İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Atilla AYDIN

İşletme Anabilim Dalı

İşletme Yüksek Lisans Programı

Aralık 2019

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Atilla AYDIN

İşletme Anabilim Dalı

İşletme Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI

Aralık 2019

İTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 401961011 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Atilla AYDIN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI** .

.....

İstanbul Teknik Üniversitesi

Juri Üyeleri : **Prof. Dr. Haluk LEVENT** .

.....

Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr.Ayşe Aylin BAYAR

.....

İstanbul Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : 15 Kasım 2019

Savunma Tarihi : 11 Aralık 2019

Beni yetiştiren babam Hüseyin AYDIN'ın aziz hatırasına,

ÖNSÖZ

1980 sonrası Türkiye ekonomisi, her zaman ilgi alanım içinde olmuştur. Bu alandaki tüm güncel yayınları takip etmeye çalışırım. Bu nedenle yüksek lisans tez konumu seçerken Türkiye ekonomisi üzerine çalışmak istedim.

Tez konusunu belirlememde ve çalışmalarımda bana destek olan tez danışmanım Öner Günçavdı'ya öncelikle teşekkür ederim. Çalışmanın yürütülmesinde katkılarını esirgemeyen Ayşe Aylin Bayar'a da ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında beni destekleyen ve tezin bitirilebilmesi için ev hayatındaki katkılarımı esirgediğim eşim Tuğba Aydın'a, teknoloji konusunda bana yardımcı olan kızım Defne'ye ve bana destek veren bütün aileme müteşekkirim.

Aralık 2019

Atilla AYDIN
İşletme Mühendisi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **Vİ**
KISALTMALAR ..... **İX**
TABLO LİSTESİ ..... **Xİ**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **Xİİİ**
1.GİRİŞ **1**
2.TEORİDE KRİZ KAVRAMI **3**
2.1 BİRİNCİ NESİL MODELLER 5
1.2 İKİNCİ NESİL MODELLER 6
2.3 ÜÇÜNCÜ NESİL MODELLER 7
2.3.1 Açık döviz pozisyonları 8
2.3.2 Vade uyumsuzluğu 9
2.3.3 Sorunlu krediler 9
2.3.4 Yetersiz sermaye 10
2.3.5 Likidite yetersizliği 10
2.3.6 Bulaşıcılık 10
2.4 MARKSİST KRİZ TEORİSİ 11
3.TÜRKİYE'DE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLER **15**
3.1 24 OCAK KARARLARI 15
3.2 1989 KONVERTİBİLİTE SONRASI 19
3.3 1994 ÖNCESİ KRİZ BULGULARI 21
3.4 1994 KRİZ SÜRECİNDE YAŞANANLAR 23
3.5 1994 KRİZİNİN ASIL NEDENLERİ 26
3.6 5 NİSAN KARARLARI 31
3.7.2001 EKONOMİK KRİZİNİ HAZIRLAYAN ETKENLER 32
3.7.1 Döviz kuru 32
3.7.2 Gecelik faizler 33
3.7.3 Döviz rezervleri 33

3.7.4 Dış borç 36
3.7.5 Cari işlemler açığı 37
3.7.6 Kamu kesimi açıkları 39
3.7.7 Kit açıkları 40
3.7.8 Dolarizasyon 41
3.7.9 Borçlanma maliyetleri 41
3.7.10 Bankacılık sistemi 42
3.7.11 Siyasal istikrarsızlık 48
3.8 2001 KRİZİNİN ASIL NEDENLERİ 49
3.9 1994 VE 2001 KRİZLERİNİN ORTAK YÖNLERİ 52
4.EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 57
4.1 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMI 58
4.2 GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI 63
5.SONUÇ 73
6.KAYNAKLAR 77
ÖZGEÇMİŞ 80

KISALTMALAR

AB :Avrupa Birliği

ABD :Amerika Birleşik Devletleri

BDDK :Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

DPT :Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH :Gayrisafi Milli Hasıla

GSYİH :Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

IMF :Uluslar arası Para Fonu

KİT :Kamu İktisadi Teşekkülleri

KKBG :Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

SGK :Sosyal Güvenlik Kurumu

SPK :Sermaye Piyasası Kurulu

TCMB :Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TEFE :Toptan Eşya Fiyat Endeksi

TMSF :Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TÜFE :Tüketici Fiyat İndeksi

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3. 1: 1980 Öncesi Ve Sonrası Bazı Makro Değerler..... 18

Tablo 3. 2 : 1992-1997 Arası Ödemeler Dengesi Rakamlarının GSYİH İçindeki Payları 21

Tablo 3. 3: 1992-1997 Arası Ödemeler Dengesi Rakamlarının Gsyih İçindeki Payları 22

Tablo 3. 4: Konsolide Bütçe Açığının Finansmanı (Gshy'nin Yüzdesi Olarak) 27

Tablo 3. 5:1994'ün İlk Yarısındaki Sabit Faizli Hazine Bonosu İhaleleri..... 30

Tablo 3. 6: İnterbank Gecelik Faiz Oranları 34

Tablo 3. 7: Haftalık Döviz Rezervleri..... 35

Tablo 3. 8: 1998 – 2001 Arası İç Ve Dış Borç Stoku 36

Tablo 3. 9: Kısa Vadeli Dış Borcun Döviz Rezervi Ve İhracata Oranı 37

Tablo 3. 10: Ödemeler Dengesi Ve Reel Döviz Kuru (Gsmh'nin Yüzdesi Olarak). 37

Tablo 3. 11: 12 Aylık Cari Açık Ve Döviz Rezervi..... 38

Tablo 3. 12: Temel Maliye Politikası Göstergeleri (Gsyh'nin Yüzdesi Olarak) 39

Tablo 3. 13: Mevduatın Dağılımı Ve Dolarizasyon 41

Tablo 3. 14: İç Borçlanma Vade Ve Maliyeti 42

Tablo 3. 15: Bankacılık Sektörüne İlişkin Göstergeler(%)..... 43

Tablo 3. 16: Donuk Kredilerin Toplam Kredilere Oranı 44

Tablo 3. 17: Banka Kredileri/Kamu Kağıtları Ve Ticari Krediler/Mevduat Verileri 46

Tablo 3. 18: Bankaların Yapısal Özellikleri..... 48

Tablo 3. 19: TMSF Tarafından El Konulan Bankalar..... 51

Tablo 3. 19: TMSF Tarafından El Konulan Bankalar(devamı) 52

Tablo 3. 20: 1994 Krizi Kur, Faiz, Rezerv Ve Enflasyon Verileri 53

Tablo 3. 21: 2001 Krizi Kur, Faiz, Rezerv Ve Enflasyon Verileri 53

Tablo 3. 22: 1994 Krizi Maliye Verileri 54

Tablo 3. 23: 2001 Krizi Maliye Verileri 54

Tablo 3. 24: 1994 Krizi Parasal Veriler 55

Tablo 3. 25: 1994 Ve 2001 Krizlerinde Ve Öncesinde Toplam Sermaye Hareketleri, Milyon Dolar Ve Yüzdeler 56

Tablo 3. 26: 2001 Krizi Parasal Veriler 56
Tablo 4. 1: Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler (1998-2004) 66

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3. 1: 1994 Ocak-Nisan Faiz Oranları..... 25
Şekil 3. 2 : 1992-1994 Döviz Rezervleri 26

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Tüm Dünya'da özellikle 1990 sonrasında artış gösteren ekonomik krizler, başta gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına alarak ekonomik daralmalara yol açmakta ve refah kayıplarına neden olmaktadır. 1989 yılında finansal serbestleşmenin benimsenmesi sonrasında bu krizler, Türkiye'yi de etkisi altına almış, 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye ekonomisi iki büyük kriz yaşamıştır. Bu çalışmanın amacı 1994 ve 2001 krizlerinin sonuçları bakımından karşılaştırılmasıdır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik kriz kavramı teorik olarak incelenmiştir. İkinci bölümde 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin ortaya çıkış nedenleri ve mekanizmaları makroekonomik parametreler ışığında analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1994 ve 2001 ekonomik krizleri sonrasında uygulanan istikrar programları tartışılmış ve iki krizin sonuçları karşılaştırılmıştır.

THE RESULT OF ECONOMIC CRISIS COMPARISON AFTER 1990 IN TURKISH ECONOMY

SUMMARY

All around the world especially after 1990, increasing the economic crises effect the developing countries. This situation caused economic contraction and loss of welfare.In 1989, after the assuming financial liberalization these economic crisis, also effect Turkey. In 1994 and 2001 Turkish economy had two crisis. Purpose of this study, compare the result of the 1994 and 2001 economic crises. This study consists of three chapters. In the first chapter analysed the abstract of the economic crisis. In the second chapter, analysed the causing of 1994-2001 economic crisis and mechanism under the macroeconomic parameters. In the third chapter, compare the 1994 and 2001 economic crises. Also discuss the stability program and compared the conclusion of economic crises.

In 1994 economic crisis the goverment had very mistake. The main purpose of goverment was decreasing the rate of interest. For his purpose the goverment had to intervention to exchange rate. Because of the intervention the exchange rate the foreign currency reserve run out. In 1994 April the foreign currency reserve decreased to three billion dollars. For decreasing the rate of interest policy the goverment didn't apply the domestic borrowing. Because the domestic borrowing would increase the rate of interest. If the demand of money increases the rate of interest increases. Because of this the goverment didn't apply the domestic borrowing policy. However the external borrowing was impossible because of credibility of Turkish economy. But the policy of goverment did not be successful because the budget deficit was very high the goverment was need money. The goverment borrowed from the Central Bank for closing the budget deficit. However the borrow of goverment to Central Bank started to increase. Increasing the borrow of goverment, the need of money increased. So the goverment had to take domestic borrow from banks and the rate of interest increased. Because of this the policy of

decreasing the rate of interest was not be successful. In 1994 April the rate of interest increased to % 700. The Central bank intervented to markets.

The exchange rate also increased because of the printing money by the Central Bank. Increasing the supply of money also increased the demand of currency. Because of this the exchange rate started to increase and the Central Bank intervented the currency market for preventing the incrasing of exchange rate. This was means economic crisis and in 1994 April the rate of interest was % 700. The goverment applied devaluation and the exchange rate also increased. The goverment decided a stability program in 5 April 1994 but the program was not be successful. The goverment could not be determined and applied to populist economy programs. Also because of the political instability the trust of stability program could not be supplied. Finally the goverment must resigned.

2001 economic crisis was different from 1994. There was no conditions of crisis. In 1999 the goverment signed a stand by agreement with International Monetary Fund. After 1997 the goverment did not borrow from the Central Bank. The rate of interest was stabile. The rate of inflation was decreasing after 2000. However there was no conditions of economic crisis. But the banking markets were distressed. Either public banks or private banks were distressed. The duty loss of public banks was very high and also the capital adequacy of the private banks was very low. The goverment was closing the budget deficits from the public banks. So the duty loss of public banks was increasing. The capital adequacy was also very low. In Nowember 2000 the some of banks bankrupted. This condiotin was very distressed fort he markets and started a panic in the markets. The rate of interest started to increase. Also the exchange rate started to increase. In February 2001 after the National Security Council the explanation of Bülent Ecevit triggered the economic crisis. The goverment prepared a transition to a strong economy program to exit the economic crisis.

The main difference between the 1994 and 2001 stability programs is the stability of the goverment. The transition to a strong economy program had also contain structural prevention. The purposes of the transition to a strong economy program were supplying the economic growth, decreasing the current account deficit and

decreasing the rate of inflation. The second year of 2001 the economic growth turned positive. After 2001 the economic growth goal was realized by the goverment. The rate of inflation was also decreased. The most important achieve of the transition to a strong economy program is decrasing the rate of inflation. However the increased rate of inflation was chronic. After 2001 the rate of inflation goal was realized by the goverment. The current account deficit was also decreased, so that this goal was also realized by the goverment. The currency policy of the transition to a strong economy program was the floating exchange rate. For decreasing the budget deficit the bank markets was regulated but the most difficulty of program was this goal because the budget deficit was increasing. The structure of banks were distressed. Because of this the goverment prepared structural policies in bank markets. The goverment wanted sacrifice from the people. The customize program applied successfully.

In short Turkish economy lived a transformation after 1980. The free market policy dominated in the economy. The rate of interest started occur in the free market. The current of good and services were liberalized. Turkish economy articulated to world capitalism. Because of this the Turkish economy became more fragile. The most important reason of the economic crisis after 1990 is these transformation. Before 1980 economic crises was usually currency crises and the solution of crises was more easy. However after 1980 the economic the economic crises was more complex. Money crisis, market of bank crisis, currency crises, the current account deficit crises were seen more. Because of complex reasons the solution of economic crises are more difficult.

Substantially the Turkish economy have a potential but the economic crises block the economic growth. For stability in economy, decreasing the domestic barrow, decreasing the external depedence, supplying the economic growth and decreasing the rate of interest are compulsory. This policies prevent the fragiles of the economy. Further the dependence of Turkish economy increase the external fragile. Because of this the economic crisis in the other countries influence the Turkish economy. For example 2008 global crisis influenced the Turkish economy because of this external dependence. According the new cris theories, the infectiousness is important in economic crisis. For example in Asia crises, the crises started in Thailand and

spreaded to other Asia countries. The frigale of the economy increase this infectiousness. Especially the open positions in banking markets and real markets increase this fragile. Living an economic crisis in other country cause an economic crisis in the surrounding countries. The open positions in real markets cause to unpaid credits so the crisis in the real markets spread to bank markets.

1.GİRİŞ

1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler, önceki dönemden bir kopuşu ifade etmektedir. 1980 yılında alınan 24 Ocak kararlarının ardından Türkiye ekonomisi liberal bir sürece girmiş ve serbest piyasa ekonomisi olarak kamuoyuna sunulan bir ekonomik modeli benimsemiştir. Öncelikle mal hareketleri serbestleşmiş, ardından 1989 yılında sermaye hareketleri serbest hale getirilmiştir. Büyüme modeli olarak da ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiş ve bu çerçevede gerekli yapısal düzenlemeler de yapılmıştır.

1989 yılında sermaye hareketlerinin de serbestleşmesiyle birlikte ekonominin dış kırılganlığı artmış ve Türkiye ekonomisi krizlere daha açık bir yapıya bürünmüştür. İhracat ile birlikte artan ithalat, dış ticaret açıklarına ve dolayısıyla cari açıklara neden olmuştur. Bu açıklar yıllarca, artık serbest olan uluslararası fon akımlarıyla kapatılmış ve ekonominin dış kırılganlığının daha da artmasına neden olmuştur. 1980 sonrası süreçte artan kamu açıklarının finansmanı için bazı dönemler Merkez Bankası avansları, bazı dönemler ise iç borçlanma yöntemi kullanılmıştır. Her iki yöntem de çeşitli mekanizmalarla ekonomik krizleri tetiklemiştir. Kronikleşen enflasyon, döviz kur politikaları, yanlış para ve maliye politikaları dışında birçok parametre de kriz göstergeleri olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada 1990 sonrası yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkış mekanizmaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Makroekonomik göstergeler ışığında ekonomik krize yol açan etkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Bazı parametreler hem sebep hem sonuç olarak değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise 1990 sonrası yaşanan 1994 ve 2001 krizleri sonrası uygulanan ekonomi politikaları incelenmiş ve bu krizlerin sonuçları karşılaştırılmıştır. Gerek 5 Nisan gerekse güçlü ekonomiye geçiş programı, kendi koşulları içinde ele alınmış, etki ve sonuçları değerlendirilmiştir.

2.TEORİDE KRİZ KAVRAMI

Kriz kavramı, beklenmedik durumlarda ortaya çıkan aksaklıklar olarak tanımlanmaktadır. Bizim bu çalışmada inceleyeceğimiz finansal kriz kavramı ise finansal piyasalarda ortaya çıkan bunalımlar, beklenmedik durumlar veya kısmen dahi olsa öngörülebilir finansal aksamalar olarak özetlenebilir. Ekonomi, temel olarak iki sektörden oluşur. Bunlar, reel sektör ve finansal sektördür. Finansal sektörün görevi, temel olarak reel sektöre hizmet etmek ve reel sektörün yatırım yapabilmesi ve faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilmesi için finansman sağlamaktır. Ancak her ne kadar reel sektöre hizmet görevi birincil görev olsa da bu bir kamu hizmeti değildir. Finansal sektörün içinde de bu hizmeti vermek için birbiriyle rekabet eden kurumlar vardır. Bu kurumların da öncelikli amacı, her işletmede olduğu gibi karlarını maksimize etmektir. Bu güdü, doğal olarak yoğun bir rekabet ortamında faaliyette bulunmayı gerektirir. Finansal sektörde faaliyette bulunan kurumlar, her zaman piyasalar ile ilgili doğru tahminlerde bulunamazlar. Ayrıca yoğun rekabet ortamı içinde bazen bile bile yüksek riskler alarak kendi durumlarını ve hatta sektörün diğer aktörlerini zarara uğratarak finansal sistemin işleyiş mekanizmalarının bütününe zarar verebilirler. Bu mekanizmalardaki aksamalar ve beklenmedik buhranlar, yani finansal sistemin işleyiş mekanizmalarının aniden bozulması finansal kriz olarak tanımlanabilir. Finansal krizlerin ortaya çıkmasının nedeni finansal aktörler değil reel sektör de olabilir. Örneğin reel sektördeki hatalı yatırımlar, finansal kurumlara geri dönmeyen krediler olarak yansıyarak finansal mekanizmaları etkileyebilir yada makroekonomik verilerden birini düzeltmek için hükümet tarafından uygulanan bir yanlış ekonomi politikası, diğer finansal enstrümanları olumsuz yönde etkileyebilir. Yine reel kesimde mesela talep yetersizliğinden ortaya çıkabilecek bir üretim fazlası da finansal bir krizi tetikleyebilir. Ancak uygulamada genelde tersi olmaktadır. Yani finansal krizler reel sektörün işleyiş mekanizmalarını bozarak makroekonomik dengeleri bozmaktadır.

Literatürde finansal krizin çeşitli tanımları yapılmıştır. Micheal Bordo, finansal krizi, beklentilerde değişim, bazı finansal kurumların iflasından duyulan korku, gayrimenkul yada likit olmayan varlıkların paraya çevrilme teşebbüsü olarak tanımlamıştır (Kindleberger,2000). Davis, finansal krizi kredi dağılımının veya ödemelerin yapılmasının mümkün olmadığı, finansal sistemdeki büyük çöküş olarak açıklamıştır. Schwartz, herhangi bir fiyattan ödemelerin yapılamayacağı korkusuna dayandığı, nakit bulmak için aşırı kamu müdahalesinin yapıldığı, bankacılık sisteminde rezerv sıkışıklığının ortaya çıktığı, bankaların verdiği kredileri geri çağırıp yeni krediler vermediği ve varlıklarını sattığı bir durum olarak açıklamıştır(Oktar, Dalyancı, 2010). Miskhin(1996) ise finansal krizi finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki bozulma problemlerinin artması sebebiyle finansal piyasaların fonları en üretken yatırım fırsatları için etkin bir şekilde dağıtamadığı doğrusal olmayan bozulmalar olarak tanımlamıştır.

Finansal krizlerin türlere ayrılması, finansal sistemi oluşturan temel kurumlar, temel değişkenler, ve temel ilişkilerdeki bozulmalara bağlı olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede finansal krizler dört farklı grupta incelenmektedir(Oktar, Dalyancı;2010). Bunlar döviz krizi, bankacılık krizi, sistemik finansal krizler ve dış borç krizi olarak isimlendirilebilir. Özellikle döviz krizlerini kesinlikle içinde barındıran finansal krizleri tanımlayabilmek veya standardize edebilmek amacıyla bazı kriz modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller, gerçekten yaşanmış olan krizleri açıklayabilmek için geliştirilmiş olup aslında iktisadi hayatta da sınanmış oldukları için anlamlıdır. Yani önce pratikte kriz yaşanmış ardından teoriler gelmiştir. Bir kriz teorisi oluşturulduktan sonra ortaya çıkan yeni bir kriz mevcut teori ile açıklanamadığı zaman yeni bir teori ortaya konmuştur.1990 sonrasında Dünya ekonomilerinde birçok finansal kriz yaşanmıştır. 1992- 1993 Avrupa döviz kuru mekanizması krizi, 1994-1995 Latin Amerika krizi, 1990-1995 Asya krizi (Tayland, Endonezya, Güney Kore), 1994 Meksika, Türkiye krizi, 1997-1998 Güneydoğu Asya krizi, 1998 Rusya, Brezilya krizi, 2001 Türkiye krizi bu krizlerden bazılarıdır (Durmuş, 2010). Bu krizlerin hepsi aynı mekanizmalarla gerçekleşmese de hepsi para krizleridir. İşte kriz modelleri de bu krizleri açıklamak için oluşturulmuştur. Bu teorik modeller üç ana başlıkta toplanmıştır. Bunlar birinci nesil, ikinci nesil ve üçüncü nesil kriz modelleridir.

2.1 Birinci Nesil Modeller

1970'li yıllardan itibaren Latin Amerika'da dış borç krizleri olarak ortaya çıkan iktisadi krizleri açıklamak amacıyla Krugman tarafından ortaya atılan ve Flood ve Garber tarafından geliştirilen teorik açılım, birinci nesil kriz teorisi olarak adlandırılır(Şişman,2006). Model, krizi tetikleyen makroekonomik faktörlerin önemini vurgulamakta ve para krizinin nedenlerini sabit döviz kurunun sürdürülebilirliği ile tutarsız iktisadi politika uygulamalarına bağlamaktadır(Kılıç ,2006).

Birinci nesil kriz teorisine göre sabit döviz kuru sistem uygulanmakta iken bütçe açıklarının artması karşısında , bütçe açığını para basmak suretiyle kapatma çabası finansal krize neden olmaktadır. Çünkü para arzını arttırmak, sabit döviz kuru politikasını bozmaktadır. Sabit döviz kuru sistemi bozulunca yabancı sermaye, yatırımlarını geri çekmektedir. Böylece döviz talebi artmakta ve Merkez Bankası da artan döviz talebini karşılayabilmek için döviz rezervlerini eritmektedir. Bu hareketlenme de finansal krizin ilk mekanizmasını oluşturmaktadır.

Birinci nesil kriz teorisine göre Merkez Bankası, döviz fiyatlarındaki artışının önüne geçebilmek için döviz satmaya başlamaktadır. Ancak spekülatörler bilmektedir ki bu müdahale Merkez Bankası döviz rezervleriyle sınırlıdır. Rezervler minimuma ulaştığında ise sabit döviz kuru sisteminden çıkılmaktadır. Bu noktadan itibaren döviz fiyatları artmaktadır. Spekülatörler, döviz rezervi tükenmeden az önce döviz taleplerini arttırmakta ve böylece döviz fiyatları fırlayınca da büyük karlar elde etmektedir. Birinci nesil teori, uygulanan ekonomi politikası ile sabit döviz kuru sistemi arasındaki uyumsuzluğun finansal krize yol açacağı düşüncesi bakımından tutarlıdır ancak teorinin eksik veya eleştiriye açık yönleri de bulunmaktadır. Öncelikle finansal krizlerin sadece bütçe açıklarından kaynaklandığı varsayımı doğru değildir. Finansal krizlerin bütçe açıkları dışında birçok nedeni olduğu artık bilinmektedir. Diğer bir tutarsızlık ise, teorinin bütçe açıkları ortaya çıktığında Merkez Bankası'nın hemen döviz rezervleri üzerinden piyasaya müdahale edeceği varsayımıdır. Oysa bütçe açıklarının kapatılması için birçok araç ve yöntem bulunmaktadır.

Model, Meksika krizini açıklamakta fakat 1992-1993 Avrupa krizini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Durmuş, 2010). Para krizlerini açıklamak konusunda yetersiz kalan birinci nesil modeller, yeni modellerin oluşturulmasına neden olmuştur.

1.2 İkinci Nesil Modeller

Para ve maliye politikalarında herhangi bir sorun yokken kriz beklentisinin başlaması ve ulusal para birimine spekülatif atak yapılması, ikinci nesil kriz teorilerinin üretilmesine neden olmuştur. Bu modellere göre, uygulanan makroekonomik politikaların gelecekte sürdürülebilirliği konusundaki beklentilerde ortaya çıkan ani değişiklikler finansal krizin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Delice, 2003). Bu modelin ortaya çıkmasında Obstfeld'in çalışmaları temel teşkil etmiştir (Durmuş, 2010).

İkinci nesil kriz teorisinde devalüasyon, hükümetlerin istihdam ve fiyat istikrarı gibi birbiriyle çelişebilecek ekonomik hedefleri gerçekleştirmede ekonomik maliyeti düşürmeye yarayan bir seçeneği olarak görülmektedir (Şişman, 2006). İkinci nesil kriz modelinde en önemli konu beklentilerdir. Piyasadaki aktörler aslında iktisadi hayatın işleyiş mekanizmalarını etkileyemeyeceklerini düşünmektedirler. Ancak makroekonomik dengelerde herhangi bir olumsuzluk olmasa dahi beklentilerdeki negatif değişiklikler bir süre sonra gerçeğe dönüşmektedir. Çünkü piyasada oluşan beklenti ekonomi politikasında da bu doğrultuda bir yönlenme ortaya çıkarmaktadır. Bu negatif beklentiler aniden gerçeğe dönüşmekte ve finansal krize neden olmaktadır. Örneğin sabit kuru korumak, eğer elinde döviz olanlar gelecekte devalüasyon olacağı beklentisine girerlerse daha zorlaşmaktadır. Devalüasyon varken kuru korumak faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Bu da üretim süreçlerini bozarak kriz sürecine katkı vermektedir. Hükümet ise parite konusunda mevcut pariteyi sürdürmek ile sürdürmemek arasında bir seçim yapmaya mecbur kaldığında spekülatörler döviz talebini arttırmakta ve böylece devalüasyon süreci hız kazanmaktadır. Bu durumda hükümet devalüasyona mecbur kalmakta ve zorunlu olarak sabit kur sisteminden vazgeçmektedir. Böylece finansal kriz süreci tamamlanmaktadır.

Pratikte ikinci nesil kriz modellerinin ortaya çıkışı ya bankacılık yada döviz krizi şeklinde olmaktadır. Bankacılık krizleri özellikle, açık pozisyon oranlarındaki artışlar kredi geri dönüş oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Bu da reel sektörde küçülmeye yol açarak yine bankaların bilanço yapılarını bozmaktadır. Bankacılık bilançoları bozulmaya başlayınca mevduat sahipleri tasarruflarını çekmekte ve zaten kötü durumda olan bankacılık sektörü tamamen bozulmakta ve krize girmektedir.

Döviz krizleri ise genelde sabit döviz kuru sistemini sürdürme ısrarı sonucu oluşmaktadır. Enflasyon düştüğü zaman yerli para değer kazanmaktadır. Yarli paranın değerli olduğu durumda ise ihracat düşmekte, ithalat ve dolayısıyla cari açık artma eğilimine girmektedir. Bu şartlar altında döviz kuru sabit tutulmaya çalışılırsa da döviz krizi kaçınılmaz olmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi birinci nesil kriz modelleri, Meksika krizini açıklayabilmiş ancak 1992-1993 Avrupa para krizini açıklamakta yetersiz kamıştı ve bu nedenle ikinci nesil kriz modelleri ortaya çıkmıştı. Ancak ikinci nesil kriz modelleri de Avrupa para krizini açıklayabildiği halde 1997 Asya krizlerini açıklayamamıştır ve bu durum da üçüncü nesil modellerin geliştirilmesine temel teşkil etmiştir.

2.3 Üçüncü Nesil Modeller

1997 yılında Tayland'da başlayarak kısa sürede Güney Kore, Malezya, Endonezya ve Filipinler'e sıçrayan Asya krizleri, birinci ve ikinci nesil kriz modelleri ile açıklanamamıştır. Üçüncü nesil kriz modelleri, para krizleri ile finansal ve banka sektörlerindeki problemler arasındaki bağlantılara dikkat çekmektedir(Çeviş, 2005).

Asya krizleri ilk olarak Tayland'da ortaya çıkmıştır. Ardından hızla Güney Kore, Endonezya, Malezya ve Filipinler'e sıçramıştır. 1997 yılında başlayan kriz dalgası 1998 yılında da devam etmiştir. Bu krizleri birinci ve ikinci nesil kriz modelleri ile açıklayabilme olanağı yoktu. Bu ülkelerin bazılarında kamu bütçesi fazla veriyordu. Örneğin 1996 yılında Güney Kore ve Tayland bu durumdadır. Endonezya'nın bütçesi ise denktir(Özatay,2009). Ayrıca bu ülkelerde işsizlik oranları da düşük düzeydedir. Yani ikinci nesil modelde düşünüldüğü gibi işsizlik ile sabit kuru korumak arasında bir tercih yapma durumu da sözkonusu değildir.

Bu krizlerin birinci ve ikinci nesil modellerle açıklanamaması sonucunda üçüncü nesil modeller geliştirilmiştir. Üçüncü nesil para krizi modelleri, Asya krizinden hareketle bankacılık ve finans sektörünün rolünü vurgulayarak, bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirlerini besleyen bir kısırdöngü yarattığı anafikrine dayanmakta ve krizlerin ülkeler arasında yayılma mekanizmasını açıklamaya çalışmaktadır(Yılmaz, Kızıltan, Kaya, 2006). Üçüncü nesil kriz modellerinde krizi yaratan en önemli faktör, özel sektör ve bankaların bilançolarında meydana gelen bozulmalardır. Bilanço bozuklukları başlıklar halinde aşağıda incelenmiştir.

2.3.1 Açık döviz pozisyonları

Bankaların döviz borçları (döviz cinsinden topladıkları mevduatlar, yurtdışından dövizle aldıkları borçlar) ile döviz alacakları (döviz cinsinden açtıkları krediler, yabancı ülkelerden dövizle aldıkları tahviller) arasındaki fark döviz açık pozisyonu olarak tanımlanmaktadır. Aradaki fark ne kadar fazlaysa açık pozisyon da o kadar büyük olmaktadır.

Açık döviz pozisyonu gelişmekte olan ülkelerde yani enflasyon ile mücadele etmek zorunda olan ülkelerde görülen bir sorundur. Bu ülkelerde öncelikle enflasyon yüksek olduğundan yerli paraya olan talep düşüktür ve dolayısıyla yabancı paraya olan güven daha fazladır. Ticaret işlemleri, kiralamalar, borçlanmalar döviz üzerinden yapılır. Ayrıca döviz cinsinden paraların faizleri yerli para faizinden çok daha düşük olduğu için dövizle borçlanmak veya kredi almak daha az maliyetli gibi gözükür. Bu nedenle de hem bankacılık sistemi hem de diğer işletmeler döviz açık pozisyonu taşırlar. Ancak buradaki en büyük sorun ani kur artışlarıdır. Açık pozisyonun fazla olması bankaları ve işletmeleri kur artışlarına karşı çok kırılgan hale getirmektedir.

Bankalar açık pozisyonlarını minimum düzeyde tutsa dahi bu kırılganlık ortadan kalkmamaktadır. Çünkü işletmelerin de durumu önemlidir. Eğer şirketlerin döviz açık pozisyonları yüksekse kur artışı karşısında bankalardan aldıkları kredileri geri ödeyememekte ve bankalar bu durumda likidite sorunu yaşayarak yine krize girmektedir. Döviz açık pozisyonlarındaki artış, bu nedenlerle önemli bir kriz göstergesi sayılmaktadır.

2.3.2 Vade uyumsuzluğu

Bankacılık sektörünün alacakları genelde borçlarına göre daha uzun vadelidir. Ancak bu uyumsuzluk belli bir noktadan sonra faiz oranlarını arttıracağı için sektörü çok kırılgan hale getirmektedir. Çünkü faizler arttığı zaman banka yeni borçlanmalarını daha yüksek bir orandan yapmakta, buna karşılık alacakları eski faiz oranından değerlenmektedir. Bu durumda vade uyumsuzluğu arttıkça faiz oranlarından etkilenme oranı da artmakta ve bu kırılganlık krize sebep olmaktadır.

2.3.3 Sorunlu krediler

Bankalar topladıkları fonların büyük bir kısmını tüketicilere ve şirketlere kredi olarak dağıtır. Zaten bankacılık faaliyeti de bu misyon ile yapılır. Bankalar yine topladıkları fonların bir kısmı ile de devlet tahvili satın alır, yani devlete borç verir. Bankaların şirketlere ve tüketicilere dağıttıkları kredilerin bir kısmı geri dönmeyebilir. Bankanın kredi verdiği şirket iflas edebilir veya zor duruma düşebilir ve kredi geri ödemesi yapılamayabilir. Bu tür sorunlu kredilere donuk kredi de denmektedir. Yüzde 3-5 arası donuk kredi oranı sektörde normal sayılır (Özatay, 2009). Ancak kriz dönemlerinde bu oran artma eğilimi taşır.

Aynı mantık devlet tahvilleri için de geçerlidir. Tahvili satan yani borçlanan devlet de krize girebilir, finansal veya makroekonomi açısından zorlanabilir. Böyle bir durumda bankalar bunu hem yüksek bir kazanç kapısı olarak değerlendirir hem de artan riske karşı bu tahvilleri elinden çıkarmak ister. Birbiriyle çelişen bu iki durum arasında bir optimizasyon politikası uygulamaya çalışan bankalar, bu süreci doğru yönetemezlerse yine bir finansal krizle karşı karşıya kalabilirler. Çünkü böyle bir süreç faizleri de yükselten bir süreçtir. Devlet giderek daha yüksek oranda maliyetle borçlanacağı için bankaların elinde kalan düşük faizli eski tahviller değer kaybına uğrayacak ve banka bilançolarını bozacaktır.

Donuk krediler sorunu, bankacılık sektörü için en büyük bilanço bozukluklarından bir tanesidir. Çünkü banka topladığı fonları kredi olarak dağıtmış veya tahvil almıştır. Ancak krediler geri dönmediğinde veya elindeki tahvilin değeri düştüğünde banka büyük zarara uğrayacak ve bir finansal krizin başlamasına zemin hazırlayacaktır.

2.3.4 Yetersiz sermaye

Yukarıdaki üç bilanço bozukluğu da aslında bankaların sermayelerinin erimesine yol açan bozulmalardır. Örneğin donuk krediler olayında bankalar alacaklarını alamadığı için borçlarını ödemekte zorlanacaktır. Ancak vadesi gelen mevduatı mevduat sahibine faiziyle birlikte ödemekle yükümlüdür. Mevcut varlıkları ile bu ödemeyi yapamayacağı için borçları geri ödeyebilmek için sermayesini kullanmaya başlayacaktır. Bu da bir banka için istenmeyen bir durumdur. Açık döviz pozisyonlarının yüksekliği halinde kurdaki bir artış da benzer bir mekanizmayla bankaların sermayelerinde azalmaya yol açacaktır.

Dolayısıyla sermayeleri düşük olan bankalar, bu tip kur ve faiz artışları ile piyasalardaki sorunlara bağlı olarak dönmeyen kredilerin oluşturacağı sorunlara karşı daha kırılgan hale gelecektir. Sermayeleri yetersiz olan bankalar da borçlarını ödemek için daha fazla para talebinde bulunarak faizlerin de yükselmesine neden olacaktır. Dolayısıyla finansal krizleri göğüsleyebilme noktasında bankaların sermaye yetersizliği büyük bir kırılganlık oluşturmaktadır.

2.3.5 Likidite yetersizliği

Bankaların sermaye oranları yeterli olsa dahi likidite sorunu yaşayabilirler. Normal koşullarda bankalar likidite sorunlarını halletmek için bankalararası piyasalarda borçlanabilir. Bu sıradan bir durumdur. Ancak kriz koşullarında hangi bankanın ne kadar risk taşıdığı tam olarak bilinemez. Bu durumda kimse kimseye borç vermek istemez. Bankalar likidite bulmakta zorlanmaya başlar. Daha fazla maliyete katlanmak zorunda kalırlar. Bankalararası faiz oranları yükselişe geçer. Bir süre sonra bazı bankalar likidite yetersizliğinden batabilir. Bu açıdan bakıldığında bankaların sermayeleri yeterli olsa dahi likidite sorunu yaşayabilecekleri söylenebilir. Nitekim 2008 küresel krizinde de benzer bir güvensizlik sorunu yaşanmış ve bu güvensizlik bankaların likidite sorununu arttırmıştır.

2.3.6 Bulaşıcılık

Üçüncü nesil kriz modellerinin önemli argümanlarından biri de bulaşıcılıktır. Finansal piyasaların giderek bütünleştiği günümüz Dünya'sında herhangi bir ülkenin finans piyasasında meydana gelen istikrarsızlıkların veya krizin bir başka yerde

makroekonomik temellerle açıklanamayan bir krizi başlatabilmesi üçüncü nesil kriz modellerinin temel varsayımlarından biridir(Masson, 1998).

Bulaşıcılık konusunda en bilindik çalışmaların başında Kaminsky ve arkadaşlarının çalışması gelmektedir. Bu çalışmaya göre bulaşıcılığı uzun dönemli etkilenmelerden ayırmak gerekir(Özatay, 2009). Bu konudaki en iyi örnek Asya krizinin bulaşıcılığıdır. Tayland'da ortaya çıkan kriz, diğer ülkelerde hiçbir kriz koşulu olmamasına rağmen bu ülkelere sıçramış ve etkisi altına almıştır. Bulaşma mekanizması ise genellikle fon akımları yoluyla olmaktadır. Dolayısıyla sermaye dolaşım hareketlerinin kısıtlı olduğu ülkelerde bu bulaşıcılık teorisi geçerli değildir. Ancak fonların serbestçe dolaştığı ülkelerden birinde kriz yaşandığında bu ülkeden önemli ölçüde bir fon çıkışı yaşanmakta ve sermaye akışları negatife dönmektedir. Bu durumdan da tüm ülkeler etkilenmekte ve kriz hızla yayılmaktadır.

2.4 Marksist Kriz Teorisi

Neomarksistler ekonomik krizleri kapitalizmin doğal aşamaları olarak görmektedir. Temel hedefi kar etmek olan kapitalizm, aynı zamanda karlılığı azaltan dinamikleri de içinde barındırmaktadır.(Tonak,2009).

İktisattaki tam rekabet anlayışının gerçeğe uygun bir model olmadığı görüşünden yola çıkan Marx, kapitalizmin gerçek dinamiklerini açıklamaya çalışmıştır. Marx'a göre kapitalist sistem içinde faaliyette bulunan firmalar fiyatları kabul etmek zorunda kalan veya onları veri kabul eden birer birim konumunda değildirler. Tam rekabet teorisinin aksine firmalar amansız bir rekabet içindedir. Bu rekabetin en şiddetli olduğu alan ise fiyat savaşlarıdır. Bu nedenle de tüm firmalar maliyetlerini, özellikle de değişken maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadır. Böylece sattıkları metaların fiyatını düşürmeyi mümkün kılarak rakiplerine karşı önemli bir avantaj elde edeceklerdir. Değişken maliyetlerini düşürmeyi başaran firmalar ya diğer firmaları batırmakta yada rakiplerinin pazar payını düşürmektedir. Bu rekabet sürecinde metaların fiyatı düşmekte ve tüm ekonominin karlılığını azaltmaktadır. Yani temel düsturu kar etmek olan kapitalizm, kendi mantığıyla çelişerek içinde karlılığı düşüren hatta ortadan kaldıran bir mekanizma barındırmaktadır. Ancak karlar ortadan kalkınca veya minimuma inince firmalar tekrar fiyatlarını yükselterek hayatta

kalmaya çalışmaktadır. Karlardaki düşüşün engellenememesi durumu da Marx tarafından kriz olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca değişken sermayeyi aşağı çekmeye çalışan firmalar teknolojiye yatırım yaparak makineleşmeyi sağlamaya çalışmakta ve canlı emeğin yerine makine çalıştırmayı hedeflemektedir. Ancak işçi işletmeler açısından hem bir maliyet kalemidir, hem de müşteridir. Rekabet koşullarının telaşında işçilerin müşteri tarafı unutulmakta işçiye sadece maliyet kalemi olarak bakılmaktadır. Ancak işsiz kalan işçiler nedeniyle yaşanan talep düşüşü de bir başka mekanizma ile krize yol açmaktadır. Bu durumda iç talep kısılmakta, firmalar dışa açılma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. İhracat yapmayı başaramayan firmalar iflas etmekte ve kriz koşulları ortaya çıkmaktadır.

Marx'a göre kapitalizmin yaşadığı krizler, devresel dalgalanmalardır. Daha önce kurulan teoriler, ekonomik krizleri sürekli bir büyüme sürecindeki ani bir duraklama ve genel bir üretim fazlası olarak açıklamıştır(Kazgan, 1980). Oysa Marx, gerçek meselenin devresel dalgalanmalar olduğunu fark etmiş ve kapitalizmin on yıllık bir döneminde beliren devresel dalgaları refah, aşırı üretim, kriz ve durgunluk olarak dört safhaya ayırmıştır. Marx, bu safhaların arızi olaylar değil, fakat modern kapitalist sanayinin bir ayırıcı niteliği olduğunu söylemektedir (Kazgan,1980).

Marxist teoride ekonomik kriz kavramı, kapitalizmin karşılaştığı kısa dönemli ve kapitalist sistem tarafından giderilebilen krizleri anlatmak açıklamak için kullanılmamıştır. Marx, aslında uzun dönemde kapitalizmin bir sistem olarak kendi kendini nasıl yok edeceğini gösteren bir kriz teorisi geliştirmiştir. Marx'a göre kapitalizmin çözülemeyen problemlerinden biri kar oranlarının düşmesi, diğeri ise sistemin artan ölçüde ciddi iktisadi krizlerle yüz yüze gelme eğilimidir(Bocutoğlu, 2019).

Marx'a göre modern toplumlarda insanlar tüketmek için mal aldığı gibi satmak için de mal alır. Satmak için mal alan bir işletme, aldığı malı daha yüksek bir fiyata satarak kar elde eder. Karlar yükseldikçe yatırımlar artar ve dolayısıyla emeğe olan talep yükselir. Emek talebi yükselince geçici olarak emeğin fiyatı yani ücretlerde bir artış görülür. Ücretler artınca kar oranları düşer ve bu durum bir krize dönüşür. Kriz sonucunda ortaya çıkan daralma, sabit sermayenin parasal değerini düşürür. Bu

durumda fabrikalar kapanmaya, bankalar zor duruma düşmeye başlar. Emek talebi de bu çerçevede azalır ve fiyatı düşer. Ücretlerin düşmesiyle kar oranları iyileşmeye başlar ve yatırımlar tekrar hızlanır, böylece yine bir refah dönemi başlar. Ancak bu durum daha sonra tekrar tersine döner ve dalgalanma başa döner. Marx'a göre bu konjonktür dalgaları ve krizler her defasında bir öncekinden daha şiddetli olur ve sınıfsal çelişkiyi arttırır. Sınıfsal çelişkinin derinleşmesi de sosyal devrimlere zemin hazırlar ve işçi sınıfını iktidara daha yakınlaştırır. Zaten Marx'a göre sınıflararası uzlaşmazlıklar iktisadi kalkınmanın da dinamosunu oluşturur. Sınıf savaşları her krizde daha da şiddetlenerek en sonunda işçi sınıfı lehine iktidar değişikliğine neden olur.

3.TÜRKİYE'DE 1990 SONRASI EKONOMİK KRİZLER

1980 öncesi yaşanan ekonomik krizler ile 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizleri koşulları bakımından birbirinden ayırmak gerekir. Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllara kadar olan yapısı, korumacı bir dış ticaret politikası, sabit kur sistemi ve reel olarak negatif faiz uygulamasının hakim olduğu bir piyasa modeliydi. Bu çerçevede 1980 öncesi yaşanan ekonomik krizler genelde döviz rezervinde ortaya çıkan sorunlara dayanıyordu ve bu krizler çoğunlukla devalüasyon yoluyla aşılıyordu. Oysa 1980 sonrası Türkiye ekonomisi, yepyeni bir dönüşüme giriyor, üretim biçiminden bölüşüm ilişkilerine, dış ticaretten finansal enstrümanlara, mal ve sermaye hareketlerinden döviz kuru rejimine kadar her alanda uluslararası kapitalizme eklemleniyordu. Türkiye ekonomisini 1994 ve 2001 krizlerine götüren mekanizmalarda bu dönüşümlerin etkilerini her alanda görmek mümkündür. 1994 krizine doğru yol alan Türkiye ekonomisinin bu yolculuğunu incelemek esasen kriz mekanizmalarını anlamak demek olacaktır.

3.1 24 Ocak Kararları

1977-1978 yılları, Türkiye için ekonomik kriz yıllarıydı. 1974 birinci petrol krizinin patlak vermesi, bu tarihten sonra dış ticaret hadlerinin giderek kötüleşmesi, ABD silah ambargosu, artan terör olayları gibi etkenler nedeniyle Türkiye ekonomisi uzun süreli bir ekonomik kriz sürecindeydi. 1978 yılındaki döviz krizi ise bu sürecin doruğu olmuş ve tekrar IMF'nin kapısı çalınmıştı. OPEC 1979 ve 1980 yıllarında ikinci kez petrol fiyatlarını arttırdı. İkinci petrol krizi olarak adlandırılan bu dışsal şok, zaten krizde olan Türkiye ekonomisini altüst etti. Dünya piyasalarında da petrol ithal eden ülkeler daralmaya başladı. Bu durumda Türkiye'nin ihracatçısı konumunda bulunduğu tarım ürünlerinin dış ticaret hadleri de Türkiye aleyhine bozuldu. Bir diğer gelişme ise ABD'nin faiz oranlarını yükseltmesiydi. Kazgan(1999) bu durumu şöyle özetliyor:

“ …… ABD’nin faiz hadlerini yükseltmesi, 1970’li yıllarda çok düşük reel faiz hadleriyle alınan değişken faizli borçlar ve yeni borçlar için çok yüksek reel faizler ödenmesi demekti, bir yandan da dolar uluslararası piyasada değerlenmeye başlıyordu. Ayrıca Türkiye ve bir dizi diğer gelişmekte olan ülkenin borç krizine sürüklenmesi, finans merkezlerini önlem almaya itti. Uluslararası bankalar ve Dünya Bankası, IMF ile işbirliğine ve IMF onayına bağlı kredi sistemine geçtiler. Araba devrildikten sonra rizikolar çok yakın incelemeyle değerlendirmeye alındı. “

İşte Türkiye ekonomisi, bu şartlar altında 1980 yılına girmişti. Tüm yaşanan ekonomik olumsuzluklara karşı Dünya’daki eğilim, ekonominin serbest piyasa modeline göre dizayn edilmesi, mal ve hizmet piyasaları, döviz piyasaları ve faiz piyasalarının serbest bırakılması ve fiyatların piyasa koşullarında devlet müdahalesi olmadan belirlenmesiydi. ABD ve İngiltere’nin başını çektiği bu akım, aslında yeni bir ideoloji değil, klasik ekonomi anlayışının tekrar gündeme gelmesiydi.

Bu akım, Türkiye’de 24 Ocak kararları olarak şekillendi. Boratav (2014) ‘a göre 24 Ocak programında yer alan boyutları ile devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedavilerinin zaten IMF’nin üç yıldır Türkiye’den istediği politikalar olduğunu görebiliriz. Ayrıca Dünya Bankası tarafından yürütülen sermayeyi emeğe karşı güçlendirme politikası olması bakımından da 24 Ocak kararları anlamlıdır. Yine Boratav (2014) ‘ a göre o dönemde işbaşında olan Demirel hükümeti, bu kararları uygulayacak olan araçlardan yoksundu ve 12 Eylül’deki askeri müdahale, bu engeli de ortadan kaldırdı.

24 Ocak kararlarını kısaca özetleyecek olursak öncelikle fiyatlama süreci serbest bırakıldı. Mal ve hizmet piyasasında, sermaye piyasasında, döviz fiyatlarında piyasa koşulları hakim kılındı. Bu serbestlik anlayışı, gelecek yıllarda ortaya çıkacak olan krizlerin belirleyici faktörü olacaktı. Özellikle döviz ve faiz fiyatlarının piyasa koşullarına bırakılması, zaten çok kırılgan bir yapıda bulunan Türkiye ekonomisi için adeta krizlere davetiye çıkarmak demekti. Dünya kapitalizmine eklemlenmek isteyen Türkiye için bu sürece giriş her ne kadar kaçınılmaz olsa da en azından aşamalı bir geçiş politikası izlenebilirdi. Ancak tepeden inme olarak girilen bu yeni sürece Türkiye ekonomisinin henüz hazırlıklı olmadığını bugün daha rahat görebiliyoruz. Tablo 3.1’i yorumlarken bunu daha net açıklayabileceğiz.

Diğer bir uygulama alanı ise dışa açılma süreci ve ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmiş olmasıydı. Dışa açılma, esas olarak çok güçlü ihracat teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığıyla sanayi ürünlerinde döviz piyasalarına girmek olarak algılanmıştır (Boratav, 2014). Aslında fiyatlama sürecinin serbest bırakılması, emek gelirlerinin göreli olarak azaltılması, yerli üretimin iç talebinin kısılmasına neden olur ve böylece ihracat artar. Programın dışa açılma politikasındaki mantığı buydu. Ayrıca sürekli devalüasyonlar da Türk lirasının değerini düşürerek yerli üretimin dış pazarlardaki rekabet gücünü arttıracak ve ihracatı desteklemiş olacaktı. Bunların yanısıra ihracata devlet tarafından verilen teşvikler de (vergi iadesi, serbest bölge, gümrüksüz antrepo vb.) yine ihracatın arttırılması hedefine hizmet edecekti. Emek gelirlerinin sistemli olarak düşürülmesinin yaratacağı sosyal sorunlar ve prodüktivitenin düşmesi olasılığı bir kenara bırakılacak olursa mantıklı gibi görünen bu ihracata dayalı büyüme modelinin diğer ucunda ise ithalat politikası vardı. İthalat da tıpkı ihracat gibi zorunlu olarak serbest bırakılıyordu. Bu noktada programın açıklaması ise ithalat serbest bırakılınca yerli üretimin rekabet gücü artacak ve kalite, teknoloji gibi alanlarda dış dünyada üretilen malların seviyesine gelebilecekti. Ancak bu doğru bir mantık değildi. Kepenek (2012), bu konuya şöyle bir açıklama getiriyor.

“ yerli üretimin gerek kalite gerekse maliyet yönünden düzeltilmesi için dışalımı tümüyle ve tek aşamada serbest bırakmak zorunlu ve gerekli değildir. Önce iç rekabet, tüketicilerin uyarılması ve benzeri içsel yöntemler uygulanabilirdi. Hiçbir sanayileşmiş ekonomi, yerli sanayi üretimini tümüyle dışalım kolaylıklarıyla eğiterek gerçekleştirmemiştir. “

Özetle bodoslama bir biçimde küresel kapitalizme eklemlenme çabası söz konusuydu. Gerek ekonomik anlamda gerekse sosyolojik anlamda neoliberal felsefe, alternatifi olmayan bir sistem olarak Türkiye’ye dayatılmıştı. Ancak bu çalışmanın konusu olan ekonomik krizlerin kökeninde hep 24 Ocak kararlarının etkilerini göreceğiz. Bir örnek olarak fiyatlama serbestisi çerçevesinde faiz oranlarının piyasa koşullarına bırakılması sonucunda ortaya çıkan banker krizi ve bankerlerin batması veya kaçarak ortadan kaybolması, 24 Ocak kararlarının yol açtığı ilk kriz, hatta ilk fiyasko olarak tarihe geçecekti. Ancak bu kararlar 1989 yılına kadar Türkiye ekonomisine damgasını vurdu.

İhracatın artışı, bu programın en büyük başarısıydı. Tablo 3.1'den görüldüğü gibi ihracat rakamları, on yılda beş katına çıkmıştı. Aynı zaman diliminde ithalat ise üç kat artış göstermişti.

Tablo 3. 1: 1980 Öncesi Ve Sonrası Bazı Makro Değerler(Boratav,1999)

	1978/1979 ORT.	1988
MİLLİ GELİR İNDEKSİ	100	145.1
ENFLASYON ORANI (%)	58.0	70.5
BİRİKİM ORANI (%)	22.1	26.8
İHRACAT (MİLYON DOLAR)	2.275	11.662
İTHALAT (MİLYON DOLAR)	4.834	13.545
CARİ DENGE/GSMH (%)	-1.8	1.8
DIŞ BORÇ (MİLYON DOLAR)	13.699	40.722
DIŞ BORÇ YÜKÜ (%)	20.7	37.1
KKBG/GSMH (%)	5.2	4.8

Burada göze çarpan en büyük olumsuzluk, Türkiye ekonomisinin adım adım bir dış borç krizine sürüklenmesidir. Dış borç, on yılda % 200 oranında artmış, dış borç yükü ise iki katına yakın bir artış göstermiştir. Aslında büyümenin kaynağı da burada aranmalıdır. Türkiye ekonomisi, bu yıllarda ancak dış borçlarını arttırarak finansman bulabilmiş ve büyüyebilmiştir. Bu on yıllık dönemde büyümeye yaptığı olumlu etki nedeniyle görmezden gelinen dış borçlanma politikası, ilerleyen yıllarda dış borç krizi ve döviz krizi olarak karşımıza çıkacaktı. Türkiye'nin finans krizleriyle tanışmasının temellerinin atıldığı bu dönemdeki ilk kriz filizleri ise daha önce bahsedilen banker krizi ve Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi Kredi Bankası, Bağbank gibi küçük bankaların batarken kamulaştırılması olmuştur (Kazgan, 1999). Türkiye artık faiz oranlarını serbest bırakmanın bedellerini daha bu tarihlerde ödemeye başlamıştı.

24 Ocak kararlarının en önemli hedeflerinden biri de enflasyonu düşürmekti. Ancak bu da mümkün olmadı ve 1988 yılındaki enflasyon oranı % 70.5 'e ulaştı. Türkiye ekonomisi, bir devalüasyon – enflasyon sarmalına girmişti. 1988 yılına gelindiğinde ekonominin kabaca görünümü böyleydi.

1988 yılı krizin derinleştiği yıl oldu. 1986 ve 1987 yıllarında GSMH, sırasıyla % 7.5 ve % 9 oranında büyümüştü (Kazgan, 1999). Ancak bu büyüme oranlarının daha önce değinildiği gibi bazı bedelleri vardı. Artan kamu yatırımları ve ihracat, bu büyümeyi körüklüyordu. Fakat diğer bir yandan enflasyon bir türlü düşürülemiyor, gelir dağılımı giderek bozuluyor, büyümenin finansmanı demek olan dış borç yükü giderek ağırlaşıyordu. 4 Şubat 1988 kararları bu koşullar altında alındı ve ekonominin yapısal sorunlarına çözüm bulmak hedeflendi. Ancak alınan önlemler sadece finans piyasalarına yönelik olunca yapısal sorunlar yine öylece kaldı. Alınan önlemler çöküşü ertelemekten başka bir işe yaramayacaktı. Bu kararlar ile bankaların mevduat munzam karşılıkları arttırıldı, mevduat faizleri yükseltildi, ülkeye döviz getirilmesine yönelik teşvikler arttırıldı. Maliye alanında ise taşıt vergileri ve diğer dolaylı vergiler arttırılarak iç talep kısılmaya çalışıldı. Türkiye, bu önlemleri içeren paketi uygulamaya koyunca bir stagflasyon sürecine girdi. Ekonomik büyüme durdu, enflasyon %70.5 düzeyine geldi. Stagflasyon süreci, iç talebin daralmasından kaynaklanıyordu. Bunun yanısıra dış dünyada 1987 yılında ekonomik kriz başlamış ve Newyork borsası çökmüştü. Bu bağlamda dış borç bulma noktasında da artık sıkıntı başlamıştı. Öte yandan 1989 yılında kamu kesimindeki işçilerin başlattığı ve Zonguldak'taki maden işçilerinin sürdürdüğü eylem ve direnişler de askeri rejimin ağır baskı döneminin artık geride kaldığını gösteriyordu (Pamuk, 2014). Bundan böyle hükümetler, emek gelirlerini istedikleri kadar düşüremeyecekler, tarımsal ürün fiyatlarını düşük tutamayacaklar, tarımsal kredi ve esnaf kredi faizlerini yüksek tutamayacaklardı. Başta işçi sınıfı olmak üzere toplumun tüm katmanları artık ekonomik hayata müdahale ediyordu. Ancak Türkiye için artık geriye dönüş yoktu. Serbest piyasa ekonomisinden vazgeçmek mümkün olmadığına göre yaşanan bu sorunların çözümü daha da fazla serbestleştirmede arandı. Boratav (1999) bu dönemi, " finans kapitale teslimiyet ve popülizme aksak dönüş " olarak betimliyor.

3.2 1989 Konvertibilite Sonrası

Türkiye'nin 1989 yılında içine düştüğü ekonomik krizi atlatabilmek için önünde iki yol vardı. Ya serbest piyasa modelinden dönecekti yada daha fazla serbestleşecekti. Dönemin iktidarı ikinci yolu seçti, esasen liberalizasyonu zaten alternatifsiz olarak sunan iktidarın birinci yolu seçme olasılığı yoktu. Bu dönemde dış dünyadaki

gelişmeler de olağanüstü boyutlardaydı. Berlin duvarı yıkılıyor ve doğu bloku parçalanıyordu. SSCB'de uygulanmaya başlanan reformist politikalar da bir dağılmayla sonuçlanacak ve 1991 yılında SSCB tarihe karışacaktı. Bu, soğuk savaşın sonu demekti. Kazgan (1999) 'a göre artık Batı kampı açısından artık komünizmin yayılmasını engellemek için yoksul ve güçsüz ülkelere taviz verme gereği yoktu. Böyle olunca da rekabet ve sermaye artık tamamen küreselleşiyordu. Sosyal devlet kavramı da artık önemini yitiriyor, yerine küreselleşme kavramı çıkıyordu. Emperyalizmin yeni bir boyut kazanması anlamında da kullanılabilecek bu kavramın bütün dünyada benzer sonuçlar göstermesi ve krizlerin sıklaşma eğilimine girmesi ise cazibesini yitirmesine yetmedi.

Türkiye ekonomisi, bu süreçlere koşulsuz şartsız girdi. Mal akımlarının serbestleşmesine 1989 Ağustos ayında konvertibilitenin de yürürlüğe girmesi eklendi ve sermaye akımlarının da serbestleşme süreci başlamış oldu. 32 sayılı kararname ile Türkiye, sermaye hareketleri açısından tamamen serbest oldu. Aslında hükümet, bu serbestleşmeyi stagflasyonu aşmak için bir umut olarak düşündü. Ancak bunun tersi de geçerliydi, serbestlik sadece sermaye girişlerine değil, sermaye çıkışlarına da olanak sağlıyordu. Yani ekonomide veriler olumlu iken ve reel faiz getirileri yüksekken ülkeye sermaye girişi oluyor, aksi durumda ise çıkış oluyordu. Çoğunlukla kısa vadeli olan bu akışkan fonlar geldiği zaman bir genişleme meydana getiriyor, ekonomik rakamlar düzeliyor, cari dengeye olumlu katkı yapıyor. Ancak şartlar değişince bu fonlar dövize çevrilerek büyük karlar elde etmiş bir şekilde ülkeden kaçıyor. Gerek 1994 gerekse 2001 krizinde bu sermaye hareketlerinin etkisi büyüktür. Bu krizleri incelerken mekanizmaların büyük oranda bu hareketlerden başladığını ve bu durumun cari denge üzerindeki etkileri vasıtasıyla krizlerin tetikleyicisi olduğunu göreceğiz.

Kepenek (2012) 'e göre sermaye hareketlerinin tümüyle serbestleştirilmesi ve konvertibilitenin iki farklı sonucu oldu. Bunlardan biri TCMB'nin döviz yükümlülüklerinde hızlı bir artış olması, diğeri de dolarizasyon yani ABD dolarının ekonomide yaygın olarak kullanılmaya başlamasıdır. Bu düzenlemelere ek olarak Hazinenin TCMB'den aldığı kısa vadeli kredilere sınırlandırma getiren bir anlaşma imzalandı. Böylece TCMB, para arzı gibi varlıklarını daha iyi bir şekilde kontrol edebildi. Kamu ve özel sektöre TCMB tarafından kredi verilmesinin yasaklanmasıyla

da süreç tamamlandı. Böylece para politikası, maliye politikasından bağımsızlaştı. Para politikası, tek başına da uygulanabilen bir araç haline getirildi. Ancak tüm bu uygulamalar ilerleyen yıllarda Türkiye ekonomisine beklenen istikrarı getiremedi. Aksine Türkiye, ekonomik krizlere savruldu. Uluslararası kapitalizme bu şekilde bir hızlı eklemlenme anlayışı, ekonomiyi daha dışa bağımlı ve daha kırılgan hale getirdi. Türkiye'ye özgü olan 1994 ve 2001 krizlerinin dışında diğer ülkelerdeki krizlere de daha duyarlı hale gelen Türkiye ekonomisi, krizlerin bulaşma özelliğinden daha fazla etkilenmeye başladı ve Asya krizi, Rusya krizi, 2008 küresel krizi gibi süreçlerden en hızlı etkilenen ülkelerden biri oldu.

3.3 1994 Öncesi Kriz Bulguları

Kriz oluşum mekanizmaları aslında her zaman aynı değildir. Her ekonomik krizi kendi koşullarında değerlendirmek gerekir. Daha büyük bir cari açık krize yol açmazken göreli olarak daha düşük cari açık bir krizi tetikleyebilir. Döviz kurlarındaki veya faiz oranlarındaki dalgalanmalar da her zaman aynı sonuçları vermez. Dolayısıyla 1994 krizi öncesi iktisadi göstergeleri ve diğer faktörleri birlikte değerlendirmek bizi doğru bir neden sonuç ilişkisine götürecektir. Tablo 3.2,1992 ile 1997 arasındaki makroekonomik verileri özetlemektedir.

Tablo 3. 2 : 1992-1997 Arası Ödemeler Dengesi Rakamlarının GSYİH İçindeki Payları(Hazine Müsteşarlığı,1998)

YIL	KKBG	BÜTÇE DENGESİ	FAİZ DIŞI BÜTÇE DENGESİ	FAİZ ÖDEME	KAMU BORÇ STOKU	GSYH BÜYÜME ORANI	ORT. ENF. ORANI	HAZİNE FAİZİ
1992	10.6	-4.3	-0.7	3.7	40.0	6.0	70.1	86.5
1993	10.3	-6.8	-0.9	5.9	41.0	8.0	66.0	86.7
1994	6.2	-3.9	3.8	7.7	53.8	-5.5	106.3	158.0
1995	5.0	-4.1	3.4	7.4	44.2	7.2	89.0	123.2
1996	8.8	-8.3	1.8	10.1	45.0	7.0	80.2	134.2
1997	7.8	-7.8	0.1	7.9	42.0	7.5	85.7	124.5

Tablodaki verilerden KKBG, konsolide bütçe dengesi, faiz dışı bütçe dengesi, faiz ödemeleri ve kamu borç stoku kalemleri, GSHY'ye olan oranlar şeklinde düzenlenmiştir.

Bu tabloda ilk gözümüze çarpan, 1994 öncesine 1992 ve 1993 yıllarında KKBG'nin oldukça yüksek bir düzeye ulaşmış olmasıdır. Ayrıca hazine faizi ve enflasyon da yüksektir. Ancak bu değerlerin yüksekliği ile 1994 krizinin mekanizmalarını açıklayamayız. Nitekim bu değerler, 1996 ve 1997 yıllarında da yüksek görünüyor ancak Türkiye ekonomisi, bu yıllarda bir kriz yaşamamıştır. Hatta Tablo3.2'den görüldüğü gibi konsolide bütçe açığı ve enflasyon rakamları daha da kötüleşmiş durumdadır. Öyleyse bu ekonomik göstergelerle kriz mekanizmalarını açıklayamayız. Diğer bir inceleme alanımız ise ekonominin dış dünyası olmalıdır. Tablo 3.3'de cari denge ile net sermaye girişleri ve döviz kurları yine 1992 ile 1997 yılları arasında verilmiştir.

Tablo 3. 3: 1992-1997 Arası Ödemeler Dengesi Rakamlarının Gsyih İçindeki Payları(Merkez Bankası,1998)

YIL	CARİ DENGE	YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	PORTFÖY YATIRIMLAR	DİĞER	TOPLAM SERMAYE GİRİŞLERİ	REEL DÖVİZ KURU
1992	-0.6	2.3	0.5	1.5	0.3	109.9
1993	-3.6	5.0	0.4	2.2	2.5	122.9
1994	2.0	-3.0	0.4	0.9	-4.3	92.3
1995	-1.4	2.9	0.5	0.1	2.3	100.0
1996	-1.3	3.0	0.3	0.3	2.4	102.7
1997	-1.4	3.7	0.3	0.9	2.5	109.4

Kriz öncesi dönemde, özellikle 1993 yılında cari dengede önemli bir bozulma olduğunu görmekteyiz. Ayrıca TL de değerlenmiş olarak gözükmektedir. Gerçi 1995 ve 1996 yıllarında da cari açıkta bozulma ve TL değerlenmesi sözkonusu ancak 1993 yılı rakamları kadar değil. Hatta 1992 yılı cari açığın son derece düşük düzeyde olduğu tablodan görülüyor. Cari açık, her ne kadar bir kriz göstergesi boyutunda olmasa da her krizde cari açığın mutlaka payı vardır. Bu nedenle bu değer önemsenmelidir. Ancak asla tek başına ekonomik krizi açıklamaya yetmez. Nitekim Türkiye ekonomisi, daha yüksek düzeyde cari açık verdiği yıllarda, kriz yaşamadan yoluna devam edebilmiştir. Boratav (2014) 'a göre tüm kriz aylarında net sermaye girişleri hep negatiftir. Bu demektir ki kriz aylarında net olarak dışarıya kaynak pompalaması gerçekleşmektedir. Yabancı sermaye hareketleri, bu çerçevede önemli

bir kriz göstergesi olmasa da sonucudur. Yani aslında sermaye kaçışı olduğu için kriz gerçekleşmiyor kriz geliştiği için net sermaye çıkışı gerçekleşiyor. 1994 krizine özgü bir durum değildir. Dolayısıyla yabancı sermaye hareketlerindeki bu olumsuz tablo da kriz mekanizmalarını açıklamamız bakımından yeterli değildir.

Finansal sektör açısından konuyu ele alırsak reel kredilerdeki genişleme, 1996-1997 döneminde 1992-1993 döneminden daha fazladır. Yani 1992-1993 yıllarında krediler bakımından ekonomi daha az risklidir. Bankaların döviz cinsinden borçlarının toplam borçlarına oranı her iki dönemde de ortalama aynıdır. Kriz öncesinde yüzde 12.5, sonrasında ise 12.3 (ÖZATAY, 2009)

Özetle kriz öncesi dönemde her ne kadar ekonomide kırılganlıklar olsa da döviz rezervlerini boşaltacak, makroekonomik dengeleri yerinden oynatacak öncü göstergeler yoktur. Hatta bu kırılganlıklar 1996 ve 1997 yıllarında daha fazladır. Türkiye dışındaki ülkelerde de 1994 yılında bir kriz yaşanmamıştır. Sadece Meksika, bir kriz yaşamıştır. Ancak Meksika krizinin Türkiye'yi etkilemesi beklenemez. Kaldı ki Meksika krizi Aralık 1994 devalüasyonu sonrası Mart 1995'te patlak vermiştir. Eğer kriz öncesi makroekonomik verilerde somut bir kriz göstergesi saptayamıyorsak nedeni ekonomi yönetiminin hatalarında aramalıyız. Konuyu bu yönüyle ele almak daha kolay ilerlememizi sağlayacaktır. Ancak önce 1994 ekonomik kriz sürecini incelememiz gerekir.

3.4 1994 Kriz Sürecinde Yaşananlar

Öncelikle kur hareketlerini incelersek 1994 yılının Ocak ayından itibaren TL, dolar karşısında değer kaybetmeye başladı. Merkez bankası dövizdeki bu yükselişi önleyebilmek için piyasaya müdahale ederek döviz satma yoluna gitti. Bu uğurda Merkez bankası döviz rezervlerinin yarısından fazlasını kaybetti. (Özatay, 2009)

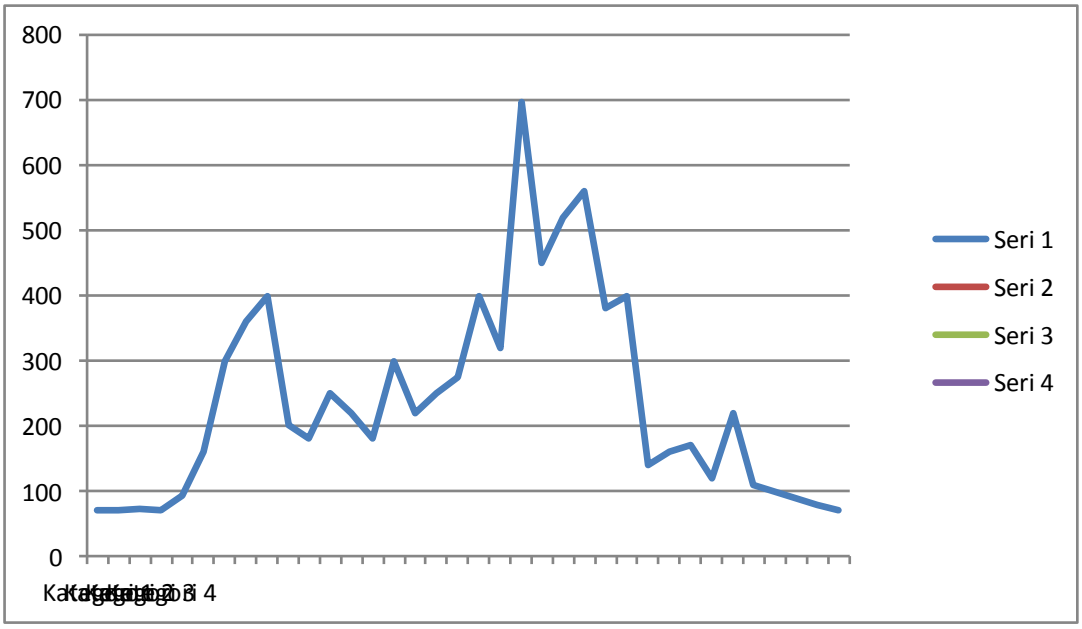
Faizlere gelince bankalararası para piyasasında 1993 yılında yüzde 70 düzeyinde olan gecelik faiz yüzde 700'lere kadar yükseldi.

KKBG'nin yüksek düzeyde olmasına yukarıda değinmiştik. 1993 yılına kadar kamu açıklarını finanse etmekte zorlanmayan, bir başka deyişle kolaylıkla borç bulabilen Hazine, 1993 sonlarında artık borç bulmakta zorluk çekmeye başladı. Bu sıkıntı, 1994 Nisan ayından itibaren daha da keskinleşti.

Bu üç sorun yani TL'nin değer yitirmeye başlaması, faizlerin olağandışı yükselmesi ve artan KKBG'nin finanse edilememesi, doğru yönetilemediği için Türkiye'yi bir krize doğru götürdü.

Kur konusuna baktığımızda, o dönemde geçerli olan sistem, yönetilen dalgalı kur rejimiydi. Yani günlük kurlar, Merkez bankası tarafından belirleniyordu. Böyle olunca da iki farklı kur rakamı ortaya çıkıyordu. Bir tanesi, Merkez bankası tarafından belirlenen resmi kur, diğeri ise serbest piyasada oluşan kur. Bu iki kur rakamı arasında açılma olduğu zaman ekonomide sorunlar oluyordu. 1993 yılında bu fark, yüzde 0.97 idi. 1993 Aralık ayında ise yüzde 2.1' e yükseldi. 14 Ocak 1994' de bu fark, yüzde 5.4'e, 15 Ocak'ta yüzde 8.9'a ve 16 Ocak'ta yüzde 22.9'a çıktı (Özatay, 2009). Ocak sonundan itibaren resmi kur da yükselmeye başladı ve Nisan ayına kadar kur hareketliliği devam etti. Bu dönemde dikkat çeken bir başka husus ise bankaların döviz yükümlülükleridir. 1994 yılında bu yükümlülük yüzde 70 düzeyindedir. Yani krize doğru giden süreçte dolarizasyon sürekli olarak artmıştır. Dolarizasyon derecesi olan döviz tevdiat hesaplarının M2 para arzına oranı, 1992, 1993 ve 1994 yıllarında sürekli artarak sırasıyla yüzde 37, yüzde 43 ve yüzde 47 olarak gerçekleşmiştir (Doğru, 2015) Kurdaki bu hareketlilik, 1994 yılında rekor kırdı. 1993 Aralık ayında 14.000 TL olan dolar kuru, Nisan ayında 40.000 TL'ye fırladı (Kazgan, 1999).

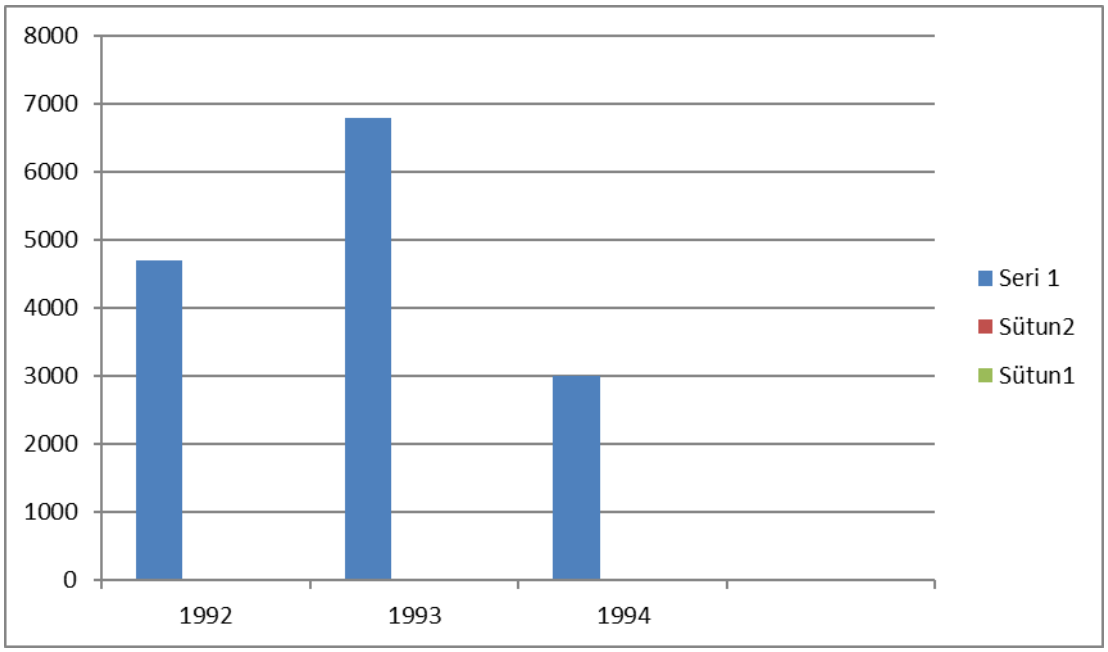
Ekonomik kriz, 1994 yılında kurda bu şekilde kendini gösterirken bankalararası faiz piyasası da benzer bir sıçrama yaşıyordu.

Şekil 3. 1: 1994 Ocak-Nisan Faiz Oranları

Şekil 3.1, 1994 krizi esnasındaki gecelik faiz oranlarındaki değişimi gösteriyor. İlk sıçrama 20 Ocak 1994'te gerçekleşiyor. Bir gün önce gecelik faiz oranı yüzde 70 iken ertesi gün yüzde 112, üç gün sonra ise yüzde 185 seviyesine ulaşıyor. Rekor faiz ise 11 Mart'ta gerçekleşiyor ve yüzde 697 düzeyine kadar çıkıyor. Bankalararası faiz piyasası ancak Mayıs sonunda yatışıyor. Faiz oranının bu kadar yüksek seviyelere çıkması, kaynak ihtiyacında olan bankaların bu kaynağı bulmakta ne kadar zorlandığını gösteriyor.

Kriz yıllarında Merkez Bankası döviz rezervlerine gelince, grafik 2 , 1992 ile 1994 yılları arasındaki döviz rezervlerini gösteriyor.

Şekil 3. 2 : 1992-1994 Döviz Rezervleri

Şekil 3.2'de 1994 yılı olarak gösterilen sütun, aslında 8 Nisan 1994 tarihini ifade ediyor. Diğer yıllar ise yıl içi döviz rezervleridir. 1993 yılı ortalama döviz rezervi 6.8 milyar dolar düzeyindedir. 1993 yılının sonuna doğru rezerv azalmaya başlıyor ve 8 Nisan 1994 tarihinde ise en dip noktaya, yani 3 milyar dolar seviyesine iniyor.

3.5 1994 Krizinin Asıl Nedenleri

Buraya kadar 1994 krizine kadar geçen süreci kısaca özetlemeye çalıştık. 1994 öncesi makroekonomik verilerin kriz göstergesi boyutunda olmadığını gördük. Ekonomik göstergelerin çok daha kötü olduğu dönemlerde dahi kriz yaşanmadığını gördük. Ardından 1994 krizinin nasıl yaşandığını kur hareketleri, faiz oranları, döviz rezervlerindeki keskin düşüş, cari açık çerçevesinde nasıl yaşandığını anlatmaya çalıştık. Bu bölümde ise yaşanan krizin asıl mekanizmalarının neler olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.

Öncelikle artan bütçe açıklarının kapatılma biçimi üzerinde durmak gerekir. Daha önce belirttiğimiz gibi KKBG zaten bir artış eğilimindeydi. Bu eğilimi ortadan kaldırmayı sağlayacak politikalar üretmek yerine artan borçlanma gereksinimini Merkez Bankası avanslarıyla kapatmaya çalışmak, aslında krizin en büyük tetikleyicisi olmuştur. Bunun gerekçesi olarak ise bu açık iç borçlanma ile kapatılmak istenince faiz oranlarının yükselmesi olarak açıklanıyordu. Gerçekten de

daha önce gördüğümüz gibi kriz öncesi faiz oranları yüksekti. Yani enflasyon oranının çok üstündeydi. Hükümetin iç borçlanma talebini arttırması da bu faiz oranlarını daha da yukarı çekecekti. Bu nedenle hükümet, önceleri bu yöntemi dışlamıştı. Elbette KKBG'nin iç borçlanmaya abanarak kapatılması arzu edilen bir durum değildi. Ancak KKBG'nin düşürülmesi için herhangi bir politika üretmeden bu açığın direk Merkez Bankası avanslarıyla kapatılmaya çalışılması da bir çözüm değildi. Tablo 3.4'te 1993 ve 1994 yıllarında konsolide bütçe açığının nasıl finanse edildiği gösteriliyor. 1993 yılının son çeyreği ile 1994 yılının ilk çeyreğini incelersek büyük sapmalar var. Bu iki dönemde bütçe açıklarının büyük bir çoğunluğu Merkez Bankası'ndan avans alınarak karşılanıyor. Aynı dönemde iç borçlanma ise doğal olarak negatife geçiyor. Yani vadesi gelen borçtan daha az borçlanılıyor. Ancak borçlanma gereksinimi belirttiğimiz gibi azalmadığı için bu durum sürdürülebilir bir pozisyon olamıyor. Merkez Bankası'ndan hazinenin avans kullanmasının anlamı Merkez Bankası'nın fazladan para basması demek olduğundan bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalacak olan Türkiye ekonomisi, aslında kriz koşullarını da kendisi hazırlamış oluyor. İç borçlanmadan kaçınarak faizleri düşürme politikasının nasıl ters teptiğini ve aksine faizlerin yüzde 700 seviyesine çıktığını daha önceki verilerimizde görmüştük.

Tablo 3. 4: Konsolide Bütçe Açığının Finansmanı (Gshy'nin Yüzdesi)(Özatay,2009)

YIL	BORÇLANMA GEREKSİNİMİ	NET DIŞ BORÇLANMA	NET İÇ BORÇLANMA	MERKEZ BANKASI AVANSI
1993 1.ÇEYREK	7.6	0.6	7.9	1.9
1993 2.ÇEYREK	4.9	1.0	2.6	1.1
1993 3.ÇEYREK	4.6	0.4	3.2	2.1
1993 4.ÇEYREK	7.5	1.9	-0.7	4.7
1994 1.ÇEYREK	11.2	1.5	-0.4	10.0
1994 2.ÇEYREK	-0.8	-1.3	7.4	-3.7
1994 3.ÇEYREK	2.6	-2.9	5.0	0.3
1994 4.ÇEYREK	4.7	-2.2	4.1	2.0

Tablo 3.4'te göze çarpan bir gelişme de 1994 2.çeyrekten itibaren finansmanda tekrar iç borçlanma yöntemine dönülmüş olması, dış borçlanmanın ise aynı dönemde negatif düzeyde seyretmesi. Hükümetin tekrar kriz öncesi döneme dönmesi demek oluyor ki, bu da 1994 kriz sürecindeki yapılan hatayı ispat ediyor.

Ağustos 1993'te çıkarılan bir yasayla hükümet rahatlamak istedi. Hazine'nin Merkez Bankası'na olan borcu silindi. O dönemde Hazine'nin Merkez Bankası'ndan alabileceği borç en fazla o yılın bütçe açığının yüzde 15'i kadar olabiliyordu. Borç sıfırlanınca Hazine tekrar avans çekme imkanına kavuştu. Burada önemli bir nokta da Merkez Bankası'ndan alınan bu paraların yani açıktan basılan paraların nereye gittiğiydi. Özatay(2009) 'a göre bu paralar dövize gidiyordu ve bu durum da kurun yükselmesine neden oluyordu. Yani aslında kurun yükselmesi, ekonomik krizin nedeni değil, bütçe açığının finansman yöntemi nedeniyle ortaya çıkan krizin bir sonucuydu. Bu saptama aslında kur hareketlerini de açıklıyor. Doğru(2015) da 1994 krizini, hükümetin borçlanma vadesini ve faiz oranlarını değiştirmek istemesi sonucu meydana gelmiş bir döviz krizi olarak tanımlıyor.

Kurun yükselmesi, tek başına krize neden olmuyor tabii ki. Ancak Merkez Bankası, kurdaki yükselmeyi önleyebilmek için piyasaya müdahale ederek döviz satmaya başlıyor. Ancak yine de kuru sabitlemeyi başaramıyor. Daha önce değindiğimiz gibi Merkez Bankası, bu uğurda döviz rezervlerini 3 milyar dolara kadar indiriyor. Fakat spekülatörler, Merkez Bankası'nın rezerv miktarını ve ne kadar dayanabileceğini bildikleri için ısrarla döviz taleplerini geri çekmiyorlar ve kurdaki artışı önleme çabası bu nedenle boşa gidiyor.

Ekonomik kriz süreci zincirleme bir biçimde gelişiyordu. Faizleri düşürme çabası ile iç borçlanma seçeneğinin dışlanması ve Merkez Bankası avanslarının sonuna kadar kullanılması sonucunda ortaya çıkan kur artışının en büyük etkisi yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi şeklinde olmuştur. Kur artınca arbitraj gelirlerini büyük ölçüde kaybeden yabancı sermaye, ülke dışına kaçmıştır. Bu durum Türkiye gibi dışa bağımlılığı yüksek ülkeler için büyük bir kırılganlık oluşturur. Cari açık da bu şekilde yükselmiş ve kriz halkasına da bir yenisi eklenmiştir. Ancak burada bir ayrıntıya daha dikkat çekmek gerekir. Türkiye'nin ekonomik kriz yaşadığı bu süreçte ABD ve Avrupa ülkeleri de faiz artırımı yapmıştır. Ve bu durumun da sermayenin ülke dışına kaçışında etkisi vardır. Ancak bu sınırlı bir etkidir. Asıl neden kurdaki

artıştır. Boratav (2010), Sol Haber Portalında 18 Temmuz 2010'daki makalesinde krizli aylarda net sermaye çıkışını, yani girişler düştükten sonraki çıkışı 3.925 milyar dolar olarak veriyor ki bu rakam kriz ayında 3 milyar dolara kadar gerileyen Merkez Bankası döviz rezervinin dahi üzerinde bir rakam. 1994 krizinde ortaya çıkan yüzde 6.1 oranındaki daralmanın en büyük kaynağı buradadır. Kazgan (1999) da net sermaye çıkışını 4.2 milyar dolar olarak veriyor. Rakam net olmasa da net sermaye çıkışının 4 milyar dolar civarı olduğu aşikar.

Türkiye gibi ülkelerde yüksek faiz ve ucuz kur avantajından faydalanmak için gelen yabancı sermaye veya sıcak para, geldiklerinde ekonomide bir genişleme meydana getirir. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve yüksek reel faizler nedeniyle böyle bir dönem yaşanmıştır. Artan sıcak para girişinin yarattığı genişleme hem iç talebi canlı tutmuş hem de ithalatı finanse etmiştir. Her ne kadar enflasyon yüksek seyretse de ekonomi büyüyebilmiştir. Ancak orantısız bir nicelikte gelen bu sıcak para, rant elde edemeyeceğini anlayınca da ülkeyi terk eder. Ve geldiğinde genişleme yaratan sıcak para, giderken de ekonomik daralmaya ve finansal krizlere neden olur. 1994 krizinde de faizleri düşürme çabası böyle bir daralmaya neden olmuştur.

Ekonomik daralmanın doğal sonucu da işsizliktir. İşsizlik oranı yüzde 20'ye kadar çıkmıştır. Firma iflasları başlamış ve bu süreçte TYT bank, Marmarabank ve Impeksbank batmıştır. Bu bankaların borçları da kamuya mal olmuş ve kriz giderek derinleşmeye başlamıştır. Yüzbinlerce işçi işlerinden olmuş, işçiler işlerini kaybetmemek için ücretsiz çalışmaya dahi razı olmuşlardır. Kazgan (1999) 'a göre GSMH 'nin mutlak anlamda yüzde 6.1 oranında gerilemesi (yaklaşık 10.5 milyar dolar tutarında gelir kaybı) açısından bu kriz, yaşanan krizlerin en şiddetlisi olmuştur.

Başlangıçta faiz düşürme operasyonunun tetiklediği zincirler halinde gelişen 1994 krizinde bu operasyonların nasıl bir fiyaskoya dönüştüğünü analiz edebilmek için Tablo 3.5'i inceleyebiliriz. Tablodan görüldüğü gibi, Hazine bazı günlerde iki ihale yapmak zorunda kalıyor. Çünkü acil finansman ihtiyacını karşılamak zorunda. İkinci göze çarpan olgu ise vadelerin çok kısa olması. Üçüncüsü ise faiz oranlarının çok yüksek olması. Yani faiz oranlarını düşürmek için yola çıkan hükümet, borç ve yüksek faiz bataklığına saplanmıştı.

Tam da bu noktada bir hata daha yapıldı. İç borçlanmayı sağlayanlara elde ettikleri gelirin yüzde 5'i oranında vergi getirildi. Normal zamanlarda gayet doğal olan böyle bir vergi, o günkü kriz koşullarında olumsuz bir etki yarattı ve iç borçlanma piyasası tamamen kurudu. Artık kimse borç vermek dahi istemiyordu. Tablo 3.5'ten görüldüğü gibi örneğin 110 gün vadeli 14 Şubat ihalesinde basit faiz oranı yüzde 92, gelen talep ise çok komik. Sadece 3 milyar TL. 3 Mayıs ihalesinde ise yine 90 günlük vade, yüzde 130 basit faiz, yani yüzde 208 bileşik faize rağmen gelen talep yada gerçekleşen satış sadece 5 milyar TL.

Tablo 3. 5:1994'ün İlk Yarısındaki Sabit Faizli Hazine Bonosu İhaleleri(Özatay,2009)

İHALE TARİHİ	VADE (GÜN)	SATIŞ MİLYAR TL	FAİZ ORANI	İHALE TARİHİ	VADE (GÜN)	SATIŞ MİLYAR TL	FAİZ ORANI
12 OCAK	365	6301	94	3 MAYIS	365	15	140
17 OCAK	168	5522	78	3 MAYIS	90	5	130
19 OCAK	270	426	90	10 MAYIS	31	6458	146
19 OCAK	107	473	75	11 MAYIS	365	1205	146
2O OCAK	111	32	77	12 MAYIS	31	1006	299
26 OCAK	182	113	81	12 MAYIS	31	455	146
26 OCAK	75	48	74	13 MAYIS	31	348	146
27 OCAK	47	479	88	16 MAYIS	90	589	158
27 OCAK	32	1025	91	16 MAYIS	31	200	160
31 OCAK	91	2585	90	17 MAYIS	90	531	158
2 ŞUBAT	91	82	99	17 MAYIS	31	0	-
9 ŞUBAT	365	2865	125	18 MAYIS	90	2465	158
14 ŞUBAT	91	179	90	18 MAYIS	31	0	-
14 ŞUBAT	110	3	92	25 MAYIS	31	909	158
14 ŞUBAT	477	11	88	25 MAYIS	90	63	160
16 ŞUBAT	270	284	115	31 MAYIS	31	10750	164
23 ŞUBAT	180	55	100	7 HAZİR	31	16686	164
2 MART	90	45	99	7 HAZİR	90	8608	200
9 MART	365	2432	130	14 HAZİR	180	7048	299
22 MART	180	165	104	14 HAZİR	90	31440	188
5 NİSAN	365	521	130	15 HAZİR	90	34642	178

Görüldüğü üzere aslında 5 Nisan tedbirlerinin ardından da iç borçlanma piyasası hemen açılmıyor. Mayıs ayı içinde de bu durgunluk devam ediyor. Piyasanın tekrar canlanması Haziran ayının ortalarını buluyor.

Krizin oluşum mekanizmalarını ve kriz ayında neler yaşandığını bu şekilde özetledikten sonra alınan önlemlere geçersek hükümet 5 Nisan tarihinde bir önlemler paketi açıklayarak ekonomiyi normalleştirmeye ve yeniden istikrara kavuşturmaya çalıştı.

3.6 5 Nisan kararları

Kriz artık tüm boyutları ile kendini gösterince 5 Nisan 1994 tarihinde bir dizi önlem alındı. 5 Nisan kararlarının genel amaçları, enflasyonu hızlı bir biçimde düşürmek, ihracatı arttırıp ithalatı azaltmak, dış borçları sınırlamak, kamu gelirlerini arttırıp kamu harcamalarını kısmak, tarım. Sosyal güvenlik ve özelleştirme alanlarında reformlar yapmak şeklinde özetlenebilir (Güloğlu, Altınoğlu , 2002)

Eğilmez (2008) 5 Nisan kararlarının hedeflerini aşağıdaki gibi özetliyor:

1) Ek vergi alınarak kamu gelirlerinin arttırılması,
2) Kamu giderlerinin; ücret artışlarının enflasyonun altında tutulması da dahil olmak üzere çeşitli bütçe kısıntıları yoluyla düşürülmesi,
3) (1) ve (2) ‘de konu edilen önlemler sonucu konsolide bütçe açığının ve dolayısıyla kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi,
4) TL’nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesi,
5) Hazine borçlanmasını çekici hale getirebilmek için başlangıçta enflasyonun çok üstünde bir faizle kağıt satılması ve zaman içinde bu faizin düşürülmesi.

Bu önlemler doğrultusunda TL yüzde 39 oranında devalüe edildi, Hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan yüzde 5’lik vergi oranı kaldırıldı. Döviz kurları serbest bırakıldı ve kurlar on bankanın verilerine göre belirlenmeye başlandı. KİT ve Tekel ürünlerine büyük oranda zamlar yapıldı. Akaryakıta ilişkin kesintiler yüzde 10’dan yüzde 25’e çıkarıldı. Ayrıca kamu kuruluşlarının paralarının Merkez Bankası veya Ziraat Bankası dışında tutulmaması kararlaştırıldı. (Öztürk, 2005)

Alınan önlemler sonucunda hedefler tam olarak gerçekleştirilemedi. Özellikle enflasyonun düşürülmesi noktasında başarısız olundu. Aslında 5 Nisan kararları, politik istikrarsızlık ve sürekli değişen koalisyon hükümetleri nedeniyle programdan sapmalar meydana geldi. Politik istikrarsızlık, popülist uygulamaları körükledi. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Türkiye ekonomisi, 1994'in son çeyreğinde ihracatın verdiği ivmeyle toparlanma sürecine girdi(Kazgan, 1999).

3.7.2001 Ekonomik Krizini Hazırlayan Etkenler

2001 krizini inceleyebilmek için öncelikle kriz öncesi yıllara bakmak gerekir. 2000 yılına Türkiye, yeni bir ekonomik program ile girdi. IMF ile yeni bir anlaşma yapıldı. Bu ekonomik programın en çarpıcı unsurlarının başında artış hızı önceden açıklanmış bir döviz kuru rejimini içermesi geliyordu (Özatay,2009). Bu programın içeriğini ve sonuçlarını ekonomik göstergeler ışığında incelemek kriz belirtileri açısından anlamlı olacaktır.

3.7.1 Döviz kuru

Yeni ekonomik programın en önemli hedefi aslında enflasyonu düşürmek ve yükselmesini önlemekti. Önceden açıklanmış bir döviz kuru rejiminin varlığı da enflasyonun düşürülmesi konusunda önemli bir rol oynayacaktı. Bu çerçevede 2000 yılının Ocak ayından itibaren döviz kurunun günlük ne değerler alacağı açıklandı. Buradaki temel amaç para ve maliye politikaları dışında bir mekanizma ile daha enflasyonun düşürülmesinin sağlanmasıydı. Ayrıca döviz kurundaki belirsizliğin bu şekilde giderilmesi yabancı sermayenin girişini de arttıracaktı. Sermaye girişi de hem faiz oranlarını aşağı çekecek hem de parasal genişlemeye yol açacak ve kullandırılacak yeni kredi olanakları ortaya çıkacaktı. Böylece özel sektör de daha ucuza kaynak bulmak suretiyle üretim maliyetlerini düşürecek ve enflasyonu aşağı çekmek mümkün olabilecekti. Yeni ekonomik program bu şekilde belirlenince haliyle döviz kuru enflasyon ile mücadelede en önemli kalem olmaktaydı.

Ancak uygulanan kur politikasının sakıncaları da vardı. Merkez Bankasının birinci görevi kur düzeyini daha önceden açıklanan seviyede tutmak olmuştu. Temel görev bu olunca da kuru bu düzeyde tutmak için sürekli olarak döviz almak veya döviz satmak zorunda kalıyordu. Bu uğurda döviz rezervleri eriyor ve bir başka kriz ortaya

çıkıyordu. Uygulanmakta olan bu kur politikası 2000 yılının Kasım ayında şiddetli bir sarsıntı geçirdi. Kur ile gecelik faizler arasındaki uyum bozuldu. Gecelik faizler artarken kurun sabit tutulması zorunluluğu nedeni ile 15 Kasım ile 30 Kasım arasında döviz rezervi 5 milyar doların üzerinde bir azalma gösterdi.

3.7.2 Gecelik faizler

1997 ile 2001 yılları arasında 1994 krizinden farklı olarak Hazine Merkez Bankası'ndan hiç kısa vadeli avans kullanmadı. Bu yıllarda artan kamu açıkları hep iç borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışıldı. Ancak kamu açıkları sürdürülebilir düzeyin üzerine çıkınca borçlanma talebi de giderek arttı ve bu durum faizlerin sıçramasına yol açtı.

Ayrıca faiz artışının diğer bir nedeni de döviz taleplerinin yanısıra Merkez Bankası'nın ısrarla sabit kuru korumak istemesi ve döviz rezervlerini bu uğurda feda etmekten çekinmemesiydi (Doğru,2015). Bu gelişmeler sonucunda gecelik faiz oranları yüzde 1000'lerle ifade edilmeye başlandı. Tablo 3.6'da Interbank gecelik faiz oranları ayrıntılı olarak verilmiştir. Burada görüldüğü gibi standart sapma aslında daha 2000 Ağustos ve Eylül ayında yükselmişti. Yani Kasım krizinin ve peşinden Şubat krizinin geleceği aslında bu aylarda ilk sinyallerini vermeye başlamıştı.

Ekonomik programın amacı kuru sabit tutarak yabancı sermayeyi çekmek ve böylece faizleri düşürmekti. Faizler düşünce de üretim maliyetleri düşecek ve enflasyon aşağı inecekti. Ancak yaşanan sonuç tam tersiydi. Gecelik faizler sıçramıştı. Tabii bunda bankacılık sisteminin de büyük payı vardı. Bu konuya daha sonra döneceğiz. Ancak öncelikle üçüncü sacayağı olan döviz rezervlerine bakalım.

3.7.3 Döviz rezervleri

Döviz rezervlerinde sabit kur sistemi uygulanması sonucu Merkez Bankası'nın sürekli döviz piyasasına müdahale etmek zorunda kalması nedeniyle döviz rezervlerinde sürekli bir değişkenlik vardı. Kasım ayının ikinci yarısında 5 milyar dolar azalan döviz rezervi Ocak 2001'de IMF ile yapılan anlaşma sonucu tekrar yükselişe geçti. Ancak Şubat 2001'de yani sadece 1 ay sonra gecelik faizdeki sıçrama sonucu Merkez bankası tekrar müdahaleye başladı ve rezervler yine azaldı.

Tablo 3.7'de haftalık döviz rezervleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Buradan görüldüğü gibi 17 Kasım'dan itibaren rezervde sürekli olarak azalma var. Ocak 2001'den sonraki artış ise daha önce değindiğimiz gibi IMF ek kredisi sayesinde gerçekleşebilmiştir. Ancak 16 Şubat tarihinden itibaren rezerv tekrar azalıyor.

Özetle Merkez Bankası, 2000 Kasım ayında dövizi de hedef alan yoğun spekülatif saldırıyı çok yüksek faiz ile, önemli döviz rezervi kayıplarıyla ve belki daha önemlisi 7.5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtebildi (Uygur, E., Krizden krize Türkiye, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, 2001).

Tablo 3. 6: İnterbank Gecelik Faiz Oranları(Uygur,2001)

	EN DÜŞÜK	EN YÜKSEK	ORTALAMA	ST.SAPMA
1999 Eylül	57.51	70.98	67.21	4.61
1999 Ekim	65.51	69.95	69.47	1.08
1999 Kasım	68.72	69.99	69.78	0.30
1999 Aralık	69.86	70.00	69.97	0.04
2000 Ocak	18.90	64.56	35.90	10.28
2000 Şubat	26.28	83.19	49.23	14.12
2000 Mart	26.38	68.07	39.08	8.95
2000 Nisan	18.90	45.87	36.16	6.62
2000 Mayıs	32.08	56.34	41.29	6.55
2000 Haziran	26.35	75.75	42.00	11.67
2000 Temmuz	13.60	38.83	25.97	5.08
2000 Ağustos	22.14	92.57	35.57	16.90
2000 Eylül	23.71	79.65	46.20	14.05
2000 Ekim	25.82	71.22	38.41	9.72
2000 Kasım	27.94	315.92	79.46	67.61
2000 Aralık	61.75	873.13	198.95	238.97
2001 Ocak	31.12	76.84	42.16	12.47
2001 Şubat	36.55	4018.58	436.00	983.80
2001 Mart	80.00	96.55	81.89	4.05

Tablo 3. 7: Haftalık Döviz Rezervleri(Uygur,2001)

TARİH	BRÜT DÖVİZ REZERVİ
06.10.2000	24.530
13.10.2000	24.839
20.10.2000	24.239
27.10.2000	23.249
03.11.2000	24.256
10.11.2000	23.583
17.11.2000	24.433
24.11.2000	21.583
01.12.2000	18.943
08.12.2000	19.624
15.12.2000	19.823
22.12.2000	19.934
29.12.2000	19.635
05.01.2001	25.097
12.01.2001	26.593
19.01.2001	26.143
26.01.2001	25.691
02.02.2001	25.928
09.02.2001	26.565
16.02.2001	27.943
23.02.2001	22.581
02.03.2001	21.521
09.03.2001	21.529
16.03.2001	20.060
23.03.2001	19.170
30.03.2001	18.445

3.7.4 Dış borç

Tablo 3.8'de dış borç ve iç borçtaki yıllık rakamlar verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi daha 1999 yılında iç borç ve dış borç stoku milli hasılanın yüzde 85'ine ulaşmıştı. Halbuki bu oran 1998 yılında yüzde 69.1 düzeyindeydi. Artış oranı yüzde 20'nin üzerindeydi. Borçlanma konusunda da aslında ilk sinyaller 1999 yılında mevcuttu. 2000 yılında toplam borç stokunun milli hasıla içindeki payı ise yüzde 88'i aşmıştı. 2001 ise felaket: Yüzde 144.

Artan borçlanma, büyük ölçüde kamu açıklarından ve bankacılık sektöründe yaşanan olumsuzluklardan kaynaklanıyordu. Dış borçlanmadaki en büyük olumsuzluk faiz oranlarında görüldü. Aslında 2000 yılı başında programın uygulamaya girmesiyle birlikte Türkiye tahvili üzerindeki faiz 1,5 puan düştü. Üstelik bu düşüş, ABD'de faizlerin yükseldiği bir dönemde oldu ve Türkiye tahvili üzerindeki risk primi böylece azaldı. Bu azalış Eylül ayına kadar sürdü ancak Eylül ayının ortalarından itibaren artmaya başladı. 7 Eylül'de sırasıyla yüzde 9.88 ve yüzde 3.91 olan getiri oranı ve risk primi oranları, 22 Eylül'de 10.66 ve 4.67'ye, 25 Ekim'de 11.77 ve 6.00 düzeyine geldi. Kasım krizinde bu oranlar daha da yükselerek 30 Kasım tarihinde sırasıyla 13.24 ve 9.69 düzeyine kadar ulaştı(Uygur,E. , Krizden krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri).

Tablo 3. 8: 1998 – 2001 Arası İç Ve Dış Borç Stoku(Merkez Bankası,2001)

YIL	DIŞ BORÇ STOKU/ GSMH	İÇ BORÇ STOKU/GSMH
1998	47.4	21.7
1999	55.4	29.8
2000	59.4	29
2001	78	66

Dış borcun döviz rezervine ve ihracata olan oranlarına bakmak da borcun çevrilebilme kabiliyeti bakımından anlamlı olacaktır. Tablo 3.9'da bu veriler derlenmiştir. Tablodan görüldüğü gibi 2000 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren kısa vadeli dış borcun döviz rezervine oranında büyük oranda bir artış gözlemlenebilir.

1999 sonrasında 1.01 olan bu oran, 2000 sonunda 1.47 seviyesine yükseldi. Aynı şekilde kısa vadeli dış borç/ ihracat oranında da bozulma tablodan açıkça görülüyor.

Tablo 3. 9: Kısa Vadeli Dış Borcun Döviz Rezervi Ve İhracata Oranı(Merkez Bankası,2001)

TARİH	KISA VADELİ DIŞ BORÇ / DÖVİZ REZERVİ	KISA VADELİ DIŞ BORÇ / İHRACAT
1999: 4	1.01	0.88
2000:1	1.08	0.92
2000:2	1.02	0.90
2000:3	1.10	0.95
2000:4	1.47	1.06

3.7.5 Cari işlemler açığı

Önemli kriz göstergelerinden biri olarak kabul edilen cari işlemler açığı konusunda Tablo 3.10'da 1997 ile 2001 arasındaki bazı ödemeler dengesi kalemleri verilmiştir. Tabloyu incelediğimizde 2000 Kasım ayında cari işlemler açığının milli gelire oranının yüzde 4,9 seviyesine çıktığını görüyoruz. Dornbusch(2001) 'a göre bu oranın yüzde 4'ü bulması bir ülke ekonomisi açısından kriz sinyali olarak değerlendirilir. Yani cari işlemler açığı meselesi şu ana kadar incelediğimiz göstergeler açısından en sıkıntılı olanı

Tablo 3. 10: Ödemeler Dengesi Ve Reel Döviz Kuru (Gsmh'nin Yüzdesi Olarak) (Özatay,2009)

	1997	1998	1999	2000	2001
Cari işlemler dengesi	-1.4	1.0	-0.7	-4.9	2.4
Net sermaye akımları	3.8	-0.4	2.5	4.7	-9.7
Reel döviz kuru	100.4	118.5	123.1	136.5	112.5

Tablo 3.10'dan görülen bir başka değer ise sermaye akımlarıdır. Boratav(2015) 'a göre kriz süresini net sermaye akımlarının negatif seyrettiği dönemlerden çıkarabiliriz. Bu süre 2001 krizi için 12 aydır. Böylece dış kaynak hareketlerine göre tanımlanan finansal kriz dönemleri, üretim, istihdam ve milli gelir verilerine

tanımlanan ekonomik bunalım dönemleriyle de büyük ölçüde çakışmaktadır. 2001 krizinde de dışsal şokun milli gelire yansıması büyüme oranında gözlemlenmektedir. Yani cari açık ve beraberinde meydana gelen sermaye çıkışı, krizin öncü göstergeleri olmasa da finansal bir krizde mutlaka gözlemlenen bir durum olmaktadır.

Tablo 3.11 ise 12 aylık cari açık/döviz rezervi oranını göstermektedir. Bu oranda görüldüğü gibi geometrik bir artış sözkonusudur. Döviz rezervlerindeki durumu daha önce değerlendirmiştik. Orandaki artış rezervdeki azalışın çok üstünde olduğundan cari açıktaki artışı döviz rezervinin karşılaması da giderek zorlaşıyor hatta imkansız hale geliyor.

Tablo 3. 11: 12 Aylık Cari Açık Ve Döviz Rezervi(Uygur,2001)

YIL	CARİ AÇIK / DÖVİZ REZERVİ
1999 12	0.059
2000 01	0.102
2000 02	0.152
2000 03	0.215
2000 04	0.229
2000 05	0.267
2000 06	0.277
2000 07	0.286
2000 08	0.335
2000 09	0.336
2000 10	0.392
2000 11	0.467
2000 12	0.497

3.7.6 Kamu kesimi açıkları

Kamu kesimi açıkları ekonomik kriz dönemlerinde genellikle artış eğilimindedir. İç ve dış borçlanmanın zorlaşması ve dolayısıyla faiz oranlarının artışı iç borçlanma sürecini arttırır. Ayrıca üretimin daralması dolayısıyla ortaya çıkan gelir kayıpları ve diğer mali nedenler açıkları büyütür ve kamu kesimi borçlanma gereğini arttırır. Tablo 3.12, maliye politikası ile ilgili verileri özetlemektedir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin milli gelire oranı 1997 yılında yüzde 7.8 iken 1999 yılında yüzde 15.8' e çıkıyor. 1999'da uygulanmaya başlanan IMF destekli sıkı maliye politikası ile 2000 yılında yüzde 12.6'ya düşüyor ancak 2001 yılında tekrar yüzde 15.7 seviyesine çıkıyor.

Tablo 3. 12: Temel Maliye Politikası Göstergeleri (Gsyh'nin Yüzdesi Olarak) (Merkez Bankası,2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği	7.8	9.6	15.8	12.6	15.7
Konsolide Bütçe Açığı	7.8	7.3	13.4	12.1	0.0
Ortalama Hazine ihale Faizi	124.5	115.5	105.6	36.2	99.6
Yılsonu Tüketici Enflasyonu	99.1	69.7	68.8	39.0	68.5
GSHY Büyüme Hızı	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.5
Ortalama Borçlanma Vadesi	393.5	235.1	502.3	426.8	146.3
Kısa Vadeli Avans	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Tabloya göre her ne kadar kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış fazla olsa da diğer göstergelerin tamamında 1999 yılı ekonomik programının uygulanması ile birlikte 2000 yılında bir iyileşme göze çarpıyor. Hatt cari açıkta da. Aslında uygulanan ekonomik politika, maliye göstergelerinde başarılı olmuş. Bu tabloya baktığımızda 2001 krizine ait bir tahmin yapmak zor gözüküyor. Nitekim daha sonraki yıllarda Türkiye ekonomisi çok daha kötü rakamlara rağmen herhangi bir ekonomik kriz yaşamadı.

3.7.7 Kit açıkları

Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş olan KİT'ler Türkiye ekonomisine büyük katkı sunmuşlardı. Kurtuluş savaşından çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nde gerek sermaye yetersizliği gerekse bir burjuvazi sınıfının olmayışı nedeniyle iktisadi yatırımlar devlet tarafından yapılmış ve işletilmiştir. Özellikle 1932 yılından sonra ağırlık verilen devletçi ekonomi modelinde KİT'ler büyük bir görev üstlenmiş ve üretimin arttırılması noktasında önemli bir itici güç görevi üstlenmişlerdir. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte KİT'ler bir seçim malzemesi yapılmış, verimlilikleri düşmüş ve zarar eden kuruluşlar haline gelmişlerdir. 1950 Demokrat Parti iktidarından itibaren devamlı olarak KİT'lerin özelleştirilmesi konuşulmuş ancak iktidarlar bunu başaramamıştır. Böylece 1990'lara gelindiğinde artık devletin sırtında birer kambura dönüşen bu kuruluşların açıkları büyük sorunlara yol açmaya başlamıştır. Bu çerçevede yeni ekonomik programın da en önemli amaçlarından bir tanesi özelleştirme uygulamaları olarak saptanmıştır. KİT açıklarını kamu açıklarından ayrı incelememizin sebebi, bu kuruluşların açıklarının aslında önlenebilir olmaları ve bu açıkların kriz mekanizmaların kamu açıklarına oranla daha farklı bir biçimde etkilemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Boratav(2014)' a göre 1989-1993 yıllarında yükselen ücret maaş maliyetleri, KİT'leri mali krize sürükleyen etkenlerden bir oldu. İkinci bir etken ise önceki dönemde Özal hükümetlerinin KİT'lere dönük hazine desteğini çekmesiydi. Hazine desteği çekilince KİT'ler tüm kaynaklarını borç ve bu borçların faizlerini ödemeye yönlendirdi. Artan ücret maaş maliyetleri de sadece popülizm kaynaklı değil, aynı zamanda bu kurumlara oy telaşıyla alınan gereğinden fazla personelden ileri geliyordu. Bu şartlar altında tüm kaynaklarını tüketen KİT'ler yeni yatırım yapmaya kaynak bulamıyor ve giderek verimsizleşiyordu. 1998 yılında bütçeden KİT'lere yapılan transfer GSMH'nin yüzde 0.3 'ü iken bu oran 1999 ve 2000 yıllarında sırasıyla yüzde 0.5 ve yüzde 0.7 düzeyine çıkmıştı. Bu transferlere rağmen KİT'lerin borçlanma gereği 1998 yılında yüzde 1.3 iken 1999 yılında yüzde 2.3 düzeyine çıkmıştı(Kandemir, 2005). KİT'lerin artan açıklarının bankacılık sistemini nasıl etkilediği ve finansal krize yönelik nasıl bir mekanizma oluşturduğu konusuna bankacılık sektörü konusunda tekrar değineceğiz. Çünkü bu açıkların etkileri asıl bankacılık , özellikle de kamu bankacılığı üzerine olmuştu.

3.7.8 Dolarizasyon

Kriz dönemiyle ilgili bir başka gösterge ise döviz tevdiat hesaplarındaki artış oranı ve toplam mevduatlar içindeki döviz hesaplarında meydana gelen artıştır; yani dolarizasyondur. Döviz tevdiat hesaplarına ait bazı seçilmiş değişkenler Tablo 2.13'de verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi döviz hesaplarının toplam mevduattaki payı krizin gerçekleştiği 2001 yılında yüzde 57.57 ile rekor seviyede. Bu oran 2000 yılında yüzde 45.25 seviyesinde. Döviz tevdiat hesapları 2000 yılında 25 milyar dolar iken 2001 yılında 60 milyar dolara çıkmıştı. Artış oranı yüzde 140 seviyesindedir. İlerleyen yıllarda ise yani kriz sonrası dönemde döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduattaki payının giderek düştüğünü görüyoruz. Yani dolarizasyon süreci tersine işlemeye başlıyor. Çünkü enflasyonun tek haneye düşmesinin etkisi ile Türk Lirası tekrar talep görmeye başlıyor. Yani kriz dönemlerinde dolarizasyonun artması önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkıyor.

Tablo 3. 13: Mevduatın Dağılımı Ve Dolarizasyon(Doğru,2015)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Enflasyon TÜFE (%)	54.00	54	44	25	10.58	10.14
Toplam Mevduat(milyar TL)	55	105	132	150	182	226
TL Mevduat (milyar TL)	30	45	58	78	103	146
DTH (milyar TL)	25	60	74	72	79	80
DTH/ Toplam mevduat	45.25	57.57	56.29	47.60	43.30	35.36

3.7.9 Borçlanma maliyetleri

Daha önce incelediğimizi iç borçlanma noktasında maliyet ve vade konuları da kriz dönemlerinde olağan dönemlerin dışına çıkmaktadır. Tablo 3.14 bu rakamları içermektedir. Tablodan görüldüğü gibi iç borçlanma vadesi krizin yaşandığı 2001 yılında 5 aya kadar düşüyor. Bir başka kriz yılı olan 1994 yılında da vade 3.7 ay seviyesinde. Borçlanma maliyeti ise 2000 yılında yüzde 41 seviyesindeyken kriz yılı olan 2001 yılında tekrar yüzde 100 noktasına çıkıyor. Benzer bir eğilimi diğer kriz yılı olan 1994 yılında gözlemleyebiliriz. 1993 yılında yüzde 88 olan borçlanma maliyeti krizin yaşandığı 1994 yılında yüzde 158'i buluyor.

Tablo 3. 14: İç Borçlanma Vade Ve Maliyeti(Faruk,2002)

YIL	ORTALAMA VADE (AY)	BORÇLANMA MALİYETİ (YILLIK BİLEŞİK)
1992	6.9	86
1993	7.2	88
1994	3.7	158
1995	6.6	124
1996	8	132
1997	12	107
1998	7.8	116
1999	16	108
2000	14	41
2001	5	100

3.7.10 Bankacılık sistemi

2001 yılında yaşanan finansal krizin en önemli ayağı aslında bankacılık alanında yaşandı. Daha önce incelediğimiz kalemler her ne kadar etkili olduysa da bankacılık alanında yaşanan sorunlar hepsinden önemliydi. Cari açık düzeyinin yüksek oluşu ekonomik kriz açısından bir gösterge olsa da 2001 dışındaki yıllarda daha büyük cari açığın verildiği yıllar krizsiz olarak atlatılabildi. Yine daha fazla iç borç ve dış borç yüklerinin yaşandığı yıllarda da kriz yaşanmadı. Enflasyon meselesi 1980 yılından sonra uygulanmakta olan liberal politikalar boyunca hep yüksek seviyedeydi, 2001 krizine özgü bir yüksek enflasyondan bahsedemeyiz. Birçok yazara göre sermaye hareketleri de krizin öncü göstergelerinden biri olarak algılanır. Ancak 2001 krizinde negatif sermaye hareketlerinin bir sebep değil sonuç olduğunu daha önce gözlemledik. Dışsal şok anlamında ise gözlenen bir olumsuzluk söz konusu değil. Hatta küresel risk alma iştahında 2001 krizi döneminde hiçbir değişiklik yok(Özatay, 2009). Yine Özatay(2009)' a göre 2000 yılının başında Türkiye ekonomisi, diğer yükselen piyasa ekonomilerine göre daha az riskli durumda. Ancak 2000 Temmuz ayından itibaren Türkiye'nin riski yükseliyor, Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında ise zirve yapıyor. Yani özetle Türkiye ekonomisinde krize yol açacak bir dışsal şoktan bahsedemeyiz. Siyasal anlamda krize yol açan gelişmeleri daha sonra

incelemek üzere 2001 krizinin en önemli halkası olan bankacılık sektörünü incelemeye geçebiliriz.

Öncelikle bankacılık sektörüne ilişkin bazı temel göstergeleri inceleyelim. Tablo 3.15'de bu veriler özetlenmiştir. Tablodan görülen en büyük sorun bankaların döviz borçlarının döviz alacaklarından çok fazla olmasıydı. Ayrıca döviz alacalarının döviz borçlarına olan oranı sürekli olarak düşüyordu. Tablodan görülen diğer bir sorun ise borçların vadesinin kısa alacakların vadesinin ise uzun olmasıydı ve bu uyumsuzluk makası giderek açılma eğilimi taşıyordu. Bu nedenle bankacılık sektörünün kriz öncesi dönemde hem faiz artışlarına hem de kur artışlarına karşı çok kırılgan olduğu söylenebilir(Özatay, 2009)

Tablodan görülen önemli bir sorun da 1998 yılında geri dönmeyen kredilerin toplam kredilere oranındaki sıçramaydı. Bu oran 1997 yılında yüzde 2.4 seviyesindeyken 1998 yılında yüzde 7.2'ye, 2000 yılının sonunda ise yüzde 11.6'ya kadar çıktı. Aslında yüksek sayılabilecek olan bu oranların daha da yüksek olduğu Aralık 1999'da ve Ekim 2000'de yedi banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kontrolü altına alınınca ortaya çıktı. Sorunlu krediler esasında çok daha fazlaydı. Tablo 3.16'da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından el konulan bankalara ilişkin donuk kredilerin toplam kredilere oranına ilişkin rakamlar özetlenmiştir. Tabloya göre bu oran örneğin Yurtbank için 2000 yılında yüzde 7554 seviyesine kadar ulaşmıştı.

Tablo 3. 15: Bankacılık Sektörüne İlişkin Göstergeler(Merkez Bankası,2002)

	1997	1998	1999	2000	2001
Donuk krediler/ Toplam krediler	2.4	7.2	10.7	11.6	18.6
Döviz alacakları/ Döviz borçları	80.6	84.9	79.4	75.9	81.0
Döviz borçları- Döviz alacakları	6.9	11.3	16.1	22.9	13.1
Likit döviz alacakları/ Döviz borçları	41.0	39.5	40.0	35.9	38.3
Likit alacaklar / Toplam kaynaklar	41.1	39.9	42.6	37.9	51.4
Alacaklar / Borçlar (3 ay, daha az vadeli)	45.8	45.7	46.3	39.9	43.9
6 aydan uzun vadeli mev./ Toplam mev.	24.7	22.9	28.2	15.1	11.6
Repolar/ Borçlar + Repolar	12.8	10.4	9.6	11.3	6.1

Tablo 3. 16: Donuk Kredilerin Toplam Kredilere Oranı(BDDK,2001)

BANKA ADI	TMSF'CE EL KONULMA TARİHİ	1997	1998	1999	2000
Sümerbank	21/12/1999	0.28	1.08	296.70	911.90
Egebank	21/12/1999	0.56	2.35	211.11	205.30
Esbank	21/12/1999	3.02	1.02	50.48	118.80
Yaşarbank	21/12/1999	0.30	0.41	63.53	87.20
Yurtbank	21/12/1999	0.22	5.66	1723.40	7554.60
Etibank	27/10/2000	0.95	0.67	0.00	14.13
Bank Kapital	27/10/2000	0.95	6.25	6.76	1115.10
Demirbank	06/12/2000	0.58	1.74	1.52	5.40

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından Tablo 3.16'da adı geçen bankalara el konulması sonucunda batık kredilerin büyüklüğünün ortaya çıkması, bir başka deyişle gizlenen bilgilerin açığa çıkması nedeniyle bankacılık sistemine olan güven azaldı. Ayrıca bankacılık sisteminin iyi denetlenmediği ortaya çıkmış oldu. Bankacılık sektörünün denetimindeki zafiyet piyasalardaki güven duygusunun yok olmasına neden oldu.

Ayrıca bankacılık kesimini en azından döviz ve vade uyumsuzluklarına karşı denetlemek üzere konulan bazı kuralların da uygulanmadığı ortaya çıkmış oldu. Örneğin 1999 yılı Eylül sonunda alınan bir kararla ticari bankaların açık pozisyon sınırı, sermayenin yüzde 20'sine indirildi. Bu sınırı aşan bankalar Merkez Bankası'na 2000 Haziran sonuna kadar yüzde 8 munzam karşılık yatırmak zorundaydı, bu tarihten sonra munzam karşılık oranı yüzde 100'e çıkarıldı. Bu kurala uyulduğu taktirde sınırı aşarak açık pozisyon yaratmanın ve dış borçlanmayı arttırmanın hiçbir ekonomik mantığı yoktu. Ancak Uygur(2001)'a göre 2000 Haziran ayı sonrasında açık pozisyon, olması gerekenin 2.1 milyar dolar üzerine çıkmıştı. Yani yasaya rağmen bankalar, 2000 yılının Eylül ayında açık pozisyon oranını yüzde 200 seviyesine kadar çıkartabilmişti. Bu durum Uygur(2001)' a göre şu şekilde gerçekleşmişti: Bankalar, döviz borçlarının riskini döviz forward kontratlarıyla karşıladıklarını söyleyip bu kontratları da bilanço dışı nazım hesaplarda rapor etmektedirler. Ancak bilinmektedir ki ve anlaşılmıştır ki, bu forward kontratlar, yerli

veya holding firmalarıyla yapılmakta ve gerçekte döviz borçlarının ancak çok küçük bir bölümünü karşılamaktadır.

Bankaların ellerindeki kaynakları ne şekilde kullandığı da ekonominin yapısı hakkında bilgi verecektir. Tablo 3.17, ticari kredilerin mevduat içindeki paylarını gösteriyor. 1990 yılında bu oran yüzde 74.31 iken 2001 yılında yüzde 31'e kadar düşüyor. 2001 yılının kriz yılı olduğunu düşünerek 1999 yılına bakarsak oranın 40.25 ile oldukça düşük olduğu görülebilir. Bunun anlamı özel sektörün güvenilir görülmemesidir. Bankalar özel sektöre ticari kredi açmaktan kaçınırken kaynaklarını devlet kağıtları almakta kullanmasının temel nedeni buradan sağlayacakları getirinin risksiz olmasıydı. Ayrıca bu getiriler vergiden muaftı veya düşük bir vergiye tabiydi. Artan kamu kesimi açıkları nedeniyle devletin borçlanma talebi canlı olduğu sürece faizler de yüksek düzeyde seyretmekteydi. Böylesine risksiz bir kar elde etme fırsatı varken özel sektöre kredi açmak bankalar açısından mantıklı değildi. Ancak kredi bulmakta zorlanan reel sektör, özellikle de sanayi sektörü, bu nedenle büyük zorluklarla karşı kaldı. Zaten 2001 finansal krizinin reel sektörü etkileme mekanizması da en çok bu kanaldan gerçekleşti. Hem kredi bulmaktaki zorluk, hem ticari kredi maliyetlerindeki yükselme ve bu sürecin doğal bir sonucu olarak kredi vadelerindeki aşağıya doğru gidiş, reel sektörün finansal yapılarını bozdu. Kapanan fabrikalar, işçi ücretlerinin ödenememesi, üretim düşüşleri, verimliliğin azalması reel kesime yansıyan en büyük etkiler oldu. Reel sektördeki bu negatif gelişmelerin makroekonomik görünüşleri ise artan işsizlik oranı, yatırımların düşmesi, büyümenin yavaşlaması ve 2001 yılında büyüme oranının negatife dönüşmesi ve gelir dağılımındaki bozulma şeklinde olmuştu. Zaten Boratav(2014)'a göre ekonomik krizler, emek lehine gelişen gelir dağılımındaki düzelmeyi tersine çevirme işlevi görürler. Bu çerçeveden bakıldığında 2001 krizi, sadece bir finansal kriz olarak kalmamış, toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir makroekonomik krize dönüşmüştü.

Tablo 3. 17: Banka Kredileri/Kamu Kağıtları Ve Ticari Krediler/Mevduat Verileri (Kandemir,2005)

YIL	VERİLEN KREDİLER / KAMU KAĞITLARI PORTFÖYÜ	TİCARİ KREDİLER /MEVDUAT (%)
1990	4.3	74.31
1991	3.5	63.96
1992	3.7	66.48
1993	3.9	76.10
1994	3.9	49.46
1995	5.2	56.55
1996	3.5	57.02
1997	4.0	66.12
1998	3.1	54.14
1999	1.6	40.25
2000	1.8	47.08
2001	0.6	31.00

Bankaların yapısal özelliklerine bakacak olursak burada kamu ve özel bankaların birbirlerinden ayrıştığını görüyoruz. Tablo 3.18, bankaların yapısal özelliklerini özetliyor. Kamu bankaları açısından en büyük sıkıntı görev zararlarıydı. Kamu bankalarının kamu kesimi dışına açtıkları krediler çok düşük düzeydeydi. Devlet tarafından kamu bankalarına verilen özellikle tarım sektörünü düşük faizle destekleme görevi nedeniyle oluşan kamu alacakları giderek artıyordu. İşte bu alacaklar, görev zararı olarak yazılıyordu. Bu görev zararları, 2000 yılının sonunda kamu bankalarının tüm varlıklarının yüzde 30'una ulaşmıştı. Özellikle tarım kesimini desteklemek için kullanılan bu kaynaklar normalde bütçe içinde gözükmesi gerekirken kamu bankalarının bilançolarında kamu alacağı olarak yazılıyordu. Yani aslında kamu açıkları da görünenin üzerindeydi ama bu yolla bu açıkların bir kısmı bütçe dışına çıkarılıyordu. 1999 yılının sonunda görev zararı olarak yazılan bu tür alacaklar, milli gelirin yüzde 16'sını aşmıştı(Özatay, 2009). Kamu bankalarının uğratıldığı bu zarar nedeniyle özsermaye oranaları Tablo 17'de görüldüğü gibi 2000

yılına gelindiğinde yüzde 3.5 seviyesine kadar düşmüştü. Yıl sonunda ise bu rakam yüzde 2.69 düzeyindeydi. Yani büyük bir sermaye yetersizliği sözkonusuydu.

Özel bankalara gelince Tablo 3.18'de görüldüğü gibi ilk göze çarpan durum, repo cinsinden kısa vadeli borçlarının fazla olmasıydı. 1997 yılında repoların TL cinsinden mevduatlara oranı yüzde 123.36 düzeyindeydi. Kriz öncesi 1999'da ise bu oran yüzde 107 civarındaydı. Oysa aynı yıl kamu bankalarında oran sadece yüzde 14 düzeyindeydi. Bunun anlamı özel bankaların borçlarının çok kısa vadeli olmasıydı. Özel bankalarda göze çarpan diğer bir olumsuzluk ise daha önce bahsettiğimiz dolarizasyon meselesiydi. Ancak özel bankaların hepsi aynı durumda değildi, yani bankaların finansal yapıları homojen değildi. Bu nedenle sektör ortalamalarına bakmak yanıltıcı olabilir. Örneğin Demirbank sektör içinde tamamen farklıydı. Demirbank toptan finansman yapan bir bankaydı ve varlıklarının büyük bir bölümünü devlete borç vermekte kullanıyordu. Öyle ki, Demirbank'ın devlet iç borçlanma senetleri portföyünün tüm varlıklarına oranı 2000 yılında yüzde 70 seviyesine ulaşmıştı(Özatay, 2009). Üstelik Demirbank'ın borçlarının büyük bir bölümü sektörün diğer bankaları gibi kısa vadeli repolardan oluşuyordu. Ve bu repoların da çoğu diğer özel bankalardan alınan kısa vadeli borçlardı. Bunun dışında Demirbank'ın Merkez Bankası'na da repo borcu bulunuyordu.

Özetle hem kamu bankaları hem de özel bankaların sıkıntıları vardı, ancak Demirbank gibi bazı bankaların sıkıntıları had safhaya ulaşmıştı. Bu durum, ayakta kalmaya çalışan diğer özel bankaları ve kamu bankalarını da çok zor bir duruma düşürüyordu.

Tablo 3. 18: Bankaların Yapısal Özellikleri(Özatay,2009)

		1997	1998	1999	2000	2001
Kredi/ DİBS	Özel	113.72	119.28	85.52 66.27	130.70	139.00
	Kamu	86.24	87.86		59.22	
Repo / TL Mevd	Özel	123.36	83.27	106.51	53.48	23.62
	Kamu	22.49	19.07	13.64	27.27	55.36
DTH Mevd. / TL Mevd.	Özel	212.20	201.63	274.65	209.24	205.37
	Kamu	46.37	35.61	26.49	29.37	37.12
DTH kredilerin payı	Özel	14.01	13.97	15.91	19.84	20.02
	Kamu	3.07	3.18	2.30	2.54	3.36
Faiz getiren alacak payı	Özel	67.80	63.66	63.22	58.05	53.95
	Kamu	36.63	35.34	28.85	31.88	
Görev zarar payı	Özel					
	Kamu	27.07	37.59	32.01	30.68	30.68
Özsermaye oranı	Özel	9.13	9.87	11.29	12.39	11.25
	Kamu	5.38	3.85	3.80	2.69	3.78

3.7.11 Siyasal istikrarsızlık

Türkiye ekonomisi, 1923'den bu yana çok sayıda kriz yaşamıştır Kibritçioğlu(2001), çalışmasında 1969 ile 2001 arasında yaşanan ekonomik krizler ile hükümetler ve siyasal istikrarsızlıklar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kibritçioğlu(2001)'na göre politik istikrarsızlık ile makroekonomik krizler arasında yakın bir ilişki olduğu görüşü kolayca yabana atılmamalıdır. Nitekim gerek iç siyasette gerekse dış dünyada meydana gelen politik olumsuzlukların ekonomiyi negatif etkilediği bilinen bir gerçekliktir. 1991 körfez savaşı veya 1999 depremi sonrasında ekonomideki olumsuz gelişmeler bu görüşü doğrular niteliktedir.

Ayrıca ekonomik istikrarda beklentilerin önemi çok büyüktür. 2001 krizine giden süreçte de 1999 yılında yürürlüğe konulan yeni ekonomik programın uygulamada enflasyonu düşürmedeki başarısızlığı, kamu kesimi borçlanma gereğinin bir türlü istenilen seviyeye düşürülememesi gibi nedenlerle piyasadaki güven duygusu azalmış ve beklentiler olumsuz yöne doğru kaymıştı. Bunun yanısıra önceden artış oranı belirlenmiş bir kur sisteminin uygulanması da kurun fazla değerlenmesi sonucunu doğurmuş ve piyasalarda devalüasyon beklentisini arttırmıştı. Merkez

Bankası ve hükümet bu süreçleri doğru yönetemediği için bir süre sonra beklentiler gerçeğe dönüşmüş ve ekonomik krizde bu durumun büyük payı olmuştu. IMF'nin dayatması ile uygulanan sıkı maliye politikası da özellikle emekçi sınıflar üzerinde büyük baskı yaratmış ve ekonomik programa duyulan tepki de artmıştı. Toplumsal muhalefetin artışı da siyasal istikrarsızlığı tırmandırmış ve ekonomiyi daha da negatif yönde etkilemişti.

Son olarak 19 Şubat 2001 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatması ve Ecevit'in bunu kamuoyuna açıklaması politik istikrarsızlığın doruğu olarak tarihe geçti. Bu siyasal krizin 2001 krizinin en büyük tetikleyicisi olduğu kabul edilir.

3.8 2001 Krizinin Asıl Nedenleri

2001 krizine yol açması muhtemel göstergeler ışığında kriz mekanizmalarını yukarıda açıklamaya çalıştık. Fakat bu mekanizmalardan hangisi krize yol açmıştı? Esasen 2001 krizini sadece bir göstergeyle açıklamak zor gözükmektedir. Örneğin cari açık kalemini ele alırsak en önemli kriz göstergesi gibi görünmesine rağmen krizden sonra da devam etmişti. Hatta Boratav(2014)'a göre özellikle 2001 krizinden sonra cari açık ile milli gelir arasındaki bağıntı (esneklik katsayısı) giderek yükseldi; büyüme sürecinin döviz gereksinimi dış kaynak hareketlerine fazlasıyla bağımlı hale geldi ve dış borçlanma (bu kez artan cari açık nedeniyle) hızla tırmanmaya başladı. Örneğin cari açık / milli gelir oranı yüzde 4.9 seviyesindeyken 2004-2006 arası ortalama yüzde 6.5 düzeyine kadar çıktı. Ancak Türkiye ekonomisi bu yıllarda bir kriz yaşamadı. Cari açığın yüksek olması tabii ki önemli bir sorundur ancak yaşanan krizleri açıklamak için yeterli değildir.

Aynı şekilde enflasyon, dış borç, yükselen faizler ve iç borçlanmadaki seviyenin artışları da çeşitli dönemler boyunca yaşanmış ancak bu dönemler kriz olmadan atlatılabilmiştir.

Bu göstergelerin tamamının payı şüphesiz vardır ancak krizi tam olarak çözümleyebilmek için ekonominin genel durumuna bakmak gerekir. Zaten Türkiye ekonomisi, 1999 yılında zor durumdaydı. Zor durumda olduğu için 1999 Aralık

ayında IMF ile yeni bir anlaşma yapılmıştı. Ancak yeni anlaşmayla uygulamaya başlanan program eksikti. Sıkı bir maliye ve para politikası programın temeliydi. Fakat zaten zor durumda olan Türkiye ekonomisinde sıkı maliye politikasını piyasalara anlatmak zor oldu. Bunun dışında sadece kur politikası ile enflasyonu düşük tutma çabasının yetersiz kalacağı düşüncesi de piyasalar açısından yeni programa karşı güvensizlik doğurdu. Mal ve hizmet fiyatları ile işçi ücretlerine dokunmayı siyasal nedenlerle devre dışı bırakan hükümet enflasyonu ve faizleri nasıl düşüreceğini piyasalara tam olarak açıklayamadı. Bu da daha baştan piyasalarda büyük bir güvensizlik doğurdu.

Oluşan bu güvensizliğin haksız olmadığı da ortaya çıktı. Enflasyonu hızlı bir şekilde düşürmek için yola çıkan program, bu en birincil hedefini gerçekleştiremedi. Artan kamu açıkları borçlanma talebini ve dolayısıyla faizleri yukarıya tırmandırdı. Cari açık yükselmeye başladı, cari açıktan bağımsız hareket etmeyen dış borç yükselmeye başladı. Bunun üzerine sermaye girişleri negatife geçti. Ülke içinde bulunan yabancılar, bu güvensizlik ortamında çıkışa geçmeye başladı, yani bir başka deyişle döviz talebini arttırmaya başladı. Bu durum kur politikasını uygulanabilir olmaktan çıkardı. Bu uğurda Merkez Bankası rezervlerini eritmeye başladı. Rezervler kritik seviyenin altına inince IMF yeni bir kredi vermek zorunda kaldı. Ancak bu önlem, sermaye çıkışını önlemeye yeterli olmadı, sermaye çıkışının hızlanması ekonomik krizin ilanı anlamına geliyordu.

Yani aslında kriz koşulları zaten 1999 yılında vardı. Eğer öyle olmasaydı böyle bir programa ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü hiçbir hükümet, durup dururken IMF güdümlü bir ekonomi politikası uygulamak istemez. Program yukarıda özetlediğimiz gibi başarısız olunca ekonomik kriz de önlenemedi.

Ancak tüm bu kriz koşulları dışında asıl zayıf halka bankacılıktı. Krizin tetikleyicisi bankacılıktaki kırılganlık oldu. Öncelikle özel bankalar mevcut açık pozisyonlarını hızla azaltabilmek için para talebini arttırdılar. Talepteki bu artış, faiz oranlarının daha da artmasına sebep oldu. 2000 yılında BDDK'nın banka denetimlerini arttırması, bankaların açık pozisyonlarını azaltma sürecini hızlandırmalarına ve bu konuda aceleci davranmalarına neden oldu. Daha öncesinde zaten 1999 sonunda beş tane banka (Sümerbank, Egebank, Esbank, Yaşarbank, Yurtbank), Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na devredilmişti. Yani bankacılık sektörü esasen daha 1999 yılı

sıkıntıdaydı. 2000 yılının Ekim ayında iki bankaya (Etibank ve Bank Kapital) Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından el konuldu. El konulan bu toplam yedi bankanın beş tanesinin sahipleri veya yöneticileri tutuklandı ve kamuoyuna hortumcu olarak tanıtıldı (Kriz sürecinde el konulan bankaların listesi Tablo 3.19'da özetlenmiştir). Bu durum, likidite ihtiyacı içindeki özel bankaları ve görev zararları ile boğuşan kamu bankalarını çok zor durumda bıraktı. Acil fon ihtiyacı içinde olan özel bankalar, piyasada oluşan güvensizlik nedeniyle borçlanamamaya başladı. Elinde fon fazlası olan bankalar, likidite ihtiyacı olan bankalara kredi vermek istemediler. Bu durum para piyasalarında faizleri tırmandırdı.

Özel bankaların likidite sorununun çözümü için Merkez Bankası tepkisiz kaldı. Çünkü birinci önceliği önceden açıklanmış kur rakamlarının gerçekleşmesini sağlamaktı. Bu nedenle net iç varlıklarını sabit tutmak istiyordu ve zor durumdaki bankalara likidite sağlayamazdı. Ancak bankaların likidite ihtiyacı sürekli artıyordu ve bu durum faizleri her geçen gün daha da arttırıyordu. Merkez Bankası'nın tutumu da anlaşılabilir bir durumdu, çünkü hükümet tarafından kendisine verilen görev gereği sadece kur ile ilgileniyordu. Kaynaklarını bankalar için tüketemezdi. Ancak Merkez Bankası, net iç varlıklarını koruma konusunda aldığı karara rağmen 4 Aralık 2000 tarihinde Demirbank'a likidite sağladı. 6 Aralık tarihinde ise Demirbank da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na geçti. Bu süreçten sonra IMF ile yeni bir anlaşma yapıldı ve yeni bir kredi sağlandı.

Tablo 3. 19: TMSF Tarafından El Konulan Bankalar(Gazeteler)

BANKA ADI	TMSF'YE GEÇME TARİHİ	SEKTÖR PAYI
Sümerbank	21.12.1999	0.6
Egebank	21.12.1999	0.6
Esbank	21.12.1999	0.8
Yaşarbank	21.12.1999	0.5
Yurtbank	21.12.1999	0.6
Etibank	27.10.2000	1.2
Bank Kapital	27.10.2000	0.3
Demirbank	06.12.2000	2.4
Ulusalbank	28.02.2001	0.1

Tablo 3. 20: TMSF Tarafından El Konulan Bankalar(devamı)

İktisat Bankası	15.03.2001	0.7
Bayındırbank	07.10.2001	0.2
EGS Bank	07.10.2001	0.5
Sitebank	07.10.2001	0.1
Kentbank	07.10.2001	1.0
Toprakbank	30.11.2001	1.0

Demirbank'ın sistemden çıkması ve yeni IMF anlaşması, piyasaları biraz rahatlattı. Ancak faizler hala çok yüksekti. Piyasalardaki beklentiler olumluya dönemedi. Risk algısı hala üst seviyedeydi. Ekonomiye ve siyasal iktidara olan güven artık çok azalmıştı. Kamu bankalarının görev zararı sorunu ise hala çözülememişti ve sermaye oranları ise yine çok düşüktü. Bankacılık sisteminde sonradan ortaya çıkan yolsuzluklar, bankaların iyi denetlenmediği fikrini oluşturmuştu. Bankacılık sektörünün hiçbir güvenilirliği kalmamıştı.

Nihayet 10 Şubat 2001 tarihindeki Milli Güvenlik Kurulu toplantısının ardından daha önce değindiğimiz gibi Başbakan Bülent Ecevit'in Cumhurbaşkanı ile aralarında derin bir anlaşmazlık olduğunu ve bunun siyasal bir kriz anlamına geldiğini açıklamasıyla birlikte ekonomik kriz de tetiklenmiş oldu. Ertesi gün bankalararası piyasada oluşan gün ortalaması gecelik faiz yüzde 2058'e, bir sonraki gün ise yüzde 4019'a fırladı. Açıklamanın yapıldığı günde 28.1 milyar dolar düzeyinde olan döviz rezervi 21 Şubat'a gelince 23.2 milyar dolara düşmüştü. Aynı günün gecesi sabit kur rejiminden vazgeçildiği ve liranın dalgalanmaya bırakıldığı açıklandı. 19 Şubat tarihinde 683.000 TL olan dolar kuru 23 Şubat'ta 1.073.000 TL'ye fırlamıştı(Özatay, 2009)

3.9 1994 Ve 2001 Krizlerinin Ortak Yönleri

Bu bölümde daha önce ayrıntılı olarak incelediğimiz ekonomik göstergeler eşliğinde 1994 ve 2001 krizlerinin ortak ve ayrılan yönlerini tespit etmeye çalışacağız. 2001 krizini incelerken göstergeleri ele alarak kriz mekanizmalarına ulaşmaya çalıştık. Bu bölümde de bu açıdan bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Ekonomik göstergelerin kriz koşullarında ulaştığı düzeyin anlaşılabilir olması açısından kriz öncesi ve kriz sonrası 3-4 yılın ortalamalarını da bilmek gerekir. Öncelikle döviz rezervleri, kur ve faiz oranları açısından bir karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Tablo 3.20'de 1994 krizi verileri, Tablo 3.21'de ise 2001 verileri özetlenmiştir.

Tablo 3. 21: 1994 Krizi Kur, Faiz, Rezerv Ve Enflasyon Verileri (Merkez Bankası,1994)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORT.	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT.
MB REZERV / GSMH	5.6	4.8	4.1
GECELİK FAİZ ORANI	80	720	210
EFEKTİF DÖVİZ KURU	81.88	70.45	76.54
ENFLASYON ORANI	65.4	106.8	82.5
İÇ BORÇLANMA FAİZ ORANI	79	109	98

Tablo 3. 22: 2001 Krizi Kur, Faiz, Rezerv Ve Enflasyon Verileri (Merkez Bankası,2001)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORTALAMA	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT
MB REZERV / GSMH	4.5	4.4	4.3
GECELİK FAİZ ORANI	1950	6200	62
EFEKTİF DÖVİZ KURU	80.90	83.20	100.84
ENFLASYON ORANI	66.6	53.9	22.75
İÇ BORÇLANMA FAİZ ORANI	36.6	75.9	56

Her iki tabloda da görülen ortak sorunlar, enflasyonun yüksekliği, gecelik faiz oranlarındaki artış ve iç borçlanma faiz oranlarındaki yükselmedir. Aslında döviz rezervlerindeki azalma da bir sorundu ancak 2001 krizinde IMF tarafından verilen ek kredi nedeniyle döviz rezervleri, tabloda sorunsuz gibi gözüküyor. Enflasyonu ise zaten kronik olarak yüksek olduğu için ortak bir kriz göstergesi saymak yanıltıcı olabilir. Gecelik faiz oranları ise her iki krizde de kriz öncesi ve kriz sonrası

ortalamalara göre büyük bir sapma gösteriyor. Tablo 3.22 ve Tablo 3.23'de ise maliye verileri özetlenmektedir.

Tablo 3. 23: 1994 Krizi Maliye Verileri(TÜİK,1994)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORTALAMA	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT.
KKBG/ GSMH	10.1	7.9	7.5
BÜTÇE DENGESİ (% ARTIŞ)	60.35	123.5	69.67
İÇ BORÇ STOKU / GSMH	10	13.9	18
DIŞ BORÇ STOKU / GSMH	34.2	51.1	45.2
REEL BÜYÜME ORANI	5.6	-4.7	6.29

Tablo 3.21 ve Tablo 3.22 incelendiğinde her ikisinde de öncelikle kamu kesimi borçlanma gereksiniminin yüksek olduğu görülüyor. 1994 krizi ve 2001 krizi öncesinde zaten bu gösterge yukarı çıkmış durumdadır. İkinci bir ortak gösterge olarak kamu kesimi borçlanma gereksiniminin yüksekliği bu çerçevede saptanabilir. Yine her iki krizde de iç borç ve dış borç stoklarının yükselme eğilimi taşıması da her iki kriz için bir ortak özellik oluşturmaktadır. İç borç ve dış borcun kriz öncesi ve kriz yıllarındaki artış mekanizmaları ve bunların kriz oluşumuna nasıl katkı verdikleri konusu yukarıda ayrıntılı olarak incelenmişti. Kriz yıllarındaki ekonomik büyüme oranlarının negatife dönmesi, yani ekonominin küçülmesi ise bir kriz göstergesi değil ekonomik krizlerin doğal bir sonucu olarak algılanmalıdır.

Tablo 3. 24: : 2001 Krizi Maliye Verileri(TÜİK,2001)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORTALAMA	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT.
KKBG / GSMH	12.1	16.4	10.5
BÜTÇE DENGESİ / % ARTIŞ)	29.60	2200	37.5
İÇ BORÇ STOKU /GSMH	25	69.2	53.2
DIŞ BORÇ STOKU / GSMH	55.2	78.1	66.2
REEL BÜYÜME ORANI	1.9	-5.7	7.3

Parasal veriler ise Tablo 3.24 ve Tablo 3.25'de düzenlenmiştir. Her iki kriz döneminde de para ikame oranındaki artış kolayca görülebilir. Döviz tevdiat hesaplarındaki artıştan kaynaklanan bu sorun, bir başka deyişle dolarizasyon, her iki krizde de açık bir şekilde artış eğilimine girmişti. Tablolardan görülen diğer bir ortak özellik ise net kredi / mevduat oranlarındaki bozulma eğilimidir. Hem 1994 hem de 2001 krizinde kredilerdeki daralmayı ortaya koyan bu oran, kredilerdeki daralma yoluyla krizlerin reel sektörleri etkileme mekanizması bakımından da anlamlıdır. 2001 krizinde bu daralma daha da anlamlı gözükmektedir. Çünkü daralmanın boyutu çok daha fazladır. Hatta bu oran 2001 krizi sonrası da kriz öncesi dönemdeki düzeyini yakalayamamıştır.

Tablo 3. 25: 1994 Krizi Parasal Veriler(Doğru,2015)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORTALAMA	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT.
PARA İKAME ORANI (DTH/M2)	36.3	50.0	49.9
TOPLAM MEVD. / GSMH	15.4	14.5	17.9
DTH/ GSMH	8.3	15.4	18.7
PARA ARZI (M2/GSMH)	16.2	16.6	19
NET KREDİ / MEVDUAT	89.2	66.5	66.4

Karşılaştırma tablolarından görülen bir başka olgu ise Türkiye ekonomisinin kriz sürecinden çıkış süresinin son derece kısa olduğudur. Hatta krizlerden sonraki yıllarda kriz öncesine göre reel büyüme oranları daha da artmıştır. Her iki krizden de Türkiye ekonomisinin güçlenerek çıktığı anlaşılmaktadır. Reel büyüme oranları ve kredi genişlemesi rakamlarına bakılırsa Türkiye, 2001 krizini 1994 krizine göre daha da çabuk atlatmıştır.

Tablo 3.25 ise son olarak cari denge ve sermaye hareketlerini özetlemektedir. Yabancı, yerli, kayıt dışı öğelerden oluşan toplam sermaye hareketlerinin azalma veya net çıkış yani tersine dönme gösterdiği ayları önceki aylarla karşılaştırarak kriz

süresini belirleyebiliriz.Kriz süresi, tablodan görüldüğü gibi hem 1994 krizinde hem de 2001 krizinde 12 aydır.

Tablo 3. 26: 1994 Ve 2001 Krizlerinde Ve Öncesinde Toplam Sermaye Hareketleri, Milyon Dolar Ve Yüzdeler(Boratav,2019)

	1994 KRİZİ	2001 KRİZİ
SÜRESİ	13 AY	12 AY
KRİZ ÖNCESİ NET SERMAYE	7871	13582
KRİZDE NET SERMAYE	-2169	-9437
TERSİNE DÖNÜŞ	-10040	-23019
TERSİNE DÖNÜŞ / GSYİH	-4.4	-8.7
YABANCI SERMAYE DEĞ /GSMH	-6.1	-5.7
CARİ DENGE / GSMH	2.61	2.25

Sıcak para hareketleri de kriz öncesi dönemlerde yoğunlaşan bir değişkendir. Sıcak para, arbitraj arayan sermaye hareketleridir. Bu nedenle hisse senetlerine, kısa vadeli borç senetlerine yönelik portföy yatırımları, bankalara ve diğer özel aktörlere açılan (ticari krediler hariç) kısa vadeli krediler, banka mevduatında veya banka dışı diğer varlıklardaki değişmeler, sıcak para olarak ifade edilmektedir(Boratav, 2001). 1994 ve 2001 krizine giden her iki süreçte de para çıkışı yoğunlaşmıştı. Örneğin 2000 yılının Kasım ayında iki haftalık süre içinde yurtdışına yaklaşık 7 milyar dolarlık sıcak para kaçmıştır(Karluk, 2002)

Tablo 3. 27: 2001 Krizi Parasal Veriler(Doğru,2015)

	KRİZ ÖNCESİ 3-4 YIL ORTALAMA	KRİZ YILI	KRİZ SONRASI 3-4 YIL ORT
PARA İKAME ORANI (DTH/M2)	47.5	55	45.2
TOPLAM MEVD. /GSMH	24.2	25	22.4
DTH / GSMH	20.1	31.8	20.5
PARA ARZI (M2/GSMH)	42.5	58	45.3
NET KREDİ / MEVDUAT	50.1	32	41

4.EKONOMİK KRİZLERİN SONUÇLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Ekonomik kriz yaşandığında krizden çıkabilmek adına bazı tedbirler alınmak zorunludur. Bu tedbirler genellikle istikrar programı olarak adlandırılır. İstikrar programları, bozulan dengeleri normalleştirmek, ekonomik krize yol açan etkenleri saptayarak bu etkenleri ortadan kaldırmak ve ekonomiyi tekrar işler hale getirmek için uygulanır. Ekonomik istikrar; fiyatlar genel düzeyi, istihdam hacmi, döviz kurları, faiz hadleri gibi unsurların kararlı bir dengede olduğu, ekonomide önemli dğişikliklerin beklenmediği, önceki iyi durumu muhafaza etmektir(Ulusoy, 2007). İstikrar politikası ise, ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme, yurtiçi enflasyon hızında ve işsizlikte gerileme sağlamak gibi genel makroekonomik hedeflere kavuşmak için hazırlanmış geniş kapsamlı ekonomik tedbirler bütünüdür (Şahinkaya, 1993).

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlerin ardından çokça gündeme gelen istikrar politikaları genellikle IMF destekli politikalardır. IMF destekli istikrar politikaları, monetarist iktisat anlayışının ve neoklasik dış ticaret teorisinin hakim unsurları ile şekillenen programlardır(Türel,1984). Bu programlar, özü itibariyle Washington Uzlaşması olarak bilinen üç temel politikaya dayanmaktadır. Bunlar, sıkı maliye ve para politikası, özelleştirme ve ülkedeki sermaye piyasasının liberalleştirilmesidir (Karabıyık, Uçar, 2010).

Esasen istikrar programı uygulamak için bir ekonomik krizin ortaya çıkmasına gerek yoktur. Ekonomik kriz çıkmadan da mevcut istikrarı korumak veya iktisadi hayatta meydana gelen değişim ve gelişmelere ülke ekonomisini uyarlamak ve krize yol açabilecek etkenleri düzeltmek için de bu politikalar uygulamaya sokulabilir. Ancak deneyimler, istikrar programlarının, özellikle de IMF destekli istikrar programlarının genelde ekonomik kriz sonrası uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Bu politikaların ortak özellikleri ise kamu harcamalarında tasarruf, kamu gelirlerini arttırmaya yönelik vergilendirmeler, yüksek faiz, işçi ücretlerinin reel olarak

düşürülmesi, finansal liberalizasyon gibi unsurlardır. Tüm gelişmekte olan ülkelere IMF tarafından önerilen istikrar politikaları aşağı yukarı bu önlemleri içeren benzer programlardır.

Türkiye, IMF'ye 1947 yılında üye olmuş ve bu tarihten sonra birçok kez IMF destekli istikrar programları uygulamıştır. Türkiye ekonomisinin hemen hemen yaşadığı tüm krizlerden sonra IMF destekli istikrar programları uygulaması bazen eleştiri konusu olsa da yadsınamaz bir gerçektir. 1980 öncesinde yaşanan ekonomik krizler, daha önce incelediğimiz gibi kapalı ekonomi(1980 sonrasına göre) koşullarında gerçekleştiği için aşılması daha kolay olmuştur. Kriz parametreleri ve bunların ortaya çıkışı ile ilerleyişlerindeki mekanizmalar daha kısıtlı olduğundan bazen sadece devalüasyon yapılarak dahi aşılabilmiştir. Buna rağmen bu yıllarda hazırlanan istikrar programlarının da hemen hemen tamamına IMF dahil olmuştur. 1980 öncesi uygulanan istikrar programları, 1958, 1970, 1978 ve 1979 programlarıdır. Bu yılların tamamında Türkiye ekonomisi kriz halindedir. 1980 yılına gelindiğinde ise ekonomik krizden çıkamayan Türkiye ekonomisi, uluslar arası kapitalizme eklemlenme çerçevesinde ünlü 24 Ocak kararlarını almıştır. 24 Ocak istikrar paketi, daha önce incelediğimiz gibi IMF'nin istediklerinden de fazlasını içeren bir program olup Türkiye ekonomisi açısından geçmişten bir kopuşu ifade etmektedir. Uygulamaya konulan liberal önlemler, 1989 yılında finansal liberalizasyon ile tamamlanacak ve Türkiye ekonomisi tüm süreçleriyle uluslararası kapitalizme eklemlenecektir. Ancak bu program da Türkiye ekonomisini eknomik krizlerden koruyamayacak ve hatta liberalizasyon sonucu daha da dışa bağımlı hale gelen ekonomiyi krizlere karşı daha kırılgan hale getirecektir. Önceki bölümde incelediğimiz 1994 ve 2001 krizleri de bu sürecin sonuçlarıdır. Ancak yine bu krizlerden çıkmak ve ekonomiyi tekrar işler hale getirmek için de IMF destekli istikrar politikaları uygulanmıştır. Bu bölümde 1994 ekonomik krizi sonrası uygulamaya konulan 5 Nisan istikrar programı ile 2001 krizi sonrası uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı analiz edilecek ve sonuçları karşılaştırılacaktır.

4.1 5 Nisan 1994 İstikrar programı

5 Nisan 1994 istikrar programının daha önce uygulanan programlardan en önemli farkı öncekilere göre bambaşka bir ekonomik ortamda uygulanmasıdır. 5 Nisan

kararları, mal ve hizmet piyasasının yanısıra para ve döviz piyasasının da serbest işlemekte olduğu bir iktisadi ortamda alınmıştır.

5 Nisan istikrar programının temel hedefleri, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına yeniden istikrar ve güven kazandırmak, kamu gelirlerini arttırmak, kamu giderlerini kısıtlamak ve bütçenin finansman ihtiyacını frenlemektir (Alkınoğlu, 2010). IMF gözetiminde uygulanması planlanan istikrar önlemleri, ekonomik dengesizlikleri gidermek yanında yapısal uyum programlarını hızlandırmak amacıyla da hazırlanmıştır(Akgün, 2015). 5 Nisan kararlarının konjonktürel nitelikteki bölümü; döviz kuru, enflasyon, kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi, bankacılık sektörü ile ilgili düzenlemeler, yeni vergi düzenlemeleri gibi uygulamalardır. Kararların yapısal bölümü ise özelleştirme, kamu sektöründe istihdamın rasyonel hale getirilmesi, sosyal güvenlik reformları, yerel yönetimlere ilişkin düzenlemelerden oluşmaktadır.

5 Nisan 1994 istikrar programı ile alınan önlemleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Alkınoğlu, 2010).

- Programın uygulanması ile oluşacak yeni koşullarda, döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir kur politikası izlenecek, spekülatif hareketlere yer verilmeyecektir.
- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan kredi kullanımına sınırlandırma getirilerek Merkez Bankası daha özerk bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Repoya ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Varlığa Dayalı Menkul Kıymet ve A tipi yatırım fonu katılma belgeleri repo kapsamından çıkarılmıştır. Repoya konu olan menkul kıymetin mükerrer olarak repoda kullanılması ve açığa repo yapılması önlenecektir.
- Gelir arttırıcı önlemler olarak 5 Nisan'dan itibaren vergi denetimleri yoğunlaştırılacak, devletin elinde bulunan sosyal tesis, kamp ve lojmanların kira bedelleri rayiç seviyelerine çıkarılarak kuruluşların lojman ve kira gelirleri bütçeye aktarılacaktır.

- Bütçe açıklarının kapatılması için akaryakıt vergisinden bütçeye aktarılan pay, yüzde 50'den yüzde 70'e çıkarılacak, akaryakıt fiyat istikrar fonu kesintisi yüzde 10'dan yüzde 25'e yükseltilecektir.

Bu hedef ve amaçlar doğrultusunda uygulamaya konulan 5 Nisan kararları, kısa vadeli hedefler açısından ortodoks şok tedavisi öngören, uzun vadeli hedefler için heterodoks politikalar içeren karma tedbirlerden oluşmuştur(Parasız, 1995). 5 Nisan kararları, her ne kadar ekonomik krize karşı önlemler paketi olarak alınmış olsa da aslında istikrar önlemlerinin çok daha önce alınması gerekirdi. Finansal liberalizasyon ile ortaya çıkan başıboş sermaye akımları ile bankacılık sektörünün kontrolsüz davranışlarına yönelik olarak bir önlemler paketi daha önce alınmış olsaydı 1994 ekonomik krizini oluşturan mekanizmalar ortaya çıkmayabilirdi. 24 Ocak kararları ve ardından finansal serbestleşme ile ortaya çıkan politikalar geçiş çok hızlı ve hazırlıksız olarak uygulanmış ve 1994 kriz sürecine kadar gelinmiştir. Her şeyden önce finansal serbestleşme politikalarını denetleyecek kurumların hazırlıksız olması veya hiç olmaması bu alanda ortaya çıkan problemlerin çözümsüz kalmasına neden olmuş ve ekonomik kriz zincirleme bir şekilde tüm sektörlere yayılmıştır.

5 Nisan istikrar paketinin uygulanması noktasında ise hedeflerin pek gerçekleştiği söylenemez. Ortaya konulan amaç ve hedefler temenni düzeyinde kalmıştır. Kararların uygulanması için gereken kararlılık ve süreklilik gösterilememiştir. Örneğin , hükümet Haziran ayında işsizliğin artması ve sanayi sektöründen gelen baskılar karşısında, belirli vergilerde indirime giderek bazı alt sanayi sektörlerini kollamak zorunda kalmıştır(Alkınoğlu, 2010). 1994 ekonomik krizinin reel sektöre en büyük yansıması işsizlik şeklinde olmuştur. 5 Nisan kararlarının ardından yatırımlardaki azalma devam etmiş ve bunun sonucunda işsizlik daha da artmıştır.

1994 krizinin en önemli etkenlerinden biri olan kamu kesimi borçlanma gereği uygulanan programla düşürülememiştir. Mali disiplinin tam olarak sağlanamaması sonucunda iç ve dış borç stokları krizden sonraki dönemde de artmaya devam etmiştir. 1994 yılında 27 milyar dolar düzeyinde olan dış borç stoku, 1995 yılında 30 milyar dolara, 1996 yılında 39 milyar dolara ve nihayet 1997 yılında 42 miyar dolar seviyesine çıkmıştır(Akgün, 2015).

İç ve dış borçlanmanın çok yüksek olduğu kriz yıllarında faizlerdeki artış mekanizmalarını 1994 krizi başlığında analiz etmiştik. 5 Nisan kararlarının ardından da faizlerdeki yükselme devam etmiş 1995, 1996 ve 1997 yıllarında da yüzde 100 seviyesinin üstünde kalmaya devam etmiştir. Faizlerin kriz sonrasında da yüksek seyretmesi nedeniyle kamu ve özel sektörde yatırımlar bir türlü uyarılamamış ve buna bağlı olarak hedeflenen yatırım ve istihdam düzeyleri de yakalanamamıştır.

Ekonomik büyüme noktasında ise hedefler kısmen tutturulmuştur. 1994 kriz yılında yüzde 5.5 küçülen ekonomi, 1995 yılında yüzde 7.2, 1996 yılında yüzde 7 ve 1997 yılında yüzde 7.5 büyüyebilmiştir. Ancak bu büyüme oranlarına rağmen Türkiye ekonomisi istikrarlı bir yapıya kavuşamamış ve enflasyonun düşürülebilmesi hedefi de gerçekleştirilememiştir. 1994 enflasyon hedefi yüzde 110 iken gerçekleşen enflasyon yüzde 149.6 seviyesinde olmuştur.

Dış ticaret dengesinde ise 1993 yılında 14 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 1994 yılında 4 milyar dolara inmiş ancak bu düzelme büyük ölçüde uygulanan devalüasyon sayesinde gerçekleşmiştir. Nitekim krizden sonraki 1995 yılında dış ticaret açığı hemen tekrar 13 milyar düzeyine fırlamıştır. Cari dengenin önemli bir kalemi olan sermaye giriş ve çıkışlarında ise krizden sonraki yıllardaki sermaye çıkışının aksine sermaye hareketleri tekrara pozitife dönmüş ve 1995 yılında 4.02 milyar dolar, 1996 yılında 3.97 milyar dolar ve 1997 yılında da 6.63 milyar dolar net sermaye girişi olmuştur(Akgün,2015). Sermaye girişlerinin pozitife dönmesinin en büyük sebebi reel faiz oranlarının yüksek olmasıdır. Dolar kuru olarak 1994 hedefi 38.000 TL olarak belirlenmişti ve yılsonu kapanışı 38.700 TL olarak gerçekleşti.

Bir diğer hedefleme ise Merkez Bankası'nın daha özerk hale getirilmesi ve Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanımının yüzde 15'in altına düşürülmesiydi. Bu konuda devlet, Merkez Bankası yerine kamu bankalarına yönelmiştir. Tüm banka mevduatlarına yüzde 100 devlet güvencesi getirilmiştir. Nitekim 2001 krizinin yaşandığı yıl dahi hazine, Merkez Bankası avansı kullanmamıştır. Bu çerçevede bu hedefleme gerçekleşmiştir. Ancak hazinenin kamu bankalarına yönelmesi, ilerleyen yıllarda bu bankaların yapısının bozulmasına, sermaye oranlarının düşmesine donuk kredilerinin artmasına bağlı olarak görev zararlarının bilançolarında önemli bir boyuta yükselmesine neden olmuştur.

Sıkı maliye politikasının sonucunda yeni vergi düzenlemeleri yapılmış ve 1994 vergi geliri hedefi 70 trilyon TL olarak belirlenmiştir. Bu kalemde de hedef gerçekleşmiş ve gerçekleşen gelir 100 trilyon TL'yi aşmıştır.

Özelleştirme, sosyal güvenlik reformları, yerel yönetimlerin açıklarının kapatılması gibi yapısal reformların ise hiçbirinde başarılı olunamamış ve hedefler gerçekleştirilememiştir. Özelleştirme politikasının uygulanamamasının bir başka sonucu ise bütçe açıklarının düşürülememiş olmasıdır. Artan bütçe açıklarının özelleştirme gelirleriyle kapatılması hedeflenmiş ancak bu konuda pek bir adım atılamamıştır.

5 Nisan istikrar paketinin hedeflerinden biri de dış kredilerin arttırılmasıydı. Ancak uluslararası değerlendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu yükseltmemiştir. Bu durumda uluslararası piyasalardan borçlanma yapılamamıştır. Hiç borçlanma yapılmadan 7.7 milyar dolar dış borç ödenmiştir (Alkınoğlu, 2010). Dış kredi alınamayınca ve bütçe açık vermeye devam edince iç borçlanmaya devam edilmiştir. İç borçlanma talebinin olması nedeniyle de faiz oranlarını düşürmek mümkün olmamış ve bu durum da daha önce analiz ettiğimiz gibi yatırımların azalmaya devam etmesine neden olmuştur.

Özetle 1994 krizi yaşandıktan sonra krizden çıkış ve ekonominin yapısal özelliklerinin dönüşümü için alınan 5 Nisan kararları, istenilen sonuçları vermemiştir. Özellikle yapısal dönüşüm tamamen başarısız olmuş ve konulan hedeflerin hiçbiri gerçekleştirilememiştir. Gerek siyaset uğruna uygulanan popülist politikalar gerekse piyasaların programa olan inançlarının zayıf olması nedeniyle program tam olarak uygulanamamış ve bazı alanlarda kriz öncesi koşullar dahi yakalanamamıştır.

1994 sonrası reel kur politikası uygulamaları sonucu devalüasyon ve enflasyon aşağı yukarı aynı oranlarda yükseldiği için, TL'nin yüksek faiz getirilerinden yararlanma yoluna giden uluslararası para sermaye, 1994 öncesi kur hareketlerinden kazanç sağlama yolunu terk etmiştir. Bu durumda faizler, 1994 sonrası yüksek oranlarda seyretmiş ve böylece borçlanma maliyetleri artmıştır. Borçlanma maliyetleri yükselince ise iç ve dış borç stokları artmıştır. Faizlerin yüksek olması, ekonomiyi

sabit sermaye yatırımları bakımından olumsuz etkilemiş, bunu ekonomik durgunluk, enflasyon ve yeni krizler izlemiştir (Kepenek, 2012).

Faizlerin artması sonucu hazine bono ve tahvillerinin getirileri yükselmiş, uluslararası sermaye ile birlikte yerel bankalar da bu kağıtlara olan taleplerini arttırmıştır. Bankaların en önemli işlevi olan piyasaya kredi dağıtma görevi böylece ikinci plana atılmış ve bankalar, daha karlı gördükleri devlete borç vererek ekonomik kazanç sağlama yoluna gitmişlerdir. Üstelik bu bono ve tahviller uluslararası sermaye tarafından dışarıya taşınmış, sonrasında daha büyük faiz maliyetleri ile tekrar ekonomiye kazandırılmıştır (Kepenek, 2012). Faizler düşürülemeyince de bütçe açıkları artmaya devam etmiş ve bu sürecin sonunda 1998 ve 1999 yıllarında tekrar ekonomik kriz sürecine girilmiştir.

4.2 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

5 Nisan 1994 istikrar programının başarısız olması, daha doğrusu uygulanamaması sonucunda Türkiye ekonomisi, tekrar kriz sürecine girmiş ve ortaya çıkış mekanizmalarını ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelediğimiz Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri yaşanmıştır. Bu nedenle tekrar bir istikrar programı hazırlama gereği duyulmuştur. Yeni istikrar programı, 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamalı olarak açıklanmış ve kamuoyuna Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak tanıtılmıştır. Programın temel amacı, güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak şeklinde açıklanmıştır.

Genel hatlarıyla incelendiğinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı; kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler başlıklarıyla ifade edilmiştir(Taşar, 2010). Güçlü ekonomiye geçiş programının hedefleri, ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret olarak üç başlık altında toplanmıştır. Ekonomik büyüme tahmini her ne kadar 2001 yılı için yüzde 3 küçülme şeklinde olsa da yılın ikinci yarısında ekonomik büyümenin negatiften pozitife döneceği öngörülmüştür. TL'nin dalgalanmaya bırakılmasıyla enflasyon oranının önce artacağı, ancak yılın ikinci yarısında fiyatlardaki artış hızının yavaşlama

eğilimine gireceği tahmin edilmiştir. Bir diğer makroekonomik gösterge olan faiz dışı denge/ GSMH oranı yüzde 6.5 olarak hedeflenmiştir. Kamu mali yönetimi ve mali disiplin açısından kritik bir öneme sahip olan bu hedef, aynı zamanda sürdürülebilir dış borçlanma ve uluslararası kredibilite açısından da anlam ifade etmekte ve IMF istikrar programlarının ortak özelliği olarak nitelendirilmektedir(Taşar, 2010). Dış ticaret noktasında ise programın öngörüsü, ekonomideki daralma ve iç talepteki düşüş nedeniyle ithalatın azalacağı , verimlilik artışı sayesinde ise ihracatın artacağı yönünde olmuştur. Böylece 2001 yılı için cari işlemler hesabının dengede olacağı tahmin edilmiştir.

Güçlü ekonomiye geçiş programının temel kur politikası, dalgalı kur politikasıdır. Gerçek anlamda dalgalı kur politikası, Merkez Bankası'nın hiçbir şekilde kura müdahale etmemesi demektir. Ancak uygulamada her ülkede sorunlu dönemlerde Merkez Bankaları kura müdahale etmiştir. Türkiye'de de böyle olmuş ve 2001 sonrası dönemde de döviz kuru müdahaleleri yapılmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında kur artışı enflasyonun altında tutularak sabit kur politikası uygulanmış, böylece enflasyon ile mücadele edilmesi planlanmıştır. Ancak IMF işbirliği ile uygulanan bu döviz çıpası sistemi, tıpkı Arjantin ve Meksika'da olduğu gibi dış ticaret açıklarına neden olmuş ve TL'yi değerli bırakarak devalüasyon beklentilerine neden olmuştur. Bu beklentilerin artması ise ekonomik krizi tetiklemiş ve 2001 Şubat krizinin en önemli mekanizmalarından biri olmuştur.

2001 Şubat krizinden sonra ise güçlü ekonomiye geçiş programı ile birlikte dalgalı kur sistemi uygulanmaya başlanmış; ancak Merkez Bankası, kurun aşırı oynak olduğu dönemlerde müdahalelerde bulunarak yine kur artışını enflasyon oranının altında tutmaya çalışmıştır. Yani 2001 sonrası dönemde de hükümet yine antienflasyonist bir kur politikası uygulamaya devam etmiştir.

Programın ana hedefi olan kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi için bankacılık alanında yeni düzenlemeler öngörülmüştür. Bu çerçevede aslında öncelikle parasal sermayenin krizden çıkması planlanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması için aynı zamanda halktan bazı fedakarlıklar istenmiştir. Çünkü kamusal tasarruf yoluyla azaltılabilecek olan açıkların finansmanı, emekçiler ve tarım geliri elde edenlerin sırtına bindirilmiştir. Özellikle cari dengeyi koruyabilmek ve enflasyonu düşürebilmek için yurtiçi talebin kısılması zorunluluğu nedeniyle

geniş halk kitlelerinin alım gücü düşürülmüş ve ekonomik krizin faturası böylece kesilmiştir.

Güçlü ekonomiye geçiş programının gerçekleştirmeyi planladığı yapısal reformlar ve yasal düzenlemeler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Taşar, 2010).

- Mali Sektöre Yönelik: Bankalar kanunu, mevduat garantisi uygulamasının sürdürülmesi, kamu bankalarının sermaye artırımı ve özelleştirilmesi, BDDK sermaye yeterliliği kriterlerine göre özel bankaların sermaye artırımı,
- Şeffaflık ve Kamu Yönetimine Yönelik: Borçlanma yasası, kamulaştırma yasası, kamu ihale yasası, bütçe dışı fonların kapatılması, görev zararlarının düzenlenmesi,
- Rekabet ve Etkinliğe Yönelik: Şeker kanunu, tütün kanunu, doğalgaz kanunu, sivil havacılık kanunu, Telekom'un özelleştirilmesi,
- Sosyal Dayanışmayı Güçlendirmeye Yönelik: İş güvencesi yasası, ekonomik ve sosyal konsey yasası,
- Reel Ekonomiye Yönelik: Eximbank kredilerinin arttırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması, destek sisteminde bürokratik işlemlerin azaltılması, yabancı sermaye girişine yönelik uluslararası tahkim imkanının sağlanması, esnaf-sanatkarlara kamu bankaları aracılığıyla kredi imkanlarının arttırılması.

Güçlü ekonomiye geçiş programının en önemli hedeflerinin; istikrarlı bir büyüme politikası, enflasyonun düşürülmesi ve cari dengenin sağlanması olduğunu yukarıda söylemiştik. Programın başarı kriterlerini de bu üç değer üzerinden incelemek gerekir. Tablo 3.1 kriz öncesi ve sonrası döneme ilişkin bu verileri özetlemektedir.

Tablo 4. 1: Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler (1998-2004) (Merkez Bankası,2004)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
BÜYÜME HIZI/GSYİH(%)	3.1	-4.7	7.4	-7.5	8.8	5.7	9.1
BÜYÜME HIZI/GSMH(%)	3.9	-6.1	6.3	-9.5	7.9	5.9	9.9
TEFE (%)	71.8	53.1	51.4	88.6	30.8	13.9	15.3
TÜFE(%)	84.6	64.9	54.9	68.5	29.7	18.4	9.4
CARİ İŞLEMLER (MLY$)	2.0	-1.4	-9.8	3.4	-1.5	-8.0	-15.6
CARİ İŞLEMLER/GSMH					-0.8	-3.4	-5.2
FAİZ DIŞI FAZLA/GSMH	4.3	1.8	3.0	5.8	5.8	4.6	6.5

Öncelikle faiz dışı fazla hedefinde program başarılı olmuştur. Bu noktadaki uygulama aracı sıkı maliye politikasıdır. Hem kamu gelirlerinin arttırılması hem de kamu giderlerinin kısıtlanması anlamında uygulanan sıkı maliye politikası sonucunda faiz dışı fazlanın GSMH'deki payı 2004 yılında yüzde 6.5 seviyesine kadar çıkmıştır. Ancak bu hedefin tutturulmasında asıl etken, kamu gelirlerindeki artıştan çok kamu giderlerinin kısılması olmuştur.Dolayısıyla makroekonomik hedefler arasında öncelikli olan faiz dışı fazla hedefinin 2000 ve 2001 programlarıyla tutturulmasının ; kamu kesiminde arzu edilen dengenin sağlanmasında tam anlamıyla yeterli olup olmadığı tartışılabilmektedir(Yeldan, 2006).

Yapısal düzenlemelerin sonuçları bakımından ise Merkez Bankası özerkliğinin sağlanması, politik baskının azaltılmış olması, kamu bankalarının görev zararı uygulamasının sona erdirilmesi ve bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi gibi gelişmeler fazlasıyla anlamlıdır(Yiğitoğlu,2005).

Büyüme oranları, Tablo 4.1'de görüldüğü gibi krizden sonraki dönemde pozitife dönmüş ve 2004 yılında yüzde 9.9 düzeyine kadar çıkmıştır. Ekonomik büyümenin kriz sonrasında süreklilik kazanması, programın en önemli başarı göstergesidir. Güçlü ekonomiye geçiş programının, özellikle mali piyasalarda istikrarı sağlaması, ekonomik endişelerin azalması ve sürdürülebilir bir iç borç düzeninin kurulabilmiş olması, 2002'den itibaren ekonomideki belirsizlikleri ortadan kaldırmış ekonomik büyüme sürecinin bir trend olarak kalmasını sağlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak faiz oranlarının düşme eğilimine girmesi ve özel sektör dış finansman imkanlarının

gelişmesi, ekonominin beklenenden hızlı bir büyüme sürecine girebilmesini mümkün kılmıştır(Taşar, 2010). Ayrıca büyümenin birincil kaynağının özel sektördeki yatırımlar ve stok değişimleri olması da anlamlıdır. Ancak kısa dönem açısından üretim kapasitesindeki artışların etkileri hemen ortaya çıkmadığı için, toplumsal olarak ekonomik büyümenin olumlu ve hissedilir olması, daha açık bir ifadeyle bireylerin refah seviyelerinin yükselmesi sözkonusu olmamaktadır(Ay ve Karaçor, 2006).

Sektörler açısından ise büyüme oranlarında tarımda bir istikrar sağlanamazken sanayi ve hizmetlerdeki büyüme daha anlamlıdır. Özellikle sanayi sektörü kriz yılı olan 2001'in ardından daha sonraki yıllarda sırasıyla yüzde 9.1, yüzde 7.8, yüzde 9.1 ve yüzde 6.4 oranında büyümüştür. Hizmetler sektörü ise sırasıyla yüzde 7.5, yüzde 6.9, yüzde 11.8 ve yüzde 8.5 oranında büyümüştür(Ay ve Karaçor, 2006). Tarım sektöründeki istikrarsızlığın en büyük nedeni ise IMF ile yapılan anlaşmalar gereği tarım sektörünün küçülmüş olmasıdır.

Bu büyüme rakamlarına ulaşılmasında 2000 sonrası dönemde Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ve son dönemde Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri de oldukça etkili olmuştur(Yiğitoğlu,2005). Ancak aynı dönemde ABD'de faiz oranlarının yükselmesi, daha sonra sermaye çıkışını da hızlandırmıştır. Türkiye ekonomisinin büyümesinde yabancı sermaye girişlerinin etkilerinin yüksek olması da büyüme hızında sonraki yıllarda yavaşlamaya neden olm uştur. Fakat büyüme konusunda genel bir değerlendirme yapılacak olursa güçlü ekonomiye geçiş programının başarıya ulaştığını söylemek mümkündür.

Büyüme ile yakından ilişkisi bakımından iç borçlanmaya da bakmak gerekir. Program sonrasında iç borç stoku artmıştır. 2000 yılında iç borç stoku 36.420.620 milyar TL iken 2001 yılında 122.157.260 milyar TL, 2002 yılında 149.869.691 milyar TL, 2003 yılında 194.386.700 milyar TL, 2004 yılında ise 224.482.922 miyar TL düzeyine ulaşmıştır(Yiğitoğlu,2005). Ancak ekonomideki genişleme nedeniyle iç borç tutarı artsa bile GSMH içindeki payı azalmıştır. İç borç stokundaki büyüme, devletin borç talebinde sürekli artışa yol açmakta ve böylece faiz oranları düşmemektedir. Bu durum ise yatırımlarda kullanılabilecek kaynakların açıkların finansmanında kullanılmasını sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca faizlerin yüksekliği, bankacılık sektörünü de etkilemekte ve bankaları özel sektöre kredi vermektense

devlete borç veren bir yapıya sokarak bankaların asli görevlerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da kredi bulmakta zorlanan veya bulsa da maliyetinin yüksek olması sebebiyle özel sektör, yatırım yapamamaktadır. Bu mekanizma, ilerleyen dönemlerde büyüme oranlarının istikrarlı olamaması sonucunu doğurmuştur.

2001 krizi sonrası dönemde kabul edilen yeni Merkez Bankası kanunu ile Merkez Bankası'nın temel amacı olarak fiyat istikrarının sağlanması ilkesi benimsenmiş, böylece enflasyon hedeflemesine geçiş süreci başlatılmıştır(Taşar, 2010). Programın enflasyonu düşürme politikası, enflasyon çıpası politikasıdır. Bu politika çerçevesinde döviz kurlarına ancak sınırlı müdahaleler söz konusu iken, çıpa fonksiyonunu enflasyonun kendisi yerine getirecektir(Uygur,2001). Aslında 2000 yılında uygulamaya başlanan enflasyonu düşürme programı ile de enflasyon oranları düşme eğilimine girmiş fakat 2001 Şubat krizinden sonra kurun dalgalanmaya bırakılması ile birlikte tekrar yükselmeye başlamıştır. Tablo 4.1'den görüldüğü gibi 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksi yüzde 88.6, Tüketici Fiyatları Endeksi ise yüzde 68.5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak programın kararlılıkla uygulanmaya devam edilmesi sonucunda enflasyon oranları, 2001 yılı son çeyreğinde düşme eğilimine girmiş ve bu eğilim 2002 yılında da devam etmiştir. 2002 yılı sonunda Toptan Eşya Fiyat Endeksi yüzde 30.8, Tüketici Fiyatları Endeksi ise yüzde 29.7 artarak son yirmi yılın en düşük seviyesine inmiştir. 2003 yılında ise bu oranlar sırasıyla yüzde 13.9 ve yüzde 18.4 olarak gerçekleşmiştir. Makroekonomik göstergeler açısından yaşanan olumlu gelişmeler, öncelikle enflasyon hedefine yönelik olarak uygulanan tutarlı para politikaları ve mali disiplinden kaynaklanmıştır(Yiğitoğlu, 2005). Oluşan güven ortamı, enflasyon beklentilerini ortadan kaldırmış, mali disiplin politikası ise iç talebin kontrolsüz bir şekilde artmasını önleyerek talep yönlü bir baskının oluşmasını engellemiştir. Ayrıca reel ücretler düzeyinin düşmesi de iç talebi baskılayarak enflasyonist bir baskı yapmasına engel olmuştur. Bu olgu da daha önce analiz ettiğimiz krizin faturasının işçilere ve tarım çalışanlarına kesildiğinin bir başka açıklamasıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde güçlü ekonomiye geçiş programının enflasyon hedeflemesini de gerçekleştirdiği görülmektedir. Hatta kriz sonrası dönemdeki enflasyon oranları, hedeflenen düzeyin dahi altında gerçekleşmiştir.

Cari denge konusunda ise programın hedeflemesi açıkların düşürülmesidir. Türk Lirasının değer kaybetmesi, reel işçi ücretlerinin düşürülmesi, iç talebin bastırılması gibi nedenlerle ihracat üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak 2001 yılından sonra ithalattaki artış, ihracattaki artışın önüne geçince dış ticaret açıkları gündeme gelmiştir. Bunun sebebi daha çok iç ekonomik faktörlerden kaynaklanmış ve özellikle ham petrol, doğalgaz gibi madencilik sektörüne ilişkin gelişmelerden kaynaklanmıştır (Ay, 2007). Ancak 2001 sonrası dönemde ABD'de faiz oranlarının düşük seyretmesi dolayısıyla bu açıklar ülkeye giren yabancı sermaye ile kapatılabilmiş ve bir soruna yol açmamıştır. Ancak aynı süreçte gelişmekte olan diğer ülkelerin ödemeler dengesinde fazla verdiği dikkate alınmalıdır(Yiğitoğlu, 2005). Ancak cari açığın sıcak para girişiyle finanse edilmesi, ekonomiye dışa bağımlı hale getirmektedir. Diğer bir yandan sıcak paranın gelmesi için reel faizlerin yüksek olması gerektiği için faizler düşürülememektedir. Zaten iç borç stokunun yüksekliği nedeniyle düşmeyen faiz oranları, cari açığın finansmanı açısından da düşme eğilimine girememektedir. Faizlerin yüksek seyretmesi de banka kredi miktarının düşmesine ve dolayısıyla da yatırımların azalmasına yol açmaktadır. Bu durum da uzun vadede ekonominin yapısını aşındırarak kırılgan hale getirmektedir. Özetle cari denge konusunda programın hedeflerini gerçekleştirdiği söylenemez. IMF ile yapılan anlaşma gereği döviz kurlarına ve ithalata müdahalenin sınırlı olması nedeniyle bu alanın içi tam olarak doldurulamamış ve cari açık meselesi nedeniyle 2008 küresel krizinde de Türkiye ekonomisinin dış kırılganlığının en önemli nedenlerinden bir tanesi olmuştur. Bu sorun hatta günümüz Türkiye ekonomisinde de devam etmekte ve ekonomik kriz filizleri oluşturmaktadır.

Güçlü ekonomiye geçiş programının başarısız olduğu diğer bir alan ise işsizlikle mücadeledir. 2001 yılında işsizlik oranı yüzde 8.7 iken takip eden yıllarda yüzde 10.3, 10.5, 10.3 ve 10.3 olarak gerçekleşmiş ve kronikleşmiştir. İşsizlikteki en önemli mekanizma ise yüksek düzeydeki faizler nedeniyle yatırımların arttırılamaması ve dolayısıyla yeni istihdam yaratamamasıdır. Ancak ekonomideki büyümeye rağmen istihdam yaratılamaması tartışmalıdır.

2001 krizinin en önemli aktörü olarak gösterilen bankacılık sektörü ise güçlü ekonomiye geçiş programının yarattığı göreli istikrar ortamından olumlu etkilenmiştir. 2004 yılında sektörün aktif büyüklüğü 304.464 milyon YTL seviyesine

ulaşmıştır. Aktif büyüklükleri açısından sektörde ilk beş içinde yer alan Akbank'ta aktif büyüklüğü 2001 yılından 2004 yılına yüzde 56 artış göstermiştir. İş Bankası'nda bu oran yüzde 53.5, Garanti Bankası'nda ise yüzde 24.3 olarak gerçekleşmiştir (Yiğitoğlu, 2005). Krizden sonraki dönemde bankacılık sektöründe yaşanan önemli bir gelişme de sektördeki yoğunlaşma oranındaki artış olmuştur. Sektördeki ilk beş bankanın 2001 yılında toplam aktifler içindeki payı yüzde 56 iken 2004 yılında bu oran yüzde 60 olmuştur (TBB,2005).

Ekonomide yaşanan büyüme doğrultusunda bankaların kredi hacminde de bir artış olmuştur. 2001 yılında krediler 34.909 milyon YTL İken 2004 yılında 82.211 YTL olmuştur(Yiğitoğlu,2005). Ancak bu artışın en büyük etkeni ekonomik kriz ve daralma nedeniyle ertelenen tüketim harcamalarının yapılmış olmasıdır. Bir başka deyişle kredilerin büyük çoğunluğu tüketici kredileri olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca düşük enflasyon ortamında bankaların faizlerin düşeceği noktasındaki beklentileri, kredi hacminin artmasında önemli bir etken olmuştur. Ancak kamu açıklarının devam etmesi nedeniyle enflasyon oranındaki azalmanın yanında faiz oranları yüksek kalınca bu kredi genişlemesi, sanayi, ticaret ve tarım alanındaki yatırımlara yayılamamış ve bu alanda makroekonomik düzeyde bir gelişme sağlanamamıştır ve bu çerçevede işsizlikle mücadele edilememiştir. Her ne kadar bankacılık sektörü, reel sektörden bağımsız olarak istikrarlı bir gelişme kaydetmiş olsa da bu istikrarın reel sektöre etkileri zayıf kalmış ve yatırımlardaki beklenen artış sağlanamamıştır. Yani ekonomik büyüme istihdam yaratmayan bir büyüme olmuştur. Büyümenin kaynakları reel sektöre yapılan yatırım harcamalarından daha çok artan tüketim harcamaları ve buna bağlı olarak banka kredi hacmindeki genişlemeler olmuştur.

Tıpkı kredi hacmi gibi bankaların mevduat hacmi de kriz sonrası dönemde artış göstermiştir. 2001 yılında bankacılık sisteminde mevduat hacmi 44.921 milyon TL iken 2004 yılında 103.240 milyon YTL olmuştur. 2001-2004 sürecinde mevduat hacmindeki artış oranı, Akbank'ta yüzde 29, İş Bankası'nda yüzde 59, Garanti Bankası'nda ise yüzde 33 olarak gerçekleşmiştir (Yiğitoğlu, 2005). Bankaların en önemli fon kaynağının mevduat olması nedeniyle bu artışlar anlamlıdır. Mevduat hacminin artması, bankacılık sektörüne olan güvenin tekrar tesis edildiği anlamına gelmektedir. Mevduat hacmindeki artışın reel sektöre kredi olarak aktarılamaması ise programın en büyük talihsizliği veya başarısızlığıdır. Bankacılık sektöründeki bir

diğer gelişme ise takipteki kredilerin, yani geri dönmeyen kredilerin azalma eğilimi göstermesidir. Bu gelişmedeki en büyük etkenin sektördeki donuk kredi oranlarının yüksek olduğu bankaların sistemden çıkarılmasının oynadığı rol büyüktür. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından el konulan bankaların alacakları için de ayrıca önlemler alınarak bu alandaki donuk kredilerin tahsil edilmesi için de çalışmalar yapılmıştır.

Kriz sonrası dönemde bankacılık sektöründeki diğer bir önemli gelişme ise bankacılık sektöründeki karların artmış olmasıdır. Ancak bu artışın yapısı önemlidir. Her ne kadar kredi hacminde bir artış söz konusu olsa da genel olarak bankaların kredi gelirlerinin faiz gelirleri içindeki payı kriz sonrası dönemde azalmıştır. Yine aynı şekilde menkul kıymet gelirlerinde de bir azalma söz konusudur. Ancak ücret ve komisyonlardaki olağanüstü artış, bankaların karlarını arttırmalarına sebep olmuştur. Yani karın kaynağı, bankaların daha önce ücretsiz yaptığı işlemleri ücretli hale getirmesi ve giderek bu ücretleri arttırması olmuştur. Örneğin 2001-2004 sürecinde İş Bankası'nda kredilerden sağlanan gelirin faiz gelirleri içindeki payı yüzde 8 oranında azalmış, menkul kıymetlerden sağlanan gelir ise yüzde 9.4 oranında düşmüştür. Aynı dönem içinde net ücret ve komisyon gelirleri ise yüzde 914 gibi bir oranda artarak tarihi bir rekor kırmıştır. (Taşar,2010).

Sadece bankacılık sektörüne ilişkin rakamlara bakılacak olursa programın çok başarılı olduğu söylenebilir. Artan mevduat ve kredi hacmi, donuk kredilerin azalması, banka karlarının artması, bankacılık sistemi içindeki yetersiz bankaların sistemin dışına çıkarılmış olması gibi gelişmelerin hepsi olumlu gelişmelerdir. Ancak daha önce incelendiği gibi bu olumlu gelişmelerin reel sektöre yansıması hep zayıf kalmıştır. Sadece finans sektörü istikrara kavuşmuştur. İşsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi geniş halk kitlelerini yakından ilgilendiren konulardaki düzelme yetersiz kalmıştır. IMF destekli programın özellikle reel ücretleri düşürmek suretiyle iç talebi bastırma politikası, aslında güçlü ekonomiye geçiş programının sınıfsal karakterini baştan ortaya koymaktadır. Bu durumda makroekonomik göstergelerdeki olumlu gelişmelere karşın halkın refahı noktasında ilerleme kaydedilmemiştir.

Kriz sonrası dönemde oluşan istikrar dönemi ve bankacılık sektörünün toparlanması sonucunda ekonominin dış dünyasında da olumlu gelişmeler yaşanmış ve IMF'nin de

desteği ile Türkiye'nin kredibilitesi artmıştır. Böylece uluslararası borçlanabilme kabiliyeti de artmış ve bu durum da makroekonomik göstergelerin iyileşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde bankacılık sektörü de dış piyasalardan ucuz maliyetle kaynak bulabilmiş ve bu yolla karlarını arttırabilmişlerdir.

Kriz sonrası dönemde özellikle, esnek kur politikasına geçilmiş olması, enflasyonun düşürülebilmesi, Merkez Bankası'nın özerkliğinin sağlanabilmiş olması, kamu bankalarının görev zararlarının ortadan kalması dolayısıyla politik baskının kalkması, bankaların mali yapılarının güçlenmesi gibi gelişmeler sonuç olarak olumlu gelişmelerdir. Buna karşılık yüksek iç ve dış borç stoku, buna bağlı olarak yüksek reel faiz, yüksek cari işlemler açığı, ekonomik istikrarın reel sektöre yansımaması, istihdam hacminin artmaması, dolayısıyla işsizlik oranının düşürülememesi, bankaların özel sektöre kredi vermek yerine daha fazla kar getiren devlete borç vermeyi tercih etmesi gibi sorunlar ise aynen kalıcı olmuş ve günümüze kadar da devam etmiştir.

Özellikle yüksek cari işlemler açığı ve yüksek iç borç stoku ekonomik açıdan sürdürülemez değerlerdir. Yüksek cari açığın sıcak para girişi ile finansmanı ekonomiyi dışa bağımlı ve kırılgan hale getirmektedir. Çünkü diğer ülkelerde ortaya çıkacak bir muhtemel gelişme, kontrol edilemediği için sıcak para hareketlerini tersine çevirebilmektedir. Yüksek büyüme oranı nedeniyle fark edilmeyen veya görmezden gelinen bu olumsuzluklar, uzun vadede sürdürülebilir bir denge olmaktan uzaktır. Günümüze uzanan süreçte bu sorunlar hala varlığını korumakta ve ekonomik krizlere açık bir yapıyı sürekli kılmaktadır.

5.SONUÇ

Türkiye ekonomisi, 1980 yılında 24 Ocak kararlarının alınmasıyla bir yol ayrımına girmiş ve uluslararası kapitalizm ile bütünleşme yoluna girmiştir. Serbest piyasa ekonomisi adıyla tanıtılan bu süreç, önce mal ve hizmet piyasasında ardından da para piyasasında serbestlik esasını öngörmüştür. Büyüme modeli ise ihracata dayalı büyüme olup ekonominin en önemli hedefi ihracatın arttırılması olarak belirlenmiştir. Bu hedef doğrultusunda devalüasyon, reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla iç talebin bastırılması temel politikalar olmuştur. Bu konuda özellikle işçi sınıfından gelebilecek muhalefeti önleme zorunluluğu, süreci 12 Eylül askeri darbesine kadar götürmüş ve darbe ile bu sürecin siyasi zemini de hazır hale getirilmiştir. Böylece 24 Ocak kararları harfiyen uygulanmış ve Türkiye ekonomisi bir kopuş yaşamıştır. Serbestlik anlayışı, dış ticarete de yansımış ve bu durum ihracatın artışı ile birlikte ithalatı da arttırmıştır. 1980 yılından önceki krizler, kapalı ekonomi koşullarında daha kolay çözümlenebilirken 1980 sonrası serbest piyasa koşullarında daha karmaşık bir hal almıştır. İlk ciddi krizini banker krizi olarak yaşayan yeni ekonomi modeli, giderek tüm kurumlarıyla Türkiye ekonomisine hakim olmuştur.

1989 yılında finansal serbestleşme ile ortaya çıkan ekonomik koşullarda ekonomik krizlerin parametreleri de değişmiş ve krizler finansal kriz olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Dışa açık ve ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye ekonomisinin kırılganlığı artmış ve kendi yaşadığı krizlerden başka başka ülkelerde yaşanan krizlerden de etkilenmeye başlamıştır. Türkiye'de finansal krizlerin ortaya çıkmasında pek çok etken sözkonusu olmuştur. Ekonominin yapısal sorunları, ekonomi yönetiminin hataları, küresel ölçekte rekabette yetersizlikler, ekonominin dışsal şokları bunlardan bazılarıdır. Ekonomik krize sebep olan makroekonomik değişkenlerin başında ise döviz açığı ve döviz borçlarının çevrilememesi gelmektedir. Bu çerçevede cari işlemler açığı, döviz rezervleri, döviz kuru gibi değişkenler finansal krizin hem sebebi hem de sonucu olmaktadır. Cari açıkların

genelde fon akışları ile kapatılması ise ekonominin dışa bağımlılığını ve kırılganlığını arttırmakta ve sürekli olarak bir potansiyel kriz yapısı oluşturmaktadır. Sıcak para hareketleri tersine döndüğünde ise ekonomik kriz kaçınılmaz hale gelmektedir.

1990 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerde diğer bir önemli değişken de sürdürülemeyen kamu açıkları ve dolayısıyla sürekli yüksek düzeyde seyreden borçlanma faizleridir. Böyle bir yapı ise hem Merkez Bankası politikalarını olumsuz etkilemekte hem de yüksek faizler nedeniyle kredi hacminin düşmesi sonucu yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Birbirini besleyen kamu açıkları ve yüksek faizler de ekonominin kırılganlığını arttırmakta ve bu yapının sürdürülebilirliğinin sınırına gelinince ekonomik kriz süreci başlamaktadır.

Yukarıdaki süreçlerin bozulması veya mevcut bozukluğun artması sonucu oluşan krizler genellikle öncelikle bankacılık sektöründe ortaya çıkmakta ve buradan diğer alanlara yayılmaktadır. Bankacılık sektörü, reel sektörün finansmanını sağlama işlevine sahiptir. Bu nedenle ekonomik krizin bankacılıktan reel sektöre sıçrama mekanizması çok hızlı olmaktadır. Bankaların finansman işlevini sağlamadaki rolü aksamaya başlayınca reel sektöre kredi aktaramamakta ve böylece reel yatırımlar sekteye uğramaktadır. Bu da istihdam hacminin artmasını önlemekte ve işsizliğin yükselmesine neden olmaktadır. Ortaya çıkan refah kaybı nedeniyle de ekonomik krizler toplumun her kesimini olumsuz etkilemekte ve ekonomik daralma kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonomi yönetiminin hataları ise genellikle içte ve dıştaki ekonomik beklentileri olumsuza çevirmektedir. Beklentiler olumsuz olunca ekonomik aktörler mevcut beklentiye göre pozisyon almakta ve piyasaların işleyişi bozulmaktadır. Örneğin ekonomide devalüasyon beklentisi ortaya çıkınca tüm aktörler bu beklentiye göre hareket etmekte ve döviz taleplerini arttırmaktadır. Döviz talebinin artmasıyla Merkez Bankası döviz rezervleri erimekte ve ekonomi yönetimi bu süreci doğru yönetemezse devalüasyon beklentisi gerçeğe dönüşmektedir. Yani bir döviz krizi kaçınılmaz olmaktadır. Döviz krizi ortaya çıkınca da ekonominin diğer parametrelerini bu çalışmada ayrıntılı olarak ele aldığımız mekanizmalar aracılığıyla etkilemekte ve genel bir ekonomik kriz ortaya çıkmaktadır.

Türkiye ekonomisinde de 1994 ve 2001 yıllarında iki tane ekonomik kriz kısa aralıklarla yaşanmıştır. Her ikisinde de yüksek cari açık, yüksek kamu açıkları, döviz kuru sorunları ve beklentilerin olumluya çevrilememesi gibi değişkenler ortaktır. Bankacılık sektörü her ikisinde de sorunludur. Üstelik 2001 ekonomik krizi, IMF ile birlikte yapılmış olan bir program uygulanırken patlak vermiştir. 1994 krizini faizlerin düşürülmesi konusundaki ısrar tetiklemişken 2001 krizinde ise enflasyonun düşürülebilmesi için sabit kur sistemindeki ısrar etkili olmuştur. Ne 1994'te faizler düşürülebilmiş ne de 2001'de enflasyon düşürülebilmiştir. Her iki ısrar da ekonomik krizle sonuçlanmıştır.

Ancak 1994 ve 2001 krizlerinin sonuçları bakımından birbirlerinden farkları belirgindir. En önemli fark krizden çıkmak ve ekonomiye işlerlik kazandırmak için hazırlanan programların uygulanmasındaki kararlılıktır. 1994 krizi sonucu alınan 5 Nisan kararları tam olarak uygulanamamış ve hükümet popülizm uğruna alınan kararları sürekli ihlal etmiştir. 1994 yılı alınan kararların etkisiyle geçici bir mali rahatlama yaşamış olsa da ekonominin yapısal sorunlarına yönelik alınan kararlar uygulanamamıştır. Özelleştirme, sosyal güvenlik açıklarının düşürülmesi, bütçe giderlerinin azaltılması, vergi gelirlerinin yükseltilmesi gibi yapısal düzenlemeler hayata geçirilememiş ve ekonominin kırılganlığı giderilememiştir. Enflasyon düşürülememiş ve kamu kesimi borçlanma gereği daha da fazla artmıştır. 5 Nisan'dan sonra da devlet çok yüksek faiz oranları ile borçlanmaya devam etmek zorunda kalmıştır. Cari açık meselesi de sorun olmaya devam etmiş, ekonominin dış kırılganlığı da ortadan kaldırılamamıştır. 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan güçlü ekonomiye geçiş programı ise büyük bir kararlılıkla uygulanmış ve programın birçok hedefi gerçekleştirilmiştir. En başta yıllardan beri artık kronikleşmiş durumda olan enflasyon oranı düşürülebilmiştir. Faiz dışı fazla hedefi de reel ücretlerin düşürülmesi pahasına tutturulabilmiştir. Yine ekonomik büyüme hedefleri aşılmış ve bu alanda da program başarılı olmuştur. Yapısal düzenlemeler anlamında da program doğrultusunda olumlu adımlar atılmıştır. Merkez Bankası'nın özerkliği sağlanabilmiş, kamu bankalarının görev zararları sorunu ortadan kaldırılabilmiştir. Şeker kanunu, doğalgaz kanunu, Telekom kanunu gibi yasal düzenlemeler yapılarak hayata geçirilebilmiştir. Ekonomiye olan güvenin tesisi ve istikrarın sağlanmasının etkisiyle dış borçlanma kolaylaşmış ve yabancı sermaye girişleri artmıştır. Merkez

Bankası'nın birincil görevi enflasyonun düşürülmesi olarak benimsendiğinden döviz kuruna müdahale minimum düzeye indirilebilmiş ve böylece döviz rezervlerinin arttırılması hedefine de ulaşılabilmiştir. Bankacılık sektörüne ilişkin düzenlemeler de yapılabilmiş ve bankaların sermaye yeterlilikleri sağlanabilmiştir. Bankaların kredi hacmi, mevduat hacmi ve karları kısa bir sürede arttırılabilmiştir. Ancak programın başarısız olan yönleri de vardır. Cari açık sorunu giderilememiştir. Finansal sektördeki iyileşmeler reel sektöre yansımamıştır. Kamu açıkları istenilen seviyelerde de düşürülememiş, bu nedenle borçlanma faizleri yüksek düzeyde kalmıştır. Devlete borç vermek cazibesini koruduğu için bankalar ellerindeki kaynak artışını özel sektöre kredi vermek için kullanmak yerine bu alanda kullanmışlardır. Böylece yatırımlar artmamış istihdam hacmi yükseltilememiştir. İstihdam hacmi artmayınca programın işsizlikle mücadele ayağı başarısız kalmıştır. İç borç ve dış borç stokları da istenilen seviyeye düşürülememiştir. Ekonomik büyüme, yatırım harcamalarından çok kriz koşulları nedeniyle ertelenen tüketim harcamalarından kaynaklanmış, dolayısıyla ekonomik büyüme istihdam artışı yaratamamıştır.

Sonuç olarak aslında Türkiye ekonomisi içinde taşıdığı dinamikler bakımından Dünya ekonomisi içinde büyük bir öneme sahiptir. Ancak ekonomideki zayıflıklar kırılganlığı arttırmaktadır. Bu nedenle de Türkiye ekonomisi sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. İç ve dış finansman açığının kapatılması, dış bağımlılığın azaltılması, borçlanma faizlerinin düşürülmesi, reel sektörün ucuz kredilerle desteklenerek yatırımların arttırılması, tüm sektörlerin özellikle de teknoloji sektörünün rekabet gücünün arttırılması, bankacılık sisteminin etkinliğinin ve sermaye yapısının yeterli düzeylere çıkarılması, finansal piyasalarda oluşacak yıkıcı spekülasyonların önlenmesi, para-maliye-döviz politikalarında etkinliğin sağlanması, dengeli bir ekonomik büyümenin sağlanması, gelir dağılımının düzeltilmesi gibi önlemler, ekonomik krizlerin önüne geçecek veya ortaya çıkan ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirecektir.

6.KAYNAKLAR

ALKINOĞLU,L., (2010). Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikaları ve Sonuçları, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, İzmir,

AY,A., (2007). Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları, Çizgi Kitabevi, Konya.

AY,A. ve KARAÇOR,Z., (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma, Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Konya.

AYDIN,M.FARUK, (2002). Türkiye'de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri.

BOCUTOĞLU,E., (2019). İktisadi Düşünceler Tarihi, Ekin Kitabevi Yayınları, İstanbul,

BORATAV,K., (2014). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

BORATAV,K., (2019). Sermaye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi, Çalışma ve Toplum Dergisi.

ÇEVİŞ,İ., (2005). Para Krizlerine Ampirik Bir Yaklaşım, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

DELİCE,G., (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 20.

DOĞRU,B., (2015). Türkiye'nin Yakın Dönem Ekonomik Krizleri, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

DURMUŞ,S., (2010). Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 5.

EĞİLMEZ,M., (2008). Küresel Finans Krizi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÜLOĞLU,B. **ve ALTINOĞLU,E.,** (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 27.

KANDEMİR,O., (2005). Türkiye'nin 2000/2001 Ekonomik Krizlerinin Nedenleri ve Alınan Önlemler, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

KARABIYIK,İ. ve **UÇAR,M**., (2010). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2.

KARLUK,R., (2002). Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul.

KAZGAN,G., (1980). İktisadi Düşünceler Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KAZGAN,G., (1999). Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul.

KEPENEK,Y., (2012). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KİBRİTÇİOĞLU,A., (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001, Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı.

KINDLEBERGER, CHARLES P., (2000). Cinnet Panik ve Çöküş, Mali Krizler Tarihi(Çeviren: Halil Tunalı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MASSON,P., (1998). Contagion: Monsoonal Effects, Spillovers, and Jumps Between Multipla Equilibra, IMF Working Paper.

MISKHIN, F.S., (1996). Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective, Annual World Bank Conferrence on Development Economics, The World Bank.

OKTAR,S. ve DALYANCI,L., (2010). Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Sayı 11.

ÖZATAY,F., (2009). Finansal Krizler ve Türkiye, Doğan Kitap, İstanbul.

PAMUK, Ş., (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

PARASIZ,İ., (1995). Kriz Ekonomisi: Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan Kararları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

ROUBINI, N.,(2012). Kriz Ekonomisi, Pegasus Yayınları, İstatanbul.

ŞAHİNKAYA,S., (1993). İstikrar Programları Üzerine Bazı Gözlemler ve Yeni İktisat Politikası Yaklaşımı, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt 18, Ankara.

ŞİŞMAN,M., (2006). Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 1.

TAŞAR,M., (2010). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makroekonomik Etkilerinin Analizi, Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.

TONAK,A.,(2009). Krizi Anlarken, Çalışma ve Toplum Dergisi, İstanbul.

ULUSOY,A., (2007). Maliye Politikası, Üçyol Kültür Merkezi Yayınları, Trabzon.

UYGUR,E., (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomik Kurumu Tartışma Metni, Ankara.

YELDAN,E.,(2002). İstikrar Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler, Birikim Dergisi, Sayı 163-164.

YILMAZ,Ö., KIZILTAN,A. ve KAYA,V.,(2005). İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri, Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 24.

YİĞİTOĞLU, A.İHSAN, (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi, Sosyoekonomi Dergisi.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Atilla AYDIN

Doğum Tarihi ve Yeri : 30/12/1974 İstanbul

E-posta : aydinat18@itu.edu.tr

ÖĞRENİM DURUMU:

•Lisans : 1996, İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 1996-1997 yılları arasında Sertler Tekstil'de Üretim Planlama üzerine çalıştı
- 1998-2000 yılları arasında Kök Yayıncılık'ta Satış ve Pazarlama üzerine çalıştı
- 2000-2006 yılları arasında Kök Yayıncılık'ta Bayi Geliştirme üzerine çalıştı.
- 2007-2019 yılları arasında Eylül Yayıncılık'ta Genel Müdür olarak çalıştı.